

O.N.Shomatov

Hindiy tili meyoriy grammatikasi

Fonetika va morfologiya

(Bakalavriat 1-4 kurs talabalari hamda akademik litsey o'qituvchilari
uchun amaliy darslik)

Birinchi qism

Toshkent – 2010

Ushbu o'quv qo'llanmaning birinchi qismi o'zbek tilida dastlabki marta tayyorlangan holda, hindiy tilining to'liq fonetik kursi va morfologiya doirasidagi ot, sifat, son va olmosh so'z turkumlariga oid nazariy materiallar bilan birga tegishli leksik-grammatik izohlar, mashq va savollar, adabiyotlar ro'yhatlari hamda ruscha-o'zbekcha grammatik atamalar lug'atlarini qamrab oladi. Qo'llanma bakalavriat talabalari hamda akademik litsey o'qituvchilari uchun mustaqil ravishda foydalanish uchun mo'ljallangan.

Muharrirlar: *f.f.n. dots. M.H.Abdurahmonova*
k.o'qt. B.R.Rahmatov

Taqrizchilar: *f.f.d. dots. Z.Xudoyberganova*
f.f.n. dots. G.Rixsiyeva
305- akad. litsey o'qituvchisi A.Yunusova

© Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2010

MUNDARIJA

Kirish

O'qituvchilar va talabalar uchun metodik ko'rsatmalar

BIRINCHI BOB

FONETIKA

Alifbo

Unlilar tavsifi

Undoshlar tavsifi

Undoshlar birikmasi (ligaturalar)

Urg'u masalasi

Sandhiy qoidalari

Fonetika bo'limiga oid matn

Izohlar

Sandhiy bobiga oid maxsus topshiriqlar

Fonetika bo'limiga tegishli mustaqil mashg'ulotlar uchun qo'shimcha adabiyotlar

Fonetika bo'limiga oid savollar

Fonetika bo'limiga oid atamalarning ruscha-o'zbekcha lug'ati

O'tilgan mavzularga oid maxsus topshiriq

IKKINCHI BOB

MORFOLOGIYA

Hindiy tili morfologiyasiga xos ba'zi xususiyatlar

Otga oid so'z turkumlar

Mustaqil suz turkumlar

Ot so'z turkumi

Maxsus topshiriq

Matn

Izohlar

Sifat so'z turkumi

O'tilgan mavzularga oid matn

Izohlar

Maxsus topshiriq

Son so'z turkumi

Sanoq sonlar

Tartib sonlar

Jamlovchi sonlar

Kasr sonlar

Ko'paytiruvchi sonlar

Chama sonlar

Taxmin ma'nosining ifodalanishi

Sonlarning takrorlanishi

Maxsus topshiriq

Olmosh soʻz turkumi

Olmoshlarning morfologik xususiyatlari

(1) Suppletiv va flektiv tarzda turlanuvchi shakllar

(2) Sifat kabi turlanuvchi olmoshlar

(3) Oʻzgarmaydigan olmoshlar

Kuchaytiruvchi shakllar

Olmoshsimon funksional shakllar

Olmoshli birikmalar

Maxsus topshiriq

Matn

Izohlar

Morfologiya (Ot, sifat, son olmosh soʻz turkumlari) boʻlimiga doir
mustaqil mashgʻulotlar uchun qoʻshimcha adabiyotlar

Morfologiya (ot soʻz turkumlari) boʻlimiga doir savolnoma

Shu boʻlimga tegishli tilshunoslik atamalarining ruscha-oʻzbekcha izohli
lugʻati

Otga oid soʻz turkumlariga tegishli maxsus umumiy topshiriq

Matn

Izohlar

Tub hindiycha matnlar va misollarni tanlashda foydalanilgan manbalar

KIRISH

60 yildan ortiqroq tarixga ega o'zbek ilmiy hindshunoslik an'analari asosan 20 - asr mobaynida rivoj topgan mahalliy va xorijiy, xususan Moskva, Sankt-Peterburg ilmiy maktablarining nazariy va metodologik yutuqlari hamda tajribalarini inobatga olgan holda shakllanib kelmoqda. Bu ikki maktabdan – birinchisi, hozirgi jonli tillarni, ikkinchisi esa ko'proq qadimgi mumtoz Sharq tillarini o'rganishga yo'naltirilgani bois asosiy nazariyalar va yo'nalishlar jihatidan o'zaro farqlanishini ta'kidlash joiz.

Ushbu ikki maktab vakillari ToshDSHI hind filologiyasi (hozirda Janubiy Osiyo tillari) kafedrasining asoschilari bo'lib, ular dastlabki paytlarda Shimoliy hind filologiyasi, ya'ni urdu - hindiy tillari va adabiyoti buyicha mutaxassislarni tayorlash vazifasini bajarish bilan bir qatorda kafedra faoliyatining dastlabki yillaridan to 60- yillar o'rtalarigacha hind tillarini o'qitish nazariyasi va amaliyotida o'ziga xos yondashuvlarning shakllanishiga katta hissa qo'shdilar. Yuqorida sanab o'tilgan masalalarni o'zbek sharqshunosligi nuqtai nazaridan tadqiq etish jarayoni faqat 70-80-yillarga kelib shakllana boshladi.

Bu jarayon hozirda ilmiy jihatdan asoslangan konsepsiyaga aylanib bormoqda. Hind tillarini eng avvalo, Hindistonning davlat tili bo'lmish hindiy tilini ilmiy va metodologik jihatdan o'rganish jarayoni yarim asrdan ziyod davrni o'z ichiga oladi.

O'zbek hindshunoslarining hindiy tili sohasidagi muvaffaqiyatlari haqida so'z borganda, R.A. Aulovning "Hindiy tili darsligi", shuningdek, M.M. Xardat, A.I. Kosonovskiy, R.M. Muhammadjonov, R. Qayumova, A.P. Buyanova, T.O. Xo'jayeva, S.A. Chernikova, X.B. Begizova, L.A. Semayeva, D.K. Ro'zmetova, Sh.A. Ahmedov, B.R. Rahmatov, M. Sodiqova kabi hindshunoslar tomonidan oliy va o'rta ta'lim o'quv yurtlari va maktablari uchun yaratilgan bir qator darsliklar, lug'atlar, qo'llanmalarni tilga olish lozim. Bugungi kun o'zbek sharqshunosligi maktabi namoyondalari sifatida hindiy va boshqa hind tillari o'qituvchilarining, xususan, kafedrada faoliyat ko'rsatgan ustozlarimizning ijodiy merosini doimo atroflicha va chuqur o'rganish, uni kundalik ilmiy va o'qitish ishlarida qo'llab, nazariy va amaliy imkoniyatlarimizni yuksaltirib borishni birdan-bir faxrli burchimiz deb bilamiz.

Hozirgi davrning xususiyatlaridan biri shuki, O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar poydevori sanalmish uzluksiz ta'lim konsepsiyasiga tayangan holda hindiy tilini o'qitish tizimida ham o'zgarishlar yuz berdi. Endilikda bu sohada ham uch bosqichli tizimga o'tildi. Ikkinchidan sakkizinchi sinfgacha birinchi bosqich, so'ngra akademik litseylarda to'qqizinchi o'n birinchi sinfgacha ikkinchi bosqich va nihoyat, oliy maktabning bakalavriat darajasi uchinchi bosqich hisoblanadi.

Shubhasiz, har bir bosqichning o'ziga xos xususiyatlari bor. Lekin har bir bosqichga tegishli mushtarak va yetakchi, ilmiy va uslubiy tamoyil sifatida fikrimizcha, ona tilimiz o'zbek tili va o'rganilayotgan hindiy tili orasidagi madaniy va tipologik yaqinlik asosiy tamal toshi bo'lishi zarur. Ma'lumki, ushbu yaqinlik Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqalari orasidagi qadim zamonlardan to hanuzgacha davom etib kelayotgan tarixiy aloqalar samarasi hisoblanadi.

Shu bilan birga, o'zbek va hind madaniyatining hozirda shakllanayotgan o'zaro ta'siri va uyg'unligi hamda san'at, adabiyot, ilmu fan va texnika sohalaridagi bog'liqliklar yanada kengayib bormoqda.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan qaraganda, o'zbek va hindiy tillaridagi bir necha ming mushtarak so'zlarning mavjudligi, ularning madaniy, lug'aviy boyligining muhim qismini qamrab olsa, talaygina fonetik, morfologik va sintaktik hodisalarning mosligi ushbu ikki tilning o'zaro yaqinligidan darak beradi. Shundan kelib chiqqan holda hindiy tili meyoriy grammatikasini tuzish va undan foydalangan holda o'zbek tili sohiblariga hindiy tilini va aksincha, hindiy zabon shaxslarga o'zbek tilini o'qitish uchun didaktik tamoyillarni shakllantirish - o'zbek hindshunosligi poydevorini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu yerda, fonetika sohasida arab, fors va turkiy tillarga xos bo'lgan "q", "g", "f", "z" undoshlarining mavjudligi, morfologiyada esa intensiv, qo'shma otlashgan va qo'shma fe'llashgan tuzilmalar, o'zbek tilidagi so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar va hindiy tili ort ko'makchi (poslelog)larining funksional-semantik mushtarakligi, modal va zamon shakllarining tuzilishidagi muayyan bir xillikni sanab o'tish joiz. Sintaktik jihatdan esa sodda gapdagi bir xil turdagi so'z tartibi, qo'shma gaplarda esa teng va tobe munosabatlarni ifodalashda ko'p ishlatiladigan *lekin*, *balki*, *ki*, *ta* (o'zbekchada *to*), *taa ki* (*toki*), *agar*, *agarchi* (*garchi*, *garchand*), *yaa* (*yo*, *yoki*) *na* bog'lovchi va yuklamalarning qo'llanilishi fikrimizning isbotidir.

Bu hol bir tomondan, o'zbek tiliga turkiy va eroniy tillarning, ikkinchi tomondan, hindiyga hind-oriy tillari bilan dravid va keyinchalik eroniy tillarning tarixiy o'zaro ta'sirining natijasi hisoblanadi¹.

O'qitish metodikasidan kelib chiqqan holda quyidagi jihatlarga e'tibor berish zarur:

¹ Bu jihatdan o'zbek va hindiy tillari tarixi xuddi ingliz tili tarixiga o'xshaydi, ya'ni hozirgi zamon ingliz tili o'z vaqtida anglo-sakson va normann unsurlarining va keyinchalik esa uzoq davom etgan fransuz tili ta'sirining natijasi hisoblanishi mumkin. Shuning uchun biz – hindiy tili o'qituvchilari, ingliz tilidan dars beradigan metodistlarning tajribasi, qolaversa, ingliz va fransuz tillari qiyosiy grammatikasi negizidagi tamoyillarga ham e'tibor bermasdan ilojimiz yo'q.

Ma'lumki, ekspressiv grammatik ko'nikmalar so'zlash va yozish orqali hosil qilinganda, dastavval, nutqdagi avtomatlashtirilgan shakllarning yasalishi va qo'llanilish yuz beradi. Bunday ko'nikmalar morfologik deb atalib, ular fleksiya tizimi keng rivojlangan tillarni o'qitish jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, rus, hindiy va nemis tillarida so'zlashganda grammatik savodxonlik, hamda nutqni anglash, tinglab tushunish morfologik sathda amalga oshadi.

Aslida analitik tillarda (jumladan, ingliz tilida) va flektiv-analitik tillarda sintaktik ko'nikmalar muhimroq hisoblanadi, chunki bu yerda turli xildagi gaplarda gapning bosh bo'laklarini tartibga solish va so'zlarni to'g'ri ketma-ketlikda qo'llash kabi ko'nikmalar katta rol o'ynaydi.

Ayni paytda morfologik va sintaktik ko'nikmalar fikrni ifodalash jarayonining funksional sathida alohida e'tiborga loyiqdir. Jumladan, qo'shma gapda zamon shakllarini yoki turli tipdagi gaplarni dialogik va monologik kabi turli nutqlarda to'g'ri qo'llash zarurdir. Bu sath muqobil nutq ko'nikmalarida o'z aksini topadi.

Bundan tashqari, bu yerda o'qitish vositasi sifatida metatilning o'rni ham ahamiyatlidir. Masalan, hindiy tilini o'zbek tili muhitida o'qitish jarayonida ikkitillik - o'zbekcha-ruscha yoki ruscha-o'zbekcha turlarning bo'lishi muhimdir. Bunda hindiy tilida otlar va fe'llarning yasashida analitik elementlarning ko'pligi bilan birga flektiv (fuziya va agglyutinatsiya) tuzilmalari ham katta o'rin tutadi. O'zbek tilida esa agglyutinativ elementlar ko'proq bo'lib, rus tilida fuziya shakllari ko'pchilikni tashkil etadi.

Shuning uchun hindiy tilini o'qitishda qiyosiy metoddan foydalanib, hindiy tili faktlarini goh o'zbek, goh rus tili bilan qiyoslash zarurdir. Masalan, sodda gapning sintaktik jihatdan tuzilishi qoidalarini o'rganayotganda o'zbek tiliga murojaat qilish samarali bo'ladi, kelishik paradigmasi masalasiga yondashganda esa (ya'ni vositali shakl yasalishi) hindiy tili qoidalarini rus tili bilan solishtirilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv tugal sifatdoshlarning istisnoli shakllarida (ya'ni «noto'g'ri» deb ataluvchi fe'llardan) flektiv-fuziya fe'l shakllar yasalishi usullarini o'rganganda ham o'zini oqlaydi.

Ayni paytda mushtarak jihatlardan tashqari o'zbek va hindiy tillari tizimining farqlovchi elementlarini ham hisobga olishga tug'ri keladi. Bunda albatta, hozirgi adabiy hindiy tili tizimining ajralmas uzviy qismi bo'lgan sanskrit leksikasi va so'z yasalishi kabi jihatlar ko'zda tutiladi. Bu jihatdan hindiy tili o'qituvchilari uchun sof sanskritcha (tatsama) so'zlarning tuzilishi zahirida yotgan morfologik va so'z yasash modellarini nazariy jihatdan bilib, amaliy tarzda qo'llay bilish, qolaversa, hindiy tili

soʻz boyligining rivojlanish qonuniyatlarini tushunib, ularni talabalar va oʻquvchilarga etkaza bilish nihoyatda zaruriy vazifadir.

Boshqa tomondan qaraganda, hozirda xalqaro aloqalar jarayonida nihoyatda kuchli vositaga aylangan, hamda, hindiy tili leksikasi, fonetikasi va grammatikasiga salmoqli taʼsirini oʻtkazuvchi omilga aylangan ingliz tilini ham chetlab oʻtib boʻlmaydi. Oliy taʼlim, hamda, oʻrta maktablarda faoliyat koʻrsatuvchi hindshunoslar shuning uchun ingliz tili grammatikasi va leksikasi asoslarini yaxshi bilib, inglizcha va tub hindiycha soʻzlarning farqini anglab, inglizcha va hindcha serebral tovushlarning talaffuzidagi farqlarni ajrata bilishi lozim.

Nihoyat, eng oxirgi va eng muhim jihatlardan biri shuki, oʻzbek va hindiy tillarini ularga xos ijtimoiy va funksional xususiyatlari ham birlashtirib turadi. Har ikki til mustaqil, koʻp millatli, turfa madaniyatli davlatlarning rasmiy tilidir. Binobarin, ham oʻzbek, ham hindiy tillarida yonma-yon ravishda til qurilishi bilan bogʻlangan va til vaziyatlari hamda til siyosatidan kelib chiqadigan oʻziga xos muhim jarayonlar yuz beryapti. Jumladan, bu jihat albatta termin yasash va meʼyorlashtirish, yangi soʻz va iboralar uchun manbalarni tanlash va, qolaversa, soʻzlashuv va adabiy nutq meʼyorlari orasidagi tafovutlarni idrok etish yoʻllarini belgilashga bogʻliq boʻladi.

Maʼlumki, xorijiy tilni oliy taʼlim muassasasida oʻqitishning metodik asoslari ushbu tilni, hamda ona tilini mumkin qadar uslubiy jihatdan maqsadga muvofiq boʻlgan holdagi tavsifidan kelib chiqishi lozim. Bu tavsif ikkala tilning turli sohalari koʻlamida, hamda ushbu sohalarga xos boʻlgan hodisalarni tilshunoslik adabiyotida hozirgacha eʼlon qilinmagan maʼlumotlardan voqif boʻlish lozimdir. Uslubiy jihatdan maqsadga muvofiqligi oʻz navbatida xorijiy tilni oʻzlashtirish va oʻquv jarayonida oʻrgatishni taʼminlovchi omillarni hisobga olib qilinadigan tavsifni koʻzda tutadi.

Demak, ilmiy maqsadlar bilan birga mazkur tavsif amaliy maqsadlarga yoʻnaltirilgan boʻlishi lozim.

Shu turdagi tavsif uchun qoʻllaniladigan uslublardan formal-sistemali va funksional - kommunikativ uslublar mos tushadi. Bu jihatdan til birligi, yaʼni ayrim til hodisalari boshqa tillar tizimida tiklanadigan tarkibli birlik sifatida hisobga olinadi. Aslida bular nutq birliklari hisoblanib, ular nutq faoliyatini hamda til tizimi shakllanishida asosiy element boʻla oladi. Tilshunoslikda til tizimidagi sathlar soni va ularning hajmi masalasida turli yondashuvlar mavjud².

² Y.S. Stepanovning taʼbiricha, tegshli bir nomdagi birlikka tayanuvchi sathlardan fonemali, morfemali, soʻzli, soʻz birikmasi bilan fonemalarni farqlovchi belgilar sathlari ajratiladi (Основы общего языкознания, –М., 1975, –С.218.).

Endi ushbu darslikning asosiy maqsadi va vazifalari masalasiga kelganda eng muhim diqqat-e'tiborni quyidagilarga qaratish lozim.

Dastavval ushbu asar bakalavr yunalishidagi to'rt yil mobaynida ta'lim oluvchi hindiy tili ixtisosini tanlagan talabalar uchun namunaviy o'quv dasturida qayd qilingan grammatik (fonetika, morfologiya va sintaksisga oid) mavzularni umumlashtirgan holda o'zlashtirishda tayanch manba sifatida qo'llanilishi asosiy maqsad hisoblanadi.

Qolaversa, hindiy tiliga ixtisoslashgan akademik litsey va umumta'lim maktab o'qituvchilari, hamda, ayni paytda, bakalavrlarga dars beruvchi ustoz va murabbiylarga kerakli nazariy bilimlarni qamrab olgan qo'llanma sifatida ham qo'llanilishi darslikning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Bundan tashqari ushbu darslik oliy o'quv yurti bakalavriat yunalishidagi namunaviy dasturda mo'ljallangan «Hindiy va urdu tillari nazariy grammatikasi» hamda shu yo'nalishdagi bosqichda maxsus fanlarni talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilimni takomillashtiruvchi muhim o'quv-metodik vosita sifatida ham xizmat qiladi.

O'qituvchilar va talabalar uchun metodik ko'rsatmalar

1. Ushbu darslikning metodik maqsadlaridan kelib chiqqan holda har bir bo'limdan so'ng talaba o'zini tekshirishi uchun maxsus savollar keltiriladi. Ushbu savollarga javob tayyorlash jarayonida o'quvchi ham yozma, ham og'zaki ravishda ishlashi mumkin.

2. Keyingi bosqichda mustaqil mashg'ulotlarga oid qo'shimcha adabiyotlar ro'yxatlari keltiriladi. Maqsad - bakalavriat 1-3 kurslarida olingan bilimga tanqidiy yondashuv ishlab chiqish, shu sohaga tegishli ilmiy-nazariy qarashlar bilan tanishish va hindiy tilining nazariy grammatikasiga bevosita o'tish uchun atroflicha poydevor yaratishdir.

3. Talabalarga yana bir qulaylik sifatida adabiyotlardan Janubiy Osiyo tillari kafedrası kutubxonasida mavjud bo'lganlar asarlar J.O.T. qisqartmasi bilan, hamda professor O.N. Shomatovning shaxsiy kutubxonasida mavjud manbalar esa O.Sh qisqartmasi bilan ko'rsatilgan.

4. Ushbu asarlarning aksariyati rus tilida bo'lgani sababli har bir bo'limning oxirida maxsus atamalarning ruscha-o'zbekcha lug'ati keltiriladi. Bularni tayorlashda "Fan" nashriyoti tomonidan 1993 yilda chop etilgan A. Hojievning "Tilshunoslik atamalarning ruscha-uzbekcha qisqacha lug'ati" va "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti tomonidan 2002 yilda nashr etilgan "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati" kabi qo'llanmalardan keng foydalanildi.

5. Har bir yirik mavzudan so'ng o'tilgan materialni o'zlashtirilganligini tekshirish maqsadida maxsus topshiriqlar shaklida ushbu gram-

matik hodisalarni aks ettiruvchi original hindiycha matnlar keltirilib, ularga izoh sifatida leksik-grammatik sharh ham beriladi.

6. Darslikda iloji boricha hindiy tilida berilgan misollar asliyatda, hamda lotin alifbosidagi transkripsiyada berilgan.

7. Transkripsiya qoidalariga kelganda, quyidagilarni nazarda tutish maqsadga muvofiqdir:

a) Har bir tovush doim faqat bitta aniq belgi bilan ifodalanadi va har bir belgi o'z navbatida faqat bitta aniq tovushni anglatadi.

b) Hindiy tiliga aynan xos bo'lgan tovushlardan ba'zilar lotin transkripsiyada quyidagicha ifodalanadi:

ꣳ tovushi	-	r#i belgisi bilan
; tovushi	-	n* belgisi bilan
Å tovushi	-	n# belgisi bilan
, tovushi	-	N belgisi bilan
\$ tovushi	-	Ta belgisi bilan
# tovushi	-	Tha belgisi bilan
@ tovushi	-	D belgisi bilan
! tovushi	-	Dh belgisi bilan
z tovushi	-	Sh belgisi bilan
: visarga tovushi	-	h* belgisi bilan

So'z oxirida keluvchi burunlashgan cho'ziq unli tovushlar nn belgisi bilan beriladi.

Ushbu asarni nashrga tayyorlashda xolis hissasini qo'shgan filologiya fanlari nomzodi, dotsent M.H. Abdurahmonova, katta o'qituvchi B.R. Rahmatov va Janubiy Osiyo tillari kafedrasi aspiranti Ma'mura Hasanova, hamda kafedra magistranti Kamola Ergasheva va laboranti Kamola Abdullayevalarga o'z minnatdorchiligimni bildiraman.

Muallif

BIRINCHI BOB

Birinchi mavzu FONETIKA

Ushbu mavzuning o`quv maqsadi hindiy tili fonetikasi haqida umumiy tasavvur kasb etish

Hindiy tili alifbosi bo`g`inli xarakterga ega bo`lib, u “devanagariy” nomi bilan ataladi va 44 harfdan iboratdir. Ular chapdan o`ngga qarab yoziladi.¹

Unli harflar 11ta bo`lib, ular quyidagilardir: A a, Aa aa, ś i, / ii, Ē u, ʌ uu, @r#i, Ē e, Ē e ai, Aa o, Aa au.

Unli harflar qisqa va cho`ziq bo`lib, ulardan tashqari 2 ta cho`ziq diftong ham mavjud.

Undoshlar 33 ta bular quyidagilar:

k % g ` ;

ka, kha, ga, gha, n*

c ^ j & Ha

ch, cha, ja, jha, n#

t q d / .

ta, tha, da, dha, na

\$ # @ ! n

Ta, Tha, Da, Dha, na

p f b . m

pa, pha, ba, bha, ma

y r l v

ya, ra, la, va

x z s h

sh, Sha, sa, ha

Hindiy va boshqa hind-oriy tillarda qo`llanadigan alifbolarning eng muhim xususiyati har bir undoshdan so`ng unli tovushning kelishi lozim bo`lib, yuqoridagi undoshlar har birining ketidan qisqa “a” kelishi nazarda tutiladi. Shuning uchun ular transkripsiyada berilgandek ayrim tovush kabi talaffuz etilmasdan qisqa “a” bilan birga talaffuz qilinadi.

Unlilar esa faqat mustaqil ochiq bo`g`inni ifodalay oladi. Ularning undoshlardan so`ng kelishi uchun maxsus “matra”li birikmalar ishlatiladi. Matralar quyidagi tarzda ka kaa, gl gi, jl jii, ko ko, m ma, su su, ne ne, p pa, d(d d#ri. yoziladi.

Jumladan: Aa, ś, i, Ē, ʌ, Ē, @, Ē, Ē,e Aa, Aa harflari undoshdan keyin kelganda mos ravishda undoshlar yonida a, i, l, yoki undoshlar tagida ll, u, yoki undoshlar ustida eeúú, ll shaklida yoziladi.

¹ Urdu tilida esa konsonant ya`ni undosh harfli arab alifbosi qo`llaniladi.

Ular aniq misollarda quyidagicha bo‘ladi: Misol tariqasida k undoshi yordamida matralarning yozilishi quyidagicha bo‘ladi: k, ka, ik, kl, ku, k, l k(, ke, kww, k, k.

Qisqa “a” harfsiz kelgan sof undoshni ko‘rsatish uchun uning tagiga maxsus ‘viram’ ya’ni “to‘xtash” belgisi qo‘yiladi. Masalan: k(– k, t(– t, p(– p, h(– h, j(– j va hokazo.

r ra undoshining ‘E u ’ va cho‘ziq ‘x uu ’ bilan birikuvi qoidadan istisno tariqasida quyidagicha yoziladi. Masalan: r + E = ä ru; r + x = ä ruu.

Hindiy tili alifbosining yana bir muhim tomoni shuki, burunlashgan undoshlarni belgilash uchun harflar ustida anusvara, burunlashgan unlilarni ifodalash uchun esa anunasika \ belgisi qo‘llanadi. Masalan: l@ikya\ laRkiyaan* ‘qizlar’; ^a\v chaan*v ‘soya’, Aa\% aan*kh ‘ko‘z’, dU\ duun* ‘beraymi’ kabi so‘zlarda anunasika qo‘llaniladi, garchand k"# kanNTha ‘tomoq’; b"d baNd ‘yopiq’; A'g an*ga ‘tana a’zosi’ , ik'tu kin*tu ‘lekin, biroq’, pu"il"g pun*ling ‘muzakkar’, k@'cl kain*cii ‘qaychi’ kabi so‘zlarda anusvara belgilari mavjud.

Ba’zi hollarda anusvara anunasikaning o‘rniga ishlatiladi. Jumladan, chiziqdan yuqoriga chiqadigan ‘ii’, ‘o’ va ‘au’ matralaridan so‘ng, masalan : cU"knä ‘caoNknaa’ - ‘qaltiramok, seskanmok’ kl' kiinn ‘ qildilar’ (muannasda).

Undoshlar birikmasi (ligaturalar)

Matralardan tashqari hindiy tilida undoshlar birikmalari ham keng qo‘llaniladi. Odatda ular ‘ligaturalar’ deb ataladi. Yozuvda ular ikki xil tarzda - vertikal yoki ko‘pincha gorizontal shaklda yoziladi. Vertikal holda yozilganda birinchi undosh to‘liq holda yozilsa, ikkinchisi o‘zining maxsus belgisi ko‘rinishida beriladi. Masalan: d + / = " ddha, d + v = Ü dva, h + v = ø hva.

Gorizontal shakllarda aksincha, birinchi undoshning maxsus belgisi yozilib, unga ikkinchi undosh to‘liq yoziladi. Masalan, s + t = St sta, x + c = Xc shca, k + % = K% kkha, x + v = Xv shva, t + n = Tn tna, v + y = Vy vya, m + p = Mp mpa.

Ligaturalar ba’zan istisno hollari ham mavjud bo‘ladi. Bularda birikuvchi harflarning maxsus ko‘rinishlari biroz o‘zgarib kelishi mumkin. Jumladan: k + z = = kSha, d + m = Ü dma, h + m = ñ hma.

Alohida diqqatga molik bo‘lgan r ‘r’ harfining boshqa undosh harflar bilan birikishi o‘ziga xos bo‘ladi. Jumladan, vertikal chiziqqa ega bo‘lgan undoshlardan so‘ng kelganda mazkur chiziqning bel qismiga yarim yotiq belgi qo‘yiladi. Masalan: p + r = p{{ pra, m + r = m{ mra.

Aksincha, undoshdan oldin kelganda uning shakli ' R ' bo'lib, bu belgi 'repx' deb ataladi, u bilan birikuvchi harflarning ustiga yoziladi. Jumladan: r + p = pRR rpa, r + v = vRR rva, r + m = mR rma, r + j = jRR rja.

Hindiy tili alifbosida boshqa tillardan o'zlashgan tovushlarni ifodalash uchun qo'shimcha belgilar ham ishlatilishi mumkin. Masalan, ingliz tilidan o'zlashtirib olingan so'zlarda [o] va [o:] unli tovushlarni anglatish uchun cho'ziq Aa -aa ustiga ' a ' belgisi qo'yiladi. Masalan: - bas 'baas' "boshlik", @aK\$r 'DaakTar' "doktor" va x.k.

Sanskrit tilidan kirib kelgan ba'zi ravishlar oxirida, hamda ayrim yasama so'zlar o'rtasida "visarga", ya'ni ikki nuqtadan iborat belgi qo'llaniladi. Bu belgi h h harfi bilan ifodalanuvchi faringal undoshni bildiradi. Masalan: p{{ay" praayah* 'ko'pincha, odatda', k{mx" kramashah* 'ketma-ketlikda' du"sahs duh*saahas 'surbetlik', in"xS]lkr, nih*shastriikaraN 'qurolsizlanish'.

Fonetika

O'zbek talabalari uchun hindiy tilining fonetik xususiyatlarini o'rganishda quyidagi mulohazalarni nazarda tutish lozim.

Birinchidan, unlilar tizimida qisqa va cho'ziq kabi hollar, qolaversa, undoshlar tizimidagi serebral, ya'ni \$ T, # Th, @ D, ! Dh, . N, tovushlar, nafasli, ya'ni % kh, ` gh, ^ ch, & jh, q th, / dh, f ph, . bh tovushlar hamda: n~, Å n# burun dimog'li tovushlar mavjudligi hindiy tilining tarixiy rivojlanishidagi ba'zi jarayonlarning natijasi hisoblanadi. Bunda hindiy tilining hind-evropa tillar oilasidan kelib chiqishi o'z aksini topgan. Ikkinchidan, boshqa hind-oriy tillar singari hindiy tilining shakllanishi va adabiy til sifatida takomillashuvi ko'p ming yillik davrlardan o'tgan holda mahalliy avstraliya-osiyo va dravid tillari bilan aloqada bo'lganidan dalolat beradi. Qolaversa, bu yerda uning ichki taraqqiyotidagi jarayonlar ham o'z aksini topgan.

Quyidagi k k, g g, c c, j j, t t, d d, n n, p p, b b, m m, y y, r r, l l, v v, x sh, s s, h h kabi harflar bilan ifodalanadigan tovushlar talaffuz jihatdan muqobil o'zbek tovushlaridan deyarli farq qilmaydi.

Binobarin talaffuzi farq qiluvchi tovushlarga alohida tavsif berish maqsadga muvofiqdir.

Unlilar tavsifi

Birinchi navbatda unlilar tizimini yaqqol ko'rsatish maqsadida hindiy va o'zbek tillaridagi tovushlarni jamlab, quyidagi jadvalda ko'rsatish lozim.

Hindiy tili unlilari

	Lablanmagan		Lablangan
	Old qator	Oraliq qator	Orqa qator
Yuqori ko'tarilish	ī ii ṣ i		ṛ uu ḥ u
O'rta ko'tarilish	Ē e Ēe ai		Ḍ o Ḍḍ au
Quyi ko'tarilish	Ā a		Ḍa aa

O'zbek tili unlilari

	Old qator		Orqa qator
Yuqori ko'tarilish	i, ye		(u)
O'rta ko'tarilish	E		(o')
Quyi ko'tarilish			a o

Yuqoridagi jadvalda lablangan tovushlar qavs ichiga olingan.

Ikkala jadvalni solishtirganda hindiy tilining ii, aa, uu, au tovushlari o'zbek tilida o'ziga muqobilan birliklarga ega emasligi ma'lum bo'ladi. Qolaversa, e, ai, a, o tovushlarining muqobillari ulardan ancha farq qiladi. Yuqori ko'tarilishdagi old qatorda turadigan 'i' va orqa qatordagi 'u' lar bir-biriga yaqin fonetik xususiyatlarga ega tovushlar hisoblanishi mumkin. 'u' tovushi bundan tashqari ikkala tilda lablangan tovushlar qatoridan o'rin olgan.

Shunga binoan endigi vazifamiz yuqorida ko'rsatilgan xususiy tub tovushlarini tavsiflashdir.

Bularga rus olimi S.G.Rudin bergan izohlarga asosan tavsif berish ilmiy jihatdan ma'quldir.

ī ii – ushbu tovush talafuzida til oldga surilib, uning o'rta qismi qattiq tanglayning oldingi bo'limi tomon ko'tariladi va havo o'tishi uchun tor doira hosil qiladi. Tilning uchi pastki tishlarga tegib turadi va lablar biroz cho'zilgan holda bo'ladi:

Aa `aa` – til yassi shaklda og‘iz bo‘shlig‘ida yotib, uning uchi pastki tishlar tagiga tegib turadi.

ʌ `uu` – til orqaga qarab biroz tortilib, tilning ort qismi biroz ko‘tarilgan, uchi pastga tushirilgan holatda bo‘ladi, til va yumshoq tanglay orasida tor doira hosil qilinadi. Lablar doira shakliga kelib, toraygan holda old tomonga suriladi.

Aʊ `ao` va Ee `ai` tovushlarining har biri aslida diftong shaklida emas, yaxlit bo‘g‘in holida talaffuz etiladi. Jumladan, ‘Ee’ai’ – cho‘ziq, keskin tovush bo‘lib, uning talaffuzi paytida til oldinga surilib, uchi pastki tishlar ortiga tegib turadi. Tilning o‘rta qismi old va yuqori tomonga qarab biroz ko‘tarilgan. Lablarning chetlari ikki tomonga tortilgan bo‘ladi.

Aʊ `au` - cho‘ziq, keskin lablangan tovushdir. Tilning orqa tomoni yuqoriga biroz ko‘tariladi, uning uchi quyi tushirilgan. Bu tovush inglizcha unli (:) ning ball (b :L) “koptok, to‘p” so‘zi talaffuziga o‘xshab ketadi va undan farqli o‘laroq til unchalik orqaga tortilgan bo‘lmaydi.

E `e` - cho‘ziq, keskin lablanmagan tovush. Oldinga surilgan tilning o‘rta qismi yuqoriga qarab bukilgan. Tilning uchi pastki tishlar tagiga tegib turadi, lablar biroz cho‘zilgan.

A `a` - qisqa, lablanmagan unli. Til oldinga biroz surilib, uchi pastki tishlarga tegib turadi. Til og‘iz bo‘shlig‘ida yassi joylashib, ustki va pastki tishlar orasi kichik bo‘lib, pastki lab biroz pastga cho‘zilgan.

Aʊ `o` -cho‘ziq, keskin lablangan unli. Til orqaga birozgina surilgan. Tilning ort qismi yumshoq tanglay tomoniga ko‘tarilgan. Lablar biroz oldinga bo‘rtirilgan va doira holda bo‘ladi.

Muhim xususiyatlardan biri shuki, “a”, “i” va “u” unlilari “h” undoshidan oldin ko‘pincha yopiq bo‘g‘inda kelib urg‘u ostida bo‘lgan holda muqobilan “e” va “o” tovushlariga aylanadi, masalan, khna kahnaa “aytmoq” > kehnaa, imhman mihmaan “mehmon” > mehmaan, muhtaj muhtaaaj “muxtoj” > mohtaaaj.

Mutaxassislar fikriga ko‘ra, har bir sof unliga hindiy tilining unlilar tizimida maxsus burunlashgan unli to‘g‘ri keladi, ya’ni i*, iin*, en*, an*, aan*, un*, uun*, on*, ain* va aon*. Bularning talaffuzidagi farq shundan iboratki, yumshoq tanglay pastga tushirilib, o‘pkadan chiqib keladigan havo burun orqali tashqariga chiqadi.

Alohida diqqatga molik bo‘lgan hodisa qisqa “a” unlisining turli o‘rinlarda (pozitsiyalarda)gi saqlanishi yoki qisqartirilib ba’zan talaffuz etilmasligi (reduksiyasi)dir.

Jumladan, uning saqlanishi asosan so‘zlarning

a) birinchi ochiq bo‘g‘inida kuzatiladi, masalan, A=r akShar “xarf”, barat baraat “to‘y marosimidagi kuyov tomon mexmonlarning kelishi”, p{is* prasiddha “mashhur”

b) soʻzlarning oxirida keladigan undoshdan avvalgi pozitsiyada: mhmuxbir mahak “xushboʻy”, iv`aly vidyaalay “institut”, %pt khapat “talab, extiyoj”.

c) ikki undosh birikmasidan ilgarigi pozitsiyada – pʌqr patthar “tosh”, pivRtn parivartan “oʻzgarish”, sʼb× sambaddha 1.”bogʻlangan 2. muxbir ”.

Qisqa “A a” ning qisqarib yoʻqolish holatlari:

a) soʻz oxirida undoshdan soʻng kelsa - mhody mahoday “janob”, dal daal “dukkakli”, ^la\g chalaan*g “sakrash”.

b) koʻp boʻgʻinli soʻzlarning birinchi yopiq boʻgʻinidan soʻng kelsa – ickna ciknaa “silliq, tekis”, prraZ\$™ parraaShTra “chet el, boshka yurt”.

Undoshlar tavsifi

Yuqorida aytilganidek, undoshlar tizimida nafasli, serebral va burunlashgan birliklar ajralib turadi. Bulardan boshqa undoshlar, jumladan, portlovchi labli p, v, sirgʻaluvchi s portlovchi burun dimogʻli m, n sonorli yoki sonantlardan l, r, old tishli t, d, s, sh, orqali tishli k va g undoshlar hindiy va oʻzbek tillarida deyarli bir xil talaffuz qilinadi.

Undoshlar tavsifi

talaffuz oʻrniga koʻra			Labli	old tishli		oʻrta tishli	orqa tishli	til chali	farin gal	
talaffuz tarziga koʻra				dorsal va apikal	serebral (kaku minal)					
sh o v q i n l i	portlovchi	jarangsiz	p ph	t th	Ṭ Th		k kh	q		
		jarangli	b bh	d dh	Ḍ Dh		g gh			
	bir zarbli	jarangli			Ṛ Rh					
		affrikatalar	jarangsiz				c ch j jh			
	sirgʻaluvchi	jarangli								
		jarangsiz								
		jarangli	f	s sh z				x g*	h	
	portlovchi burun- dimogʻli		M mh	n nh	(N)	(ň)	(ň)			
S o n a n t a l r	sirgʻaluvchi(jumladan yonli) va titrovchi		w	l lh r		y				

Yuqorida aytilganidek, undoshlar tizimida nafasli, serebral va burunlashgan birliklar ajralib turadi. Bulardan boshqa undoshlar, jumladan, portlovchi labli p, v, sirgʻaluvchi s portlovchi burun dimogʻli m, n sonorli yoki sonantlardan l, r, old tishli t, d, s, sh, orqali tishli k va g undoshlar hindiy va oʻzbek tillarida deyarli bir xil talaffuz qilinadi.

Binobarin, p (p), b (b), m (m), t (t), d (d), n (n), k (k), g (g), c (ch), s (s), sh (sh), y (y), r (r), l (l) tovushlarning birlamchi xususiyatlari ikkala til uchun mushtarak hisoblanadi.

Hindiy tili undoshlar tizimini yaqqolroq tasavvur etish uchun maxsus jadval beriladi:(qarang 18 bet)

Aksincha, talaffuzi mushtarak bo'lgan undoshlardan farqli o'laroq boshqa undoshlarning tavsifi quyida beriladi.

Nafasli f ph, . bh, q th, / dh, ^ ch, % kh, ` gh, Mh mh, Nh nh va Lh tovushlari ularga muqobil sof undoshlar kabi talaffuz etilsa-da, bulardagi nafasilik xususiyati hindiy va o'zbek tillaridagi h tovushiga yaqinlashadi, ya'ni til harakatsiz og'iz bo'shlig'ining tagida turib, ovoz paychalarining keskin holdagi tebranishi natijasida havoning oqimi bo'g'iz pardalariga ishqalanib, erkin o'tib chiqib ketishi bilan xarakterlanadi.

Serebral tovushlarga kelsak, ular \$ T, # Th, @ D, ! Dh, @ R, ! Rh kakuminal deb ham ataladi. Ushbu atamaning kelib chiqishi mazkur tovushlarning talaffuz xususiyatlariga bog'liq.

Jumladan, tilning old qismi yuqoriga qarab shunday ko'tariladiki, uning qismida qoshiqqa o'xshash chuqurcha paydo bo'ladi. Chuqurcha yuqoriga qaratilgani sababli tilning cho'qqisi lotinchasiga *cacume* "cho'qqi" atamasi bilan nomlangani uchun shu tarzda talaffuz etiladigan undoshlar "kakuminal" deb ataladi. Tilning ayni uchi shunda qattiq tanglayning old qismi yonidagi alveolalarning chiqib turgan joyiga tegib turadi. "Alveola" deganda lotinchasiga yuqorigi tishlar ustidagi milk do'ngchalari tushuniladi. Bu yerda ba'zan ingliz tiliga xos alveolalar \$ T, @ D tovushlari bilan hindiy tilining kakuminal tovushlarini adashtirish yuz beradi. Ammo bular orasidagi asosiy farq shuki, S.G Rudin ta'biricha, birinchidan, hindiycha talaffuz paytida til uchi yuqoriroq ko'tarilib havo oqimi yo'lidagi to'siq oldingi tishlardan ancha narida paydo bo'ladi. Ikkinchidan, talaffuz natijasidagi "portlash" inglizcha `t` va `d` undoshlariga xos qirsillash bilan xarakterlanmasdan hech qanday sirg'alishsiz sof jaranglaydi.

Kakuminal undoshlar qatoridagi @ R va ! Rh tovushlar talaffuzi o'z navbatida o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Chunonchi, ortga qarab bukilgan tilning old qismi oldinga va pastga tomon yo'nalgan holda harakat qilib, til uchining to'mtoq qismi alveolalar orqasidaga qattiq tanglayga urilganda "qirsillash"ga olib keladi.

"@ R" tovushi "\$ T" yoki "@ D" lardan farqli o'laroq portlashning bir lahza yuz berishi natijasida chiqariladi.

Endi o'zbekcha "j" tovushiga o'xshagan hindiycha "j j" talaffuziga to'xtalib o'tsak. Bular ikkala tildagi jarangsiz affrikata "c (ch)" ning jarangli ko'rinishi bo'lib, o'zbek tilida tanglayga tilning old qismi tegib tursa, hindiy tilida ham old, ham o'rta qismlari tegib turadi. Havo oqimi

ikkala tilda asta-sekin kuchli portlashsiz o'tib ketadi. Natijada kuchsiz portlashdan so'ng sirg'aluvchi tovush ham eshitiladi, ya'ni "s" tovushi "z" kabi chiqsa, "j" tovushi esa "d" bilan "j" hamohangligi jarayonida chiqadi.

Hindiy tilida o'ziga xos tovushlardan "y y" undoshi ham alohida o'rin tutadi. O'zbek tilida uning talaffuzi tilning o'rta qismi qattiq tanglayning o'rtasiga ko'tarilsa-da, til va tanglay orasidagi bo'shliq tor bo'lib havo oqimining o'tishi shiddat bilan bo'ladi. Hindiy tilida esa, aksincha o'sha bo'shliq juda katta bo'lishi tufayli havo oqimi to'siqsiz o'tishi kuzatiladi-da "sirg'aluvchi" tovush deyarli sezilmaydi. S.G.Rudin fikriga ko'ra, ushbu undoshning talaffuzi "i" unlining talaffuziga juda ham o'xshab ketadi va bularning farqi asosan "y y" bo'g'in yasovchi tovush bo'la olmasligiga bog'liq bo'ladi.

Nihoyat k q, g g, % x, j z, f f tovushlarning ikkala tildagi bir-biriga monandligini ta'kidlab o'tgandan so'ng hindiy tilining xususiyati bo'lmish portlovchi burunlashgan serebral "N", o'rta tishli "n n" va orqa tishli "n*" sonantlar xaqida fikr yuritsak, mutaxassislarning taxminiga qaraganda bular aslida old tishli dorsal "n" undoshning birikuvchi muqobil sebrebral \$ T; @ D; # Th; ! Dh; o'rta tishli c c, j j, ^ ch va f jh hamda orqa tishli % x, g g*, % kh va ` gh larga ergashgan holda ta'minlanadi. Boshqacha aytganda bu yerda regressiv assimilyasiya hodisasi yuz beradi.

Urg'u masalasi

O'zbek tili singari hindiy tilidagi urg'u dinamik yoki kuchli ravishda tegishli bo'ladi. Biroq o'zbek tilidan farqli o'laroq, hindiy tilidagi urg'u oxirgi bo'g'inga tushmasdan turli bo'g'inlarga tushishi mumkin. Boisi shuki, urg'u o'rni so'zning fonetik tarkibi, jumladan, bo'g'inlar soni hamda cho'ziq va qisqa bo'g'inlar munosabatlari bilan belgilanadi. Bundan tashqari morfologik va etimologik omillarning ham ta'siri kuchlidir. Birinchidan, bo'g'inlarga bo'lish qoidalarini nazarda tutgan holda qisqa va cho'zik bo'g'inlarni ajrata bilish lozim.

Shunga ko'ra holatlarda bo'g'in chegarasi yakka undosh bilan boshlangan bo'g'indan oldin kelib, uni oldingi ochiq bo'g'indagi unlidan ayirib turadi, jumladan: deta detaa "beradigan, beruvchi", plla piilii "sariq".

Asosiy urg'u qoidalariga kelsak, bularning mohiyati so'zning tarkibida bo'g'inlar miqdoriga hamda ushbu bo'g'inlarning cho'ziqligiga bog'liq bo'ladi.

1) Ko'p hollarda ikki bo'g'inli so'zlarda urg'u birinchi bo'g'inga tushadi: maalii mall "bog'bon", baki «qolgan, qoldiq», sara «butun, yalpi».

Bunga istisno tariqasida bir tomondan ba'zi fe'l so'z shakllaridan buyruq maylida yoki ravishdosh ma'nosida qo'llanadigan negizlari =aa= ga tugaydigan fe'llar kelsa, jumladan bataanaa btana "so'zlamog'dan bataa bta "so'zla,

so‘zlab”, sabhii s.l “barcha, istisnosiz, hamma”, kahiinn kh’l “qaerdadir, qaergadir”. Ikkinchi tomondan, olmoshli ravishlardan kahaann khə\ “qaerda?, qaerga?”, inkor yuklamasi nahiinn nh’l “yo‘q, emas”, emfatik yuklama qo‘shilgan olmosh yoki ravishlardan hamda, arabcha o‘zlashmalardan sahii shl “to‘g‘ri, ma‘qul” kabi so‘zlarni alohida qayd qilish lozim.

2) Ko‘p bo‘g‘inli so‘zlarda oxiridan oldingi bo‘g‘in cho‘ziq bo‘lgan taqdirda urg‘u unga tushadi. Masalan: salaamii slaml “iltifot, salomlashish”, viniiti ivnlit “intizom, kamtarlik, odob”, pitaajii iptajl “otajon”.

3) Ushbu so‘zlarda oxiridan oldingi bo‘g‘in qisqa bo‘lib, undan oldingisi esa, ya‘ni oxiridan uchinchi bo‘g‘in cho‘ziq bo‘lsa, urg‘u o‘sha bo‘g‘inga tushadi: madhur(a)taa m/urta “yoqimlilik, nafosat, chiroy”, sanshodhan(a) s‘xo/n “islohot”, vr#indvan(a) v**l’davn, vrindavan (hindularning Mathura shahri yaqinidagi ziyoratgohi), bhaaShan(a) .az, “nutq, so‘z”.

4) Bordi-yu, oxirgi uch bo‘g‘inning barchasi qisqa bo‘lib kelsa, urg‘u oxirdan to‘rtinchi, ya‘ni ko‘pincha so‘zlarning, birinchi bo‘g‘iniga tushadi. Masalan: paT(a)san(a) p\$sn“jut o‘simligi”, ma(s)jid msjd “masjid”, bac(a)pan(a) bcpn “bolalik”.

5) Ko‘p bo‘g‘inli qo‘shma so‘zlarda ko‘p holatlarda dastlabki (birinchi) urg‘u mavjudligi seziladi va asosan oxirgi bo‘g‘in urg‘uli bo‘lib, undan oldingi bo‘g‘inlardagi urg‘u ancha zaif seziladi. Jumladan: pragatishiil p{gitxll “peshqadam, progressiv”, vicaaraadhiin ivcara/lñ “muxokama ostidagi”, badgumaanii bdgumanl “shubxa, gumon”, muulyavaan mllyvan “qimmatli, qimmatbaho”.

Sandhiy qoidalari

Hindiy tilining imlosida o‘z aksini topadigan tovush o‘zgarish qoidalari hozirgi tilga xos hodisalar bilan bir qatorda qadimgi muqaddas hind tili bo‘lmish sanskrit tilidan o‘zlashgan qoidalarga asosan yasaladi. Hozirgi kunda ushbu qoidalarga bo‘ysinuvchi yasama va qo‘shma so‘zlar miqdori nihoyatda o‘sib bormoqda.

Hindiy tilida yuritiladigan ushbu qoidalarga nisbatan “sandhiy”, ya‘ni “tovushlar birikuvi yoki uyg‘unlashuvi” atamasi qo‘llaniladi.

Sandhiy asosan ichki va tashqi turlaridan iborat bo‘lgan holda ichki turi aksariyat hollarda so‘zning o‘zagi tarkibidagi unlilarga oid bo‘ladi. Tashqi sandhiy esa birikib keladigan ikki yoki bir necha so‘zlar chegaralarida yuz beradi.

Ichki sandhiy turi so‘z tarkibidagi ichki o‘zgarishlarga xos bo‘ladi. Bunday hodisalarni o‘zbek tilidagi “ong” so‘ziga “-la” qo‘shimchasini qo‘shganda “angla”, “o‘qi” so‘z negiziga “v” qo‘shimchasini qo‘shganda “o‘quv”, “tara” so‘z negiziga “k” qo‘shimchasini qo‘shganda “taroq” so‘zlarning hosil bo‘lishi holatlarida qo‘rish mumkin. Hindiy tilida ushbu

Dastlabki bosqich	Guna	Vridddhi
-	A a	Aa aa
š Š li, ii	E e	Ee ai
f ƒ u, uu	o o	oo au
“ R* i, r* ii	Ar ar	Aar aar

Bularning qoʻllanilishi asosan oʻzakka turli soʻz yasovchi qoʻshimchalarning qoʻshilishi jarayonida namoyon boʻladi:

..*gu Bhrigu “Bhrigu, bir donishmand ismi”+A -a = bhaargava .argv
“Bhriguzodalar”¹

Birinchi kichik tur yuqorida keltirilgan jadvalda “a” tovushining “aa”ga aylanishini qamrab, shunga o‘xshash holda qisqa “i” va “u” tovushlarining muqobilan cho‘ziq “ii” va “uu”larga aylanishini aks ettiradi. Aslida buerda “a” bilan “a” yeki “aa”, “i” bilan “i” yeki “ii”, “u” bilan “u” eki “uu” qo‘shilishi nazarda tutiladi.

ved veda “Veda”lar + A½anga “qism” = vedaanga veda\½ “Veda”larga ilova

ic]citra “tasvir”+ -Aaly-aalay “majmua” = ic]aly citraalay “tasvirlar ko‘rgazmasi”

pir- old qo‘shimcha+i= iiksha “ko‘z”+Aka “aNa”qo‘shimcha = prl=, pariikshaNa “sinov, ko‘rib chiqish”²

20

ivṬavidyaa “ilm”+ AqlR “-arthii “istovchi” = vidyaarthii ivṬaqlR “talaba”

Ikkinchi kichik turi nisbatan ko‘proq kuzatiladigan hodisadir. Ayniqsa qisqa “a” bilan boshqa unlilar uyg‘unlashuvi hozirgi hindiy tili so‘zlarda talaygina uchraydi, masalan:

A + i = E a + ii = e

g. gaNa “xalq”+ ix iisha “xudo” = gaNesha g.ex gaNesha “xalq xudosi, donolik ma’budining ismi”

A + E = AṬ a + u = o

prṁ parama “yuksak”+Eict ucit”joiz” = prmoict paramocit “nihoyatda o‘rinli”

Aa + E = AṬ aa + u = o

g’/za gangaa”Ganga daryosi” + EṬrṭuttari”boshlanish” = gangottari g’goṬir “Ganga daryosining boshlanishi hisoblangan o‘lkaning nomi”

ihthita “foйда”+Epdex upadesha”maslahat” = ihtopdex hitopadesha “foydali maslahat”

A + Ee =Ee a + ai = ai

mt mata”fikr” +EeKy aikya”birlik” = mataikya mtṬKy “fikrlar mushtarakligi”

š + A = y i + a = y

yid yadi”agar” + Aip”ham” = yadyapi yṬip “garchi, bordi-yu”

š + E = yu i + u = yu

p{it prati “qarshi”+ EṬr uttar”javob” = p{TyuṬr pratyuttar “aks-sado”

E + š = iv u + i = vi

Anu anu”ketidan ergashish” št ita”bu yerda” = anvita AiNvt ”bog‘langan” (masalan, kaaryaanvit “joriy qilingan” qo‘shma so‘zida kaarya “ish” so‘zi bilan birikib kelganda)

E + Aa = va u + aa = vaa

susu- “yaxshi” +Aagt aagat”kelgan” = svaagat Svagt “qutlash”

Aa +AṬ = AṬ aa + au = au

mhamahaa “ulug‘” + AṬdayR audarya”oliyjanoblik” = mahaudarya mhṬdayR “buyuk oliyjanoblik”

² Bu yerda sandhiy qoidasiga binoan yana bir o‘zgarish yuz beradi, tishli “n” undoshi bir so‘z tarkibida “r” yoki “ksha” bilan yonma-yon kelganda serebral “N”ga aylanadi.

Tashqi sandhiy hodisasi unlilardan farqli o'laroq undoshlar uchun nihoyatda xosdir.

Bunda quyidagi ko'rinishlar eng ko'p tarqalgandir:

(a) Jarangli undoshdan yoki unlidan oldin kelgan jarangsiz undosh jarangliga aylanadi:

$t(+g) (\$ (+g)) = \hat{t} (\hat{\$}) t + g (T + g) = dg (Dg)$

.gvt(bhagavat “iloxiy” + glt giita “qo'shiq” =.gvdglb bhagavadgiita “iloxiy qo'shiq” “Mahabharata”ning mashhur qismi nomi”

z@ ShaT “sakkiz” + Aann aanana “yuz, bashara” = z@ann ShaDaana “sakkiz yuzli” - urush ma'budining tahallusi.

(b) Portlovchi “t” va “d” undoshlari o'rta tishli va serebral undoshlar, hamda shovqinsiz va burunlashgan undoshlar bilan tutashganda keyingi undosh bilan butunlay uyg'unlashib, assimilyasiya hodisasiga yuz tutadi, masalan:

Et ut- (ud-) “yuqoriga qarab ko'tarilish” ma'noli old qo'shimcha “ + cr, caraNa “oyoq, yurish” =Etcar, uccaaraNa “talaffuz, nutq organlarini ishlatish”

Et ut-(ud-)+ l'n langhana “oshib sakrab o'tish” = Et' n ullanghana “buzib o'tish”

(v) Ushbu undoshlar shivirlovchi labli “m” dan oldin kelganda o'rta tishliga aylanadi:

Et ut-(ud-)+mll muula “negiz, o'zak, ildiz” + An -ana “ot yasovchi qo'shimcha” =Enmlln unmuulana “butunlay tugatish, barham berish”

(g) Ushbu undoshlar shivirlovchi “sh”dan oldin kelganda o'rta tishliga aylanadi:

b*hd[brihad “katta, ulkan” +xiKt shakti “kuch, qudrat” = b*hC^iKt brihacchakti “buyuk kuch”

Et ut-(uT-) +ixz shiSh “qolmoq” + Kt kta “sifat yasovchi qo'shimcha” = EtC^Z\$ ucchiShTa “qoldiq, sarqit”

Sandhiy qoidalari turkumida alohida o'rin egallaydigan visarga (sanskrit tilida qisqa unlilardan so'ng keluvchi nafasli faringal tovush) o'zgarishi qoidalari ham hindiy tilida salmoqli rol uynaydigan morfonologik vositalardan biridir. Ushbu qoidalar tashqi sandhiy turiga to'g'ri keladi.

Bulardan eng ko'p uchraydigan xolatlar quyidagicha:

(1) Visarga unlilar va jarangli undoshlardan oldin kelganda “r” undoshiga aylanadi, masalan:

in:- nih*- “salbiy ma'noli old qo'shimcha” + A'kuxankush “kaltak, tayoq” = ” inr'kux nirankush “cheklanmagan, o'zboshimcha”

in:nih*- +i= iiksh “ko'z” +Ak -ak “ot yasovchi qo'shimcha” = inrl=k niriikshak “nazoratchi”

in:nih* +EtUr uttar “javob” = inãUr niruttar “javobsiz”

d:duh*-"shum, yomon" ma'noli qo'shimcha" + ..aḷy bhaagya "taqdir, qismat" = " du.aḷy durbhaagya "baxtga qarshi"

pun: punah* "qayta" ma'noli qo'shimcha" + astr(a) "qurol"+-i=karaN "-lashtirish" ma'noli qo'shimcha" = punrṣ]lkr, punarastrikaraN "qayta qurollantirish"

pun: punah*+janma "tug'ilish" = punRjNm punarjanma "qayta tug'ilish"

du: duh*+ `ṣṇa ghaTnaa "voqea" = du`ṣṚna durghaTnaa "ko'ngilsiz hodisa, falokat"

pun: punah*- +ḑar uddhaar "tiklash" = punāḑar punaruddhaar "qayta tiklash"

du: duh*+ bl bal "kuch" = dubRl durbal "kuchsiz"

Ba'zan bunga visarga bilan birikuvchi so'zning birinchi bo'g'ini yoki undoshlar bilan boshlanganda ham xuddi shunday o'zgarish yuz beradi, masalan:

pun: punah*+ ivcar vicaar "fikir, mulohaza" = punivRcRar

punarvicaar "qayta ko'rib chiqish, qayta muhokama qilish"

pun: punah*+ mudraN "chop etish" = punmḷRd{, punarmudraN "qayta chop etish"

du: duh*+ mḷly muulya "narx, baho" = duRmḷly durmuulya "antiqa, bebaho"

in:nih*-"yo'q"ma'noli qo'shimcha" + mm mam "sevadigan" = inmmRm nirmam "ayovsiz"

in:nih*+ vacnvaacan "so'zlash, gapirish"= invaRcn nirvaacan "saylov, saylash"

in:nih*+ ivro/ virodh "qarshilik" = inRivro/nirvirodh "qarshiliksiz, to'siqsiz"

(2)O'rta tishli yoki old tishli undoshlar bilan boshlanuvchi so'zdan oldin kelganda visarga shivirlovchi undoshga aylanadi:

pun: punah*+ c ca "yana,va" = punḷc punashca "undan sung, so'ngra"

p{ay: praayah* "ko'pincha" + icḑ citt(a)"jon, qalb"= p{ayḷcḑ prayashcitt(a)"tavba, pushaymon"

in:nih*+ + icNt cint "tashvish"= inḷcNt nishcint "tashvishsiz, xotirjam"

duduh*+ tr tar "o'tish" = duṢtr duster "erishish qiyin bo'lgan"

in: nih*+ c'd{ candra "oy" = inḷc'd{ nishchandra "korong'u, oysiz tun"= in:nih*+ tel "moy, yog"=inṢtewl nistail "yog'siz, moysiz"

(3)Shivirlovchi undoshlardan oldin kelganda visargali so'z yo hechqanday o'zgarishsiz qolishi, yoki visarga o'sha undosh bilan qo'shilib uyg'unlashadi, masalan:

in:nih*- + "so'z, tovush"= in:xḑd nih*shabda, inḷxḑd

nishshabda "so'zsiz, jim"

in:nih*- + "ḷvas shvaas "nafas"= inḷvas nishshvaas "nafassiz"

du: duh*- + Smr smar “eslash” = duSmr dussmar “eslab bo‘lmaydigan”

(4) Tishli jarangli undoshdan oldin kelganda ko‘pincha visarga “o” unlisiga aylanib qoladi, masalan:

A't"antah*- “aro” + raZ\$ly raasShtriiya “milliy” = A'traRZ\$ly antarraaShtriiya “baynalmilal”

mn: manah* “ko‘ngil” + dxadishaa “holat” = mnodxa

manodishaa “kayfiyat, ichki tuyg‘u”

tp: tapah* “harakat, intilish” + /mR dharma “e’tiqod” = tpa/mR tapodharma “toat”

tp: tapah* + raj raaj ”shoh” = tporaj taporaaj “oy” (so‘zma-so‘z: “intilish maqsadi”)

(5) Jarangsiz labli va orqa tishli undoshlardan oldin kelganda visarga ko‘pincha sanskritcha Sh z ga aylanib, ayrim hollarda o‘zgarmasdan qolishi ham mumkin:

du: duh*- + p{.av prabhaav “ta’sir” = duZp{.av duShprabhaav “salbiy ta’sir”

du: duh* + ” kaVy kaavya “doston” = duZkaVy duShkaavya “murakkab she’r”

in:nih* + kzR karSha “tortish” = inZkzR niShkarSha “xulosa”

in:nih* + pvn pavan “shamol” = inZpvn niShpavan “/an Aaid kl .Usl ko Alg krna - b*hd ihdl koz -”sholi va boshqa donlarni elpib boshqadan ajrtish) (m.)

in:nih* + pd pad “oyoq” = inZpd niShpad”oeksiz, cho‘loq”

A't"antah*- + pur pur “shahar, qal’a” = A't"pur antaHpur “ichkari”

A't"antah* + kal kaal “vaqt, payt” + in =iin sifat yasovchi qo‘shimcha = A't"alln antah*kaaliin “ikki davr orasidagi payt(so‘nggi davrga tegishli)”

FONETIKA BO‘LIMIGA OID MATN

विद्यार्थी-परीक्षा में फेल होकर रोते हैं, सर्वदयाल पास होकर रोये। जब तक पढ़ते थे, तब तक कोई चिन्ता न थी; खाते थे, दूध पीते थे। अच्छे-अच्छे कपड़े पहनते, सहक-भड़क से रहते थे। उनके माता-पिता इन योग्य न थे कि कालेज के खर्च सह सकें, परन्तु उनके मामा एक ऊँचे पद पर नियुक्त थे। उन्होंने चार वर्ष का खर्च देना स्वीकार किया, परन्तु यह भी साथ ही कह दिया—“देखो, रुपया लड़ बहाकर मिलता है। मैं बूढ़ हूँ, जान मारकर चार पैसे कमाता हूँ। लाहौर जा रहे हो; वहाँ पग-पग पर व्याधियाँ हैं, कोई चिमट न जाये। असनों से बचकर हिंसी लेने का यत्न करो। यदि मुझे कोई ऐसा-वैसा समाचार मिलता, तो खर्च भेजना बन्द कर दूँगा।”

सर्वदयाल ने बूढ़ मामा की बात का पूरा-पूरा ध्यान रक्खा, और अपने आचार-विचार से न केवल उनको शिकायत का ही अवसर नहीं दिया, बल्कि उनकी आँख की पुतली बन गये। परिणाम यह हुआ कि मामा ने मुगील भानजे को आवश्यकता से अधिक रुपये भेजने शुरू कर दिए, और लिख दिया—“तुम्हारे खान-पान पर मुझे आपत्ति नहीं, हाँ! इतना ध्यान रखना कि कोई बात मर्यादा के विरुद्ध न होने पाये। मैं अकेला आदमी, रुपया क्या साथ ले जाऊँगा! तुम मेरे सम्बन्धी हो, यदि किसी योग्य बन जाओ, तो इससे अधिक प्रसन्नता की बात क्या होगी?”

इससे सर्वदयाल का उत्साह बढ़ा। पहने सात पैसे की जुराबे पहनते थे, अब पाँच आने की पहनने लगे। पहने मलमल के कुमाँल रखते थे, अब एंटोनिया के

Izohlar

fel hona yiqilmoq (imtihondan)
 pas hona o'tmoq, topshirmoq (imtihonni)
 t@k .@k se rhna dabdabali, shohona hayot kechirmoq
 yuGy yaroqli, yaraydigan
 %Rc xarajat (m.)
 pd lavozim, mansab (m.)
 Svlkar krna qabul qilmoq
 lhU bhakr qon to'kib
 v*× qari, kekxa
 jan markr jonini jabborga berib
 pg qadam (m.)
 Vyai/ kasallik, illat (m-s)
 icm\$ jana yuqib qolmoq
 Vysn bekorchi ish (m.)

bckr -dan saqlanib, ehtiyot bo‘lib
 i@g[l daraja (m-s)
 yIn harakat, sa‘yi harakat (m.)
 Eesa – vewsə unday-bunday, bo‘lar-bo‘lmas
 Aacar – ivcar yurish-turish (m.)
 Avsr dena imkon bermoq
 Aa\% kl putll ko‘z qorachig‘i (m-s)
 pir.am natija, yakun (m.)
 suxll xushfe‘l, odobli
 .anja jiyan, singilning o‘g‘li
 %an – pan oziq-ovqat (m.)
 AapiIt qarshilik, e‘tiroz (m-s)
 myaRda me‘yor, chegara, taomil (m-s)
 ke ivä× qarshi
 Akela yolg‘iz
 s'bN/l qarindosh
 ETsah himmat, ruhlanish (m-s)
 juraba paypoq (m-s)
 Aana pul birligi, anna (m.)

SANDHIY BO‘LIMIGA OID MAXSUS TOPSHIRIQ

Quyidagi qo‘shimcha va so‘zlarning ma‘nosidan kelib chiqqan holda quyida berilgan yasama va qo‘shma so‘zlarga mos keladigan sandhiy qoidalariga binoan birikmalarni topib ko‘rsating:

QO‘SHIMCHALAR:

-A otlardan sifat yasovchi qo‘shimcha
 Ait- juda, nihoyatda, haddan tashqari
 Ai/- yuqoriga, ustiga, ustidan
 A/:- quyida, yerda, tagida
 -An ot yasovchi qo‘shimcha
 ANt:- -aro, oraliqdagi
 -AaImk sifat yasovchi qo‘shimcha
 -Aaly joy ma‘nosini ifodalovchi ort qo‘shimcha
 -šk sifat yasovchi qo‘shimcha
 Et(- (Ed(((- yuqoriga, tepaga ma‘nosini ifodalovchi old qo‘shimcha
 -šk- mavhum otlar yasovchi qo‘shimcha
 itr:- orqali, yordamida, yonidan
 du:- salbiy ma‘no ifodalovchi old qo‘shimcha

in:-	salbiy ma'no ifodalovchi old qo'shimcha
pir-	"qayta, qaytadan" ma'nosini ifodalovchi old qo'shimcha
pur:-	oldingi, olg'a, oldin, ilgari
p[-	"tomonga, qaratilgan" ma'noli old qo'shimcha
-my	"simon, sifat" ma'nosini ifodalovchi qo'shimcha
-y	sifatlardan mavhum ot yasovchi qo'shimcha
-van	ot va sifat yasovchi qo'shimcha ³
ivd-(	bilmoq (fe'l negizi)
sm(- (sn(-	"qo'shilish, birlashish" ma'nosini ifodalovchi old qo'shimcha ⁴
Sva-	"o'z" ma'nosini ifodalovchi old qo'shimcha

SO'ZLAR

Anuâp mos

Anuxasn tartib, intizom, boshqaruv (m.)

ANvyn bog'lanish, bajarilish, harakat(m.)

Ai.VyiKt ifoda (m-s)

AqR maqsad, ma'no (m.)

Aacar yurish-turish, hulq –atvor (m.)

Aa.as iz, taassurot (m.)

AaiTmk ruhiy

Aa'doln harakat, oqim (m.)

Aa/ar asos, negiz (m.)

Aayat kelish, yaqinlashish, import (m.)

Aavr. po`st, o`ram, atrofdagi mavjudot (m.)

⚡h kuzatmoq, hisobga olmoq

Êict to'g'ri keladigan, mos

ÊTqan ko'tarilish (m.)

ÊÛog intilish, harakat (m.)

ÊNmezl rivojlanib borayotgan

Êpyogl to'g'ri keladigan

kr(qilmoq (skr. o`zak)

kÛRa qiluvchi, bajaruvchi

kla san'at (m-s)

kar ish, yumush (m.)

kayR ish, yumush (m.)

kaVy she'riyat, nazm (m.)

gM.lr jiddiy, chuqur

³ O'zbek tilidagi – bon qo'shimchasiga to'g'ri keladi.M-n: "darvozabon"

⁴ O'zbek tilidagi ham- qo'shimchasiga to'g'ri keladi. M-n: "hamroh"

^a]a o'quvchi (qiz)
 Jvl o't, alanga (m.)
 t\$(u, o'sha
 tIpr moyil
 tulna qiyos, solishtirish (m-s)
 dxa ahvol (m-s)
 das qul (m.)
 nv yangi
 nayk sardor, boshliq, qahramon
 ptn tushish, pasayish, emirilish (m.)
 pit ho'jayin, hukmdor"
 p] maktub, xat(m.)
 p*Z# bet, sahifa (m.)
 p[kaxn nashr etish (m.)
 p[dex viloyat (m.)
 p[aPy hosil bo'ladigan (olingan, ershilgan)
 .av tuyg'u (m.)
 .avna his-tuyg'u (m-s)
 ba/n uyg'onish (m.)
 .Um yerli, yerga tegishli
 mn jon, ruh, qalb (m.)
 mad sarxushlik, mastlik
 man fikr, qarash (m.)
 mu% yuz, tomon (m.)
 mlll negiz, asos (m.)
 y'] mexanizm, asbob (m.)
 yat yurish, yo'l, safar (m.)
 yug asr, davr (m.)
 rag tarona, garmoniya, uyg'unlik (m.)
 l.(olmoq, qo'lga kiritmoq
 veilt oqizilgan
 ivro/ qarshilik (m.)
 ivklp tanlov (m.)
 v*iÜ intizom, burilish (m-c)
 v.Raè{m hindu toifa va martabasi (m.)
 vetal arvoh, ruh (m.)
 ivzm tengsiz
 xBd so'z(m.)
 s'p{day jamoa (m.)
 s'Sk*it madaniyat (m-s)
 st(chin, haqiqiy

svR barcha, hamma
sm'js to'g'ri, haqqoniy
iSqit vaziyat, holat (m-c)

BIRIKMALAR

ATyuiKt mubolag'a (m-s)
A/"ptn pastga tushish, inqiroz (m.)
AaŮaiTmk ruhiy
Aai/pTy hukmronlik (m.)
A'trŮ'Ů o'zaro kelishmovchilik (m.)
EJlJvl yorqin, porloq
Ed(ba/n uyg'onish (m.)
EḄayk buyuk qahramon
ENmu% qaratilgan
Ed(veilt to'lib-toshgan
klaTmk badiiy
kayRaNvyn amalga oshirish (m.)
kaVya'doln she'riyat harakati, oqimi (m.)
gaM.lyR jiddiylik (m.)
^a]opyogl o'quv (o`quvchilarga mos)
tNmy vujudi bilan kirishib ketgan, qiziqishga cho'mgan
taTpyR maqsad, murod, ma'no (m.)
itrSkr jirkanch
tulnaTmk qiyosiy
dasoict qulga xos
duāh qiyin, murakkab
dudxRa og'ir ahvol (m-s)
dulR. noyob, qo'lga kiritilishi qiyin bo'lgan
duZp{aPy noyob, qo'lga kiritilishi qiyin bo'lgan
nvoNmezl endi rivojlanayotgan
inma.R yaratish, qurish (m.)
p]acar yozishma (m.)
pair.aizk atamaga tegishli
pyRavr. atrof muhit (m.)
purSkar mukofot (m.)
p*Z#a/ar tub asos, fon, orqa tomoni (m.)
purSkRta mukofot oluvchi
p{kaxnaqR nashrga tegishli
p{adeixk viloyatga tegishli
p{ŮŮigkl texnologiya (m-s)
p{ariM.k boshlang'ich

.avai.VyiKt his-tuyg‘u ifodasi (m-s)
 mn"Sqit kayfiyat, ruhiy holat (m-s)
 mnov*iÜ moyillik (m-c)
 mÜilk tub, asosiy
 yatayat harakat, kelib-ketish jarayoni (transport) (m.)
 ya'i]k mexanizm, mexanizmga tegishli
 yuganuâp davrga ko‘ra
 ragaTmk uzviy, uyg`un
 vR,aè{m hindu toifasi maskani (m.)
 ivÜaly institut, bilimlar maskani (m.)
 ivÜan olim, ilimli odam
 ivro/a.as qarama-qarshilik (m.)
 vewkiLpk xayoliy, muqobil
 vewtailk ruhiy, ruhoni
 vewzMy tengsizlik (m.)
 xaiBdk so‘zga oid, so‘zma-so‘z
 xBdanuxasn grammatika, ya’ni so‘zlar tartibiga solish (m.)
 sd(.avna ezgu tuyg‘u, samimiylik (m-s)
 sMmeln anjuman, yig‘ilish (m.)
 svR.Üm umumjahon
 sa'Sk*itk madaniy
 sam'jSy yaroqlik, to‘g‘rilik, haqqoniylik (m.)
 samp{{daiyk diniy-jamoaviy”
 StuTy maqtalib borilayotgan”

Fonetika bo‘limiga oid atamalarning ruscha-o‘zbekcha lug‘ati

аканье	– «a»-lanish
активные органы речи	– faol nutq organlari
акустическая фонетика	– akustik fonetika
алфавит	– alifbo
альвеоляр	– alveolyar (tilning ustki tish alveoliga tegizib talaffuz qilinadigan tiloldi tovushi)
артикуляция	– nutq a’zolarining tovush hosil qilishdagi harakat faoliyati va holati
ассимиляция	– biror tovushning boshqa tovush ta’sirida unga o‘xshab ketishi (bir xillik)
безударный слог	– urg‘usiz bo‘g‘in
безударные гласные	– urg‘usiz unlilar
боковой согласный	– yon undosh
буква	– harf
большая (заглавная) буква	– katta harf

буквенное письмо
вариант фонемы
велярный звук
восходящий тон

взрывные согласные
восходящее -нисходящее-
восходящий тон

восходящие дифтонги
восходящий
вторичная долгота
второстепенное
(побочное) ударение
выпадение звука
высокий подъем
высота звука
гармония гласных
гласные звуки
главное ударение
глухие согласные

голосовые связки
гортанный звук
губно-губной согласный
губно-зубной согласный

губной
двоеточие
двойной согласный
дефис
диакритический знак
динамическое ударение

– harfiy yozuv
– fonemaning varianti
– velyar tovush (tanglay orti tovushi)
– ko‘tariluvchi ohang (bu murakkab ohanglarning biri bo‘lib, gapni (so‘zni) ushbu ohang bilan talaffuz etganda ovoz eng pastdan o‘rtaga ko‘tarilib, pastga tushib, yana ko‘tarilishi bilan xarakterlanadi)
– portlovchi undoshlar

– ko‘tarilib, pasayib ko‘tariluvchi ohang (bu murakkab ohanglarning biri bo‘lib, gapni (so‘zni) ushbu ohang bilan talaffuz etganda ovoz eng pastdan o‘rtaga ko‘tarilib, pastga tushib, yana ko‘tarilishi bilan xarakterlanadi)
– ko‘tariluvchi diftonglar
– ko‘tariluvchi
– ikkilamchi cho‘ziqlik

– ikkinchi darajali urg‘u
– tovush tushib qolishi
– baland ko‘tarilish
– tovush balandligi
– unlilar garmoniyasi (uyg‘unlashuvi)
– unli tovushlar
– bosh urg‘u, asosiy urg‘u
– jarangsiz undoshlar (talaffuzda tovush paychalari titramaydigan undosh tovushlar)

– tovush paychalari
– bo‘g‘iz tovushi
– lab-lab undoshi
– lab-tish undosh (talaffuzda yukori old tishldari va pastki lab ishtirok etuvchi undosh)

– lablangan
– ikki nuqta
– qo‘sh undosh
– chiziqcha (defis)
– diakritik belgi
– dinamik urg‘u

диссимиляция	– dissimilyasiya (soʻzdagi bir xil yeki bir-biriga qisman oʻxshash tovushlardan birining artikulyasiya jihatdan farq kildigan boshqa tovush tomon oʻzgarishi)
дифтонг	– diftong, bir boʻgʻin tarkibida keluvchi ikki tovushdan tarkib topgan unli bir boʻgʻin, shunga koʻra bir tovushga yaxlitlanuvchi unli
дифференциальная функция	– farqlash vazifasi (differensial funksiya)
дифференциальные признаки фонемы	– fonemaning (differensiatsiya) farqlovchi belgilari
диффузные звуки	– diffuz tovushlar
длительность звука	– tovush choʻziqligi
долгий гласный	– choʻziq unli
дополнительная дистрибуция	– qoʻshimcha distribusiya - til tovushlarining bir xil pozitsiyada biri oʻrnida ikkinchisining kela olmasligi, mas. k tovu-shidan keyin q kela olmaydi nokka kabi)
дополнительные оттенки	– qoʻshimcha ottenkalar (tovush qirralari)
дрожащие гласные (вибранты)	– titroq unlilar
задненёбные согласные	– tanglay orti undoshlar
заднеязычные согласные	– orqa qator undoshlar (til orti undoshlari)
закрытый гласный	– yopiq unli
закрытый слог	– yopiq boʻgʻin
звонкие согласные	– jarangli undoshlar (talaffuzda tovush paychalari titraydigan undoshlar)
звонкость jaranglilik (un)	– (tovush paychalarining tebranishidan yuzaga keluvchi ton)
звук	– tovush
звуковая оболочка	– tovush qobigʻi
звуковые законы	– tovush qonunlari
знаки препинания	– tinish belgilari
иероглифическое письмо	– ieroglifik yozuv
изменение звука	– tovush oʻzgarishi
интервокальный согласный	– ntervokal (unlilararo) undosh
интонация	– intonasiya (nutq ritmi, ovoz tempi, melodika, urgʻu, pauza kabi fonetik vositalarning mazmun va emotsional-

йоканье	likni ifodalash uchun qo'llanuvchi murakkab birlik)
йотированные гласные	– «yo»lash
кавычки	– yolashgan unlilar
каллиграфия	– qo'shtirnoq
качественное изменение звуков	– husnixat
количественное изменение звуков	– tovushlarning sifatli o'zgarishi
количественное ударение	– tovushlarning miqdor o'zgarishi
комбинаторное изменение звуков	– miqdoriy urg'u
конструктивные признаки фонемы	– tovushlarning kombinator o'zgarishi
контактная ассимиляция	– fonemaning konstruktiv belgilari
контактная диссимиляция	– yondosh assimilyatsiya
контактное положение	– yondosh dissimilyasiya
контрастная дистрибуция	– yondosh holat
	– kontrast distribusiya (til unsurlarining
	– tovushlarning) bir xil pozitsiyada biri
	o'rnida ikkinchisining kela olishi va
	bunda boshqa-boshqa ma'noli birliklar-
	ni farqlab turishi, mas. bosh , qosh kabi-
	larda birinchi undoshlar, bosh , bo'sh
	kabilarda unlilar
лабиализованные гласные	– lablangan unlilar (talaffuzda lablar
	harakat qiluvchi unli tovushlar)
логическое ударение	– logik (yoki mantiqiy) urg'u – gapda
	biror so'zni (ma'nosini ta'kidlab, kuchay-
	tirib) ajratuvchi ko'rsatish orqali gapning
	ma'nosini ochiqroq ajratuvchi urg'u
маленькая буква	– kichik harf
мелодика речи	– nutq ohangi
место артикуляции	– artikulyasiya (q.) o'rni
моносиллабизм	– bir bo'g'inlilik
монофтонг	– monoftong (tarkibi bir tovushga teng
	unli, sodda unli, yakka unli)
музыкальное ударение	– musiqiy urg'u
нназализация	– burunlanish
нназализованный звук	– burunlashgan tovush
ннелабиализованные	
согласные	– lablanmagan unlilar
ннесвободное ударение	– erkin (bo'lmagan) urg'u

неударяемый слог	– urg‘usiz bo‘g‘in
нисходящий дифтонг	– pasayuvchi diftong
носовые согласные	– burunlashgan undoshlar
нулевая форма	– nol ko‘rsatkichli shakl
общая фонетика	– umumiy fonetika
оглушение согласных	– undoshlarning jarangsizlanishi
озвончение согласных	– undoshlarning jaranglilashuvi
омофонлар	– omofonlar (talaffuzi bir xil, lekin yozilishi farqli bo‘lgan so‘zlar)
описательная фонетика	– tavsifiy fonetika
орфография	– imlo
орфографический анализ	– imloviy tahlil
орфографический словарь	– imlo lug‘ati
орфоэпический анализ	– orfoepik tahlil
орфоэпический словарь	– orfoepik (talaffuz) lug‘ati
открытый слог	– ochiq bo‘g‘in
отступ, рекурсия	– (tovush artikulyasiyasining uchinchi (oxirgi) bosqichi, nutq a‘zolarining tovush talaffuzidan keyin odatdagi holatiga qaytishi)
палатальный звук	– palatal tovush
парные согласные	– juft undoshlar
пассивные органы речи	– passiv nutq a‘zolari
первостепенное ударение	– birinchi darajali urg‘u
переднеязычные гласные	– tiloldi unlilari
переднеязычные согласные	– til oldi undoshlari
перенос	– ko‘chirish
перенос слова	– bo‘g‘in ko‘chirish
переносное ударение	– ko‘chma urg‘u
пиктографическое письмо	– piktografik yozuv
письменная речь	– yozma nutq
полная ассимиляция	– to‘liq assimilyasiya
политоническое ударение	– politonik urg‘u
постоянное (неподвижное, устойчивое, фиксированное)	
ударение	– turg‘un urg‘u
постпозиция	– postpozisiya (orqada kelish)
препозиция	– prepozisiya (oldinda kelish)
прикрытый слог	– yopilgan bo‘g‘in
прописная буква	– bosh harf
прогрессивная ассимиляция	– progressiv assimilyasiya
произношение	– talaffuz
произносительная норма	– talaffuz me‘yori

регрессивная ассимиляция	– regressiv assimilyasiya
редуцированный гласный	– reduksiyalangan unli
речевой аппарат	– nutq apparati
речевой такт	– nutq takti
ритм речи	– nutq ritmi
свободное ударение	– erkin urg‘u
сегментная фонология	– segment fonologiya
слоговое письмо	– bo‘g‘inli yozuv tuzilishi
спонтанное изменение звуков	– tovushlarning spontan o‘zgarishi
способ артикуляции	– artikulyatsiya usuli
сравнительная фонетика	– qiyosiy fonetika
среднеязычный согласный	– tilo‘rta undoshi
суперсегментная фонема	– supersegment fonema
суперсегментная фонология	– supersegment fonologiya
твёрдость согласных	– undoshlarning qattiqligi
тембр звука	– tovush tembri
тембр речи	– nutq tembri
темп речи	– nutq sur‘ati
точка с запятой	– nuqtali vergul
увулярный согласный	– uvulyar undosh
ударный гласный	– urg‘uli undosh
удвоение	– ikkilanish
узкий гласный	– qisqa (tor) unli
усечение	– qisqarish
фарингальный согласный	– faringal undosh
фиксированное ударение	– turg‘un urg‘u
фонематическая транскрипция	– fonematik transkripsiya
фонемный ряд	– fonema katori
фонетическая транскрипция	– fonetik transkripsiya
фонетические изменения	– fonetik o‘zgarishlar
фонетический закон	– fonetik qonun
фонетическая структура слов	– so‘zning fonetik tuzilishi
фонетические чередования	– fonetik almashishlar
фонетические средства	– fonetik vositalar
фонетическая норма	– фонетик меъёр
фонетическое слово	– фонетик сўз
фонетический разбор	– фонетик таҳлил
фонологическая единица	– fonologik birlik
фонологическая оппозиция	– fonologik oppozisiya
фонологическая позиция	– fonologik pozisiya

фонологическая система	– fonologik tizim
фонологическое слово	– fonologik so‘z
фонографическое письмо	– fonografik yozuv
фразовое ударение	– ibora urg‘usi
фрикативные согласные	– frikativ undoshlar
чередование звуков	– tovush almashinishi
шипящие звуки	– shipildoq tovushlar
шумные согласные	– shovqinli undoshlar

Fonetika bo‘limiga oid savollar

1. *Hindiy tili alifbosi qanday turga kiradi? Lotin alifbosi-chi?*
2. *Devanagariy alifbosida nechta undosh va nechta unli harf bor?*
3. *Devanagariy alifbosidagi unli harflar o‘zbek tili unlilaridan qanday xususiyatlari bilan ajralib turadi?*
4. *Undosh harflarning alifbodagi joylashuvi qanday ta’riflanishi mumkin, ya’ni bularda 7 qatorga tushgan harflar nimani ko‘rsatadi?*
5. *Serebral T va D tovushlarining talaffuzini o‘zbekcha va inglizcha muqobil tovushlar bilan chog‘ishtiring. Asosiy farqlari nimada?*
6. *Shivirlovchi sh va Sh tovushlar va ularga muqobil bo‘lgan o‘zbekcha va ruscha tovushlar orasida nima farq bor?*
7. *Hindiy va boshqa hind-oriy tillarida qo‘llanadigan alifbolarning eng muhim xususiyati nimada?*
8. *“Matra” tushunchasi nimani bildiradi?*
9. *“Viram” tushunchasi nimani bildiradi? Uni arab alifbosidagi qaysi belgi bilan chog‘ishtirsa bo‘ladi?*
10. *“Anusvara” nimani anglatadi?*
11. *“Anunasika” nima?*
12. *“Ligatura” deganda nima nazarda tutiladi?*
13. *“Rep̣x” atamasi nimani bildiradi?*
14. *“Visarga” nima?*
15. *Serebral, nafasli va burunlashgan tovushlar hindiy tilida qanday rivojlangan?*
16. *Avstraliya-Osiyo va dravid tillari bilan hindiy tilining aloqalarini nimalarda ko‘rish mumkin?*
17. *Qaysi hindiy tovushning talaffuzi lari o‘zbekcha tovushlardan farq qilmaydi?*
18. *Hindiy tilining qaysi unlilari o‘zbek tilidan butunlay farq qiladi?*
19. *Cho‘ziq “ii” tovushining talaffuziga izoh bering.*
20. *Cho‘ziq “aa” tovushining talaffuziga izoh bering.*
21. *Cho‘ziq “uu” tovushi talaffuziga izoh bering.*
22. *“Au” va “ei” tovushlarning xususiyatini ayting.*

23. Yopiq bo'g'inda "h" tovushidan oldin keluvchi "a", "i", "u" tovushlari qanday o'zgaradi?
24. Burunlashgan unlilar tizimi zamirida qanday qonuniyat yotadi?
25. Qisqa unli «a» qaysi pozitsiyada saqlanadi?
26. Portlovchi tovushlar tizimiga qaysi undoshlar kiradi?
27. Mushtarak hisoblangan hindiycha-o'zbekcha tovushlar qanday xususiyatlarga ega? (jadval asosida javob bering)
28. Qisqa "a" unlisi qaysi pozitsiyalarda kisqaradi?
29. Sandhiy hodisasining mohiyati nimadan iborat?
30. Sandhiyning qanday turlari mavjud?
31. Unlilar almashishi dastlabki bosqichida qanday tovushlar bor?
32. "Guna" bosqichida qanday tovushlar kuzatiladi?
33. "Vriddhi" bosqichida qanday tovushlar kuzatiladi?
34. Tashqi sandhiy mohiyati nimadan iborat?
35. Bir xil sifatli unlilar sandhiysi natijasida nima ro'y beradi?
36. Turli sifatli unlilar sandhiysida nima ro'y beradi?
37. Tashqi sandhiyning birinchi kichik turi nimalardan iborat?
38. Tashqi sandhiyning ikkinchi kichik turi nimalardan iborat?
39. Tashqi sandhiy aynan qanday tovushlar uchun xosdir?
40. Ba'zi jarangsiz undoshlar unlilar oldida kelganda nima ro'y beradi?
41. Ba'zi jarangli undoshlardan oldin kelgan "p", "t", "k" jarangsiz undoshlari qanday o'zgaradi?
42. "c", "ch" yoki "j" kabi o'rta tish undoshlaridan oldin oldtishli "t" yoki "d" undoshlar kelganda nima yuz beradi?
43. Potrlovchi "p", "t", "k" undoshlar ketidan burunlashgan lablangan "m" undoshi kelganda nima yuz beradi?
44. Ba'zi portlovchi undoshlarning undoshidan so'ng kelganda nima ro'y beradi?
45. "s" shivirlovchi undosh "i" yoki "u" unlilaridan keyin kelganida nima yuz beradi?
46. "n" undoshining serebrallashuvi asosan qaysi hollarda yuz beradi?
47. Visarga qoidalaridan bu tovush qaysi hollarda "ar", "ir" va "ur" tovush birikmalariga aylanadi?
48. Visarga qaysi hollarda "as", "ish" va "ush" tovushlariga aylanadi?
49. Visarga "r" undoshdan oldin kelganda nima yuz beradi?
50. Visarga o'rta tishli "c", "ch" dan oldin kelganda nima yuz beradi?
51. Visarga qaysi hollarda "o" tovushiga aylanadi?

XULOSA

Hindiy tili fonetikasi asosan unlilar va undoshlarga xos akustik va fonologik xossalardan qisqalik/cho'ziqlik, cerebrallik, nafasilik,

O`ziga xos urg`u hamda qadimdan fonetik va Grammatik tizimda saqlanib qolgan sandhiy (o`yg`unlashuv) qoidalarifa namoyon bo`ladi.

Fonetika bo`limiga tavsiya etiladigan qo`shimcha adabiyotlar

1. 1.Баранников А.П., Баранников А.П. Хиндустани /хинди и урду/. Грамматический очерк. –М., 1956, –С.3-22. (O.Sh.)
2. 2.Гуру Камтапрасад. Грамматика хинди. –М.: ИИЛ, 1957, ч.1, – С.52-76 (J.O.T., O.Sh.)
3. Дымшиц З.М. Грамматика хинди, –М., 1986, ч. 1. –С.14-34. (J.O.T., O.Sh.)
4. Захарьин Б.А. Гласные фонемы хинди – «Народы Азии Африки», –М., 1964, № 4, –С.152-166.
5. Захарьин Б.А. О фонологической интерференции (на материале хинди и английского языков) – «Языки Индии, Пакистана, Непала и Цейлона. Материалы научной конференции 18-20 января 1965 г.», –М.: «Наука», Гл. р.в.л., 1968, –С.143-154. (O.Sh.)
6. Калинина В.С. Переднеязычные смычные языка хинди (по материалам экспериментально-фонетических данных) –в кн. «Вопросы обучения русскому произношению», –М., МГУ, 1977. –С.48-56. (O.Sh.)
7. Катенина Т.Е. Краткий очерк грамматики хинди (Приложение к «Русско-хинди словарю»),–М., 1957, –С.1279-1281 (J.O.T., O.Sh.).
8. Косоновский А.И. Некоторые предварительные данные о частотности графем и фонем современного литературного языка хинди – в кн. «Языки Индии, Пакистана, Непала и Цейлона. Материалы научной конференции 18-20 января 1965», –М.: «Наука», Гл.р.в.л., 1968, –С.167-182.(O.Sh.)
9. Равиндранатх Шривастав. Определение однофонемности и придыхательные фонемы в хинди – в кн. Языки Индии, Пакистана, Непала и Цейлона. Материалы научной конференции 18-20 января 1965 г.», –М.: «Наука», Гл. р.в.л., 1968, –С.155-166.(O.Sh.)
10. Рудин С.Г. Некоторые вопросы фонетики языка хиндустани – в кн. «Ученые записки института востоковедения», т. XIII, Индийская филология, –М., 1958, –С.233-265 (O.Sh.).
11. Рудин С.Г. Очерк фонетики языка хинди – «Приложение к «Русско-хинди словарю» под ред. В.М.Бескровного, –М, 1957, –С.1255-1276. (O.Sh.).

IKKINCHI BOB

MORFOLOGIYA

Hindiy tilining morfologik tarkibi analitik tizimga xos bo'lish bilan birga unda qadimgi va o'rta hind-oriy tillari davridan saqlanib qolgan sintetik (fuziya) jihatlar ko'pchilikni tashkil etadi.

Shuning uchun uning tarkibida fuziya, analitik va agglutinativ shakllarni yasashiga olib keladigan turli xildagi ichki vositalar uyg'unlashib kelgani uchun hindiy tilida so'z turkumlarni tasniflash masalasi nihoyatda chigal muammolardan biri hisoblanadi.

Buning boisi asosiy grammatik ma'noni bildiruvchi qo'shimchalar turli so'z turkumlariga mansub ekanligi hamda qo'shimchasiz qo'llanadigan so'zlar o'zbek tiliga o'xshab ot, sifat, olmosh va ravish so'z turkumlariga mos tushganligidir. Morfologik tahlilga bo'ysunuvchi so'z turkumi faqat fe'ldir, chunki ushbu so'z turkumida leksik ma'no grammatik ma'no bilan uyg'unlashgan holda so'zdagi negiz va shakl yasovchi ko'makchi so'zlar va qo'shimchalar bir-biridan aniq ajralib turadi.

HINDIY TILI MORFOLOGIYASIGA XOS BA'ZI XUSUSIYATLAR

Bu yerda shunga alohida e'tibor berish lozimki, hindiy tili morfologik tizimining shakllanishida tub hindcha so'zlar – tadbhava, tatsama, arddxhatat-sama va deshiylardan tashqari xorijiy tillardan, jumladan, arab, fors, turkiy, ingliz, portugal, fransuz va boshqa tillardan kirib kelgan o'zlashmalarning hissasi nihoyatda salmoqlidir. Hindiy tili tuzumiga singib ketgan birliklar bilan birga sanskrit tilining qonun-qoidalariga binoan yasalgan so'zlar ham talaygina bo'lib fonetik va morfologik belgilariga ko'ra o'ziga xos o'rin tutadilar. Bularda ham sandhiy qoidalari (unlilar va undoshlar uyg'unlashuvi) juda katta rol o'ynaydi. Hosil bo'lgan birliklar tarkibini morfemik tahlil qilganda flektiv(fuziya)) va agglutinasiya turlariga mansub tuzilmalar ham so'z boyligining yirik qismini egallab, ayniqsa hozirgi zamon atamalarini yaratish jarayonida nihoyatda shiddat bilan ko'payib bormoqda.

Shuning uchun hindiy tilining turli xildagi so'z turkumlari tarkibida bir o'zakli sodda so'zlar, so'z yasovchi qo'shimchali yasama so'zlar, ko'p o'zakli qo'shma so'zlar hamda turli xildagi so'z birikmalari ajratiladi⁵.

Yasama so'zlar xususida shuni e'tirof etish zarurki, ba'zan so'z yasovchi qo'shimchalarni o'zak yoki negizdan ajratish amri maholdir. Bularni ko'pincha bir xil o'zakdan yasalgan so'zlar bilan solishtirish orqali aniqlash mumkin bo'ladi. Masalan, quyidagi bir o'zakli so'zlarni olsak: kam kaam «ish», slrj suuraj «quyosh», lal laal «qizil», pa\c paanne «besh», suNdr sundar «chiroyli, go'zal», tl tuu «sen», cup cup «jim, indamay», tur't turant «shu

⁵ Morfologiya sohasini tilshunoslikda leksikologiyadan eng muhim farqi morfologiyaning asosiy maqsadi so'z tarkibida aynan yordamchi vazifa bajaradigan kushimchalar (prefiks, suffiks)ni aniqlashdir. Leksikologiya o'z navbatida so'z tarkibidagi o'zaklar va so'zning umumiy ma'nosini o'rganadi.

zahoti». Bularda qo'shimcha o'zak bilan chambarchas chatishib ketgan, aslida laRkaa «bola»; AC^a acchaa«yaxshi, yo'g'-ey!», /lre dhiire«sekin», tuMhara tumhaaraa «sizniki», tuMhare tumhaare «sizning (ko'plik)da», kall kaalii «qora – (muannas)» kabi bir o'zakli so'zlarda qo'shimchalar ajratilishi lozim. Fe'llarga kelganda ularning negizi albatta -- na --naa shakl yasovchi qo'shimcha bilan tugashi lozim, masalan: krna karnaa «qilmoq», plna piinaa«ichmoq», jlna jiinaa «yashamoq», rhna rahnaa«qolmoq, bo'lmoq», clana calaanaa «yurg'izmoq», bulvana bulvaanaa «chaqirtirmoq»

Shuning uchun fe'ldan tashqari bo'lgan so'zlarni asosan semantik va sintaktik mezonlarga ko'ra turkumga bo'linadi.

Binobarin mazkur tarzda leksik – grammatik ma'nosi hamda gapdagi vazifasiga ko'ra quyidagi so'z turkumlari ajratiladi: ot so'z turkumi – bunga asosan buyum ma'nosini bildirib, va ega bilan to'ldiruvchi vazifalarini bajaruvchi so'zlar kiradi. Sifat so'z turkumiga buyum yoki ish-harakatning doimiy xos belgilarini bildiruvchi va gapda aniqlovchi bulib keluvchi so'zlar kiradilar.

Olmosh so'z turkumiga turli-tuman ma'nolarni ifodalagani bois shaxs, buyum, belgi yoki belgining belgisiga ishora qiladigan ma'nolarni bildirib keluvchi va gapda ega, aniqlovchi yoki hol bulib kela oladigan so'zlar nazarda tutiladi.

Ravish so'z turkumiga turli predmet yoki ish-harakat va holatga xos belgilarning belgilarini aks ettiruvchi hamda gapda hol vazifasini bajaruvchi oladigan so'zlar kiradi.

Hindiy tilida boshqa so'z turkumlari - bog'lovchi, ort ko'makchilar, yuklama, undov so'zlar, taqlid so'zlar barchasi mustaqil atovchi leksik-grammatik ma'noga ega bo'lmagan hamda biron gap bo'lagi vazifasini mustaqil bajarmaydigan ko'makchi so'zlar guruhini tashkil etadi.

OTGA OID SO‘Z TURKUMLARI

Mustaqil so‘z turkumlari

Ikkinchi mavzu Ot so‘z turkumi

Mavzu o‘quv maqsadi hindiy tilining ot so‘z turkumi haqida umumiy tasavvur kasb etish

Ushbu so‘zlarning grammatik faoliyati, ya’ni morfologik jihatdan o‘zgarib turlanishi umuman uch xil qonuniyatga bo‘ysunadi, jumladan grammatik ma’noni ifodalovchi jins, son va kelishik (yoki shakl) kategoriyalarga tayanadi.

Jins grammatik kategoriyasi hindiy tilida aksariyatni tashkil etuvchi otlarda negizdan so‘ng keladigan qo‘shimchalarga qarab aniqlanadi. Taxminan uchdan bir qismini cho‘ziq -aa qo‘shimchasiga tugallanadigan so‘z birliklari muzakkar otlariga mansub bo‘ladi. Masalan: |@ka laRkaa “bola, o‘g‘il bola, yigit”, kmra kamraa “xona”. Bundan mustasno bo‘lgan ba’zi sanskrit, arab va eron o‘zlashma so‘zlari alohida guruhni tashkil etib, muannas jinsiga kiradi: .aza bhaaShaa “til”, im]ta mitrataa “do‘stlik”, p{qa prathaa “urf-odat”.

Yana bir katta guruhdagi cho‘ziq -i -ii ga tugaydigan otlar muannas (ayol jinsi) otlariga to‘g‘ri keladi. Masalan: |@kl laRkii “qiz, qiz bola”, %a@l khaaRii “ko‘rfaz, qo‘ltiq”, Almarl almaarii “shkaf, javon”, kapl kaapii “daftar”, panl paanii “suv”, Aadml aadmii “odam” kabi otlar istisnoni tashkil etadi.

Til rivojlanishining tarixiy yoki ichki sabablariga ko‘ra turli boshqa qo‘shimchalarga ega bo‘lgan otlarning jinsini aniqlash qiyin bo‘lgani uchun ularni lug‘atga qarab ajratish maqsadga muvofiqdir.

Hindiy tilida son kategoriyasi birlik va ko‘plik shakllaridan iborat. So‘zlarning lug‘aviy shakli birlik sonida bo‘ladi. Ko‘plik shaklining yasalishi o‘ziga xos tizimga ega. Ushbu tizimda ikki xil morfologik hodisa - fuziya va agglyutinasiya natijasida va qolaversa, sintaktik moslashuvda o‘z aksini topa oladigan maxsus qo‘shimchasiz yo‘llar orqali ko‘plik yasash usullariga amal qilinadi.

Fuziya hodisasiga ko‘ra -Aa -aa ga tugagan muzakkar otlarda quyidagi o‘zgarish yuz beradi: -Aa -aa (a) qo‘shimchasi o‘rniga so‘z negiziga -E -e (e) qo‘shimchasi qo‘yiladi. Masalan: |@ka laRkaa “o‘g‘il bola” - |@ke laRke “o‘g‘il bolalar”, kmra kamraa “xona” - kmre kamre “xonalar”.

Qisman shunga o‘xshash jarayon cho‘ziq -i -ii ga tugagan muannas jinsdagi otlarning ko‘plik soni yasalishida kuzatiladi: masalan: |@kl laRkii “qiz bola” - |@ikya\ laRkiiyaann “qizlar, qiz bolalar”, gll galii “ko‘cha” - gilya\ galiyaann “ko‘chalar”, ya’ni bu yerda muannas birlikni ifodalovchi -i -ii

qo‘shimchasi o‘rniga –š- -i bilan birga -ya\ -yaann qo‘shimchasi negizga qo‘shiladi.

Shu singari hodisalar - Aa\ -aann qo‘shimchasiga tugagan muzakkar otlarga ham xosdir: masalan: /uAa\ dhuaann “tutun”- /uEe\ dhuenn “tutunlar”.

Bunga qarshi o‘laroq agglyutinasiya hodisasi undosh bilan tugagan muannas jinsidagi otlarning ko‘plik yasallishida yuz beradi. Bunda negizga - Ee\ -enn qo‘shimchasi qo‘shiladi. Jumladan: puStk pustak “kitob” – puStke' pustakenn “kitoblar”. Xuddi shu qoida yuqorida ko‘rsatilgan sanskrit, arab va eron manbalaridan o‘zlashtirilgan muannas jinsidagi otlarga ham tegishli, masalan: p{qa prathaa “urf-odat, an’ana” - p{qaEe' prathaenn “urf-odatlar, an’analar”, baikka baalikaa “qizalok”- baikkaEe' balikaaenn “qizaloqlar”, ^a]a chaatraa “o‘quvchi qiz” , ^a]aEe' chaatraaenn “o‘quvchi qizlar”, sja sajaa “jazo”- sjaEe' sazaaenn “jazolar”, šibtda ibtidaa “boshlanish” - šibtdaEe' ibtidaaenn “boshlanishlar”.

“Qo‘shimchasiz” usul esa undoshga hamda -i -ii bilan tugagan barcha muzakkar jinsdagi otlarda yuzaga chiqadi. Natijada otning birlik va ko‘plik shakllari bir xil bo‘lib qoladi. Jumladan:

pTqr patthar “tosh”- pTqr patthar “toshlar”, iksan kisaan “dehkon” - iksan kisaan “dehqonlar”, VyaparI vyaapaarii “savdogar” - VyaparI vyaapaarii “savdogarlar”.

Ushbu guruhga sanskrit tiliga xos cho‘ziq -Aa –aa ga tugagan, son jihatidan ko‘p bo‘lmagan otlar ham kirishi mumkin: masalan, p[vkta pravaktaa “sharhlovchi, notiq” - p[vkta pravaktaa “sharhlovchilar, notiqalar”, neta netaa “dohiy, boshliq” - neta netaa “dohiyalar, boshliqlar”. Yuqorida ko‘rsatilgan usullar otlarning deyarli barcha birliklarini o‘z ichiga olsa-da, morfologik vositalardan tashqari ba’zan leksik (maxsus lug‘aviy) vositalardan ham foydalaniladi. Jumladan, oddiy so‘zlashuv va adabiy tilda “qo‘shimchasiz” usulga bo‘ysunadigan maxsus – log log “xalq, odamlar” so‘zi qo‘shilishi bilan ko‘plik yasalladi. Masalan: mjdllr mazduur “ ishchi” - mjdllr log mazduur log “ishchilar”, pa#k paaThak “o‘quvchi, kitobxon” - pa#k log paaThak log “kitobxonlar” . Ayni paytda adabiy tilning ko‘pincha publisistik uslubida boshqa leksik vositalardan g, gaN “odamlar, ko‘pchilik” yoki jn jan “odam” ma’nosidagi so‘zlar ham qo‘llaniladi, masalan: s'vad(data sanvaaddaaddaataa “muxbir” - s'vad(datag, sanvaaddaaddaataagan “muxbirlar” ka'g[esl kaangresii “Kongress partiyasi a’zosi” - ka'g[esl]n kaangresiijan “ Kongress a’zolari”.

Kelishik kategoriyasi hindiy tilida o‘ziga xos murakkablikka ega. Sababi, an’anaviy tilshunoslik tamoyillaridan ko‘ra “kelishik” tushunchasi o‘zbek, rus, sanskrit, lotin va ba’zi boshqa flektiv tillar singari til tizimlarida so‘z (jumladan, ot) shaklining ichki tarkibida o‘zgarishlar yuz beradi. Ammo oxirgi davrlarda “analitik kelishik”, “analitik yoki keng morfologiya” degan yangi kiritilgan tushunchalarga ko‘ra kelishik ma’nosi

analitik yo‘l bilan ya’ni otning ichki tarkibidagi o‘zgarishlaridan tashqari ko‘makchi so‘zlar bo‘lmish old ko‘makchi (predlog) va ort ko‘makchi (poslelog) lar yordamida ham ifodalanadi. Yuqoridagi holat hindiy, urdu va ko‘pchilik boshka hind-oriy tillariga tegishli bo‘lib, grammatik asarlarda “kelishik” atamasi bilan yonma-yon shakl (forma) jumladan, bevosita shakl (to‘g‘ri/vositasiz) va vositali shakl (kosvennaya forma) atamalari ushbu munosabatlarni bildirish uchun yuritiladi.

Biz bu yerda birinchi va ikkinchi turdagi atamalarning ikkalasidan foydalanishni amaliy jihatdan muvofiqroq deb bilamiz.

Shunga binoan, hindiy tilida asosan vositasiz kelishik bilan vositali kelishik kabi leksik-grammatik birliklarni ko‘ramiz.

Vositasiz kelishik shakli - gapda ega, murakkab kesimning otli qismi va vositasiz to‘ldiruvchi vazifasida keluvchi shakllardir. Ular lug‘aviy shaklga teng holda lug‘atlarda beriladi. Birlik va ko‘plik sonidagi vositasiz shakllar bundan oldingi jins va son hodisasiga bag‘ishlangan bo‘limlarda ko‘rsatilgan bo‘lsa-da, ularning gapdagi ishlatilishi quyidagi misollarda keltiriladi.

Enke mata — ipta šs ngr me' bhut vzo'R se rhte h'®- Ularning ota-onalari bu shaharda ko‘p yildan beri yashaydi.

šs |@ke ko puStk p!na AC^a lgta h'®- Bu bolaga kitob o‘qish yoqadi.

Allxer nval E'Jbek jnta ke mhakiv hew'- Alisher Navoiy o‘zbek xalqining buyuk shoiri.

Misollardan ko‘rinib turibdiki, hindiy tilining vositasiz kelishik shakli o‘zbek tilidagi bosh va tushum kelishik shakllariga to‘g‘ri keladi.

Vositali kelishik shakllarining yasalishi yuqorida aytilganidek otning ichki tarkibidagi o‘zgarishlardan tashqari uning maxsus ko‘makchi so‘z - ort ko‘makchi bilan birikib kelishini talab qiladi. Shunda vositali kelishik shakli muzakkar, birlik sonda vositasiz kelishikning muzakkar ko‘plik shakliga teng bo‘lib, asosiy shaklning farqi vositali kelishikning faqat turli ort ko‘makchilar yordamida ifodalanishidan iborat.

Buni quyidagi misollarda ko‘rish mumkin:

šs |@ke ko puStk p!na ps'd h'®- “Bu bolaga kitob o‘qish yoqadi”

ve |@ke šs ngr me' rhte h'®- “U bolalar shu shaharda yashaydi”.

kmre se bahr jaAo- “Xonadan tashqariga chiq!”

mej pr iktabe' h'®- “Stol ustida kitoblar bor”.

Kelishik ma’nolari xususida shuni aytish kerakki, o‘zbek tilida turli kelishik ma’nolari maxsus qo‘shimchalar orkali berilsa, hindiy tilida bunga aniq ort ko‘makchilar muqobil turadi. Jumladan, o‘zbek tilidagi “-ning” qaratqich kelishigi qo‘shimchasiga hindiy tilida jins, son va kelishikda (rus tilidagi kabi) o‘zgaruvchi (ka kaa, kl kii, ke ke) ort ko‘makchisi to‘g‘ri keladi. -ni va -ga qo‘shimchalari orqali anglashiladigan tushum va jo‘nalish kelishigi ma’nolari ko ko ort ko‘makchisi, -dan chiqish kelishigi

qo'shimchasi se se ort ko'makchisi va nihoyat, -da o'rin-payt kelishigi qo'shimchali va "ustida" ort ko'makchisi me' menn yoki pr par ort ko'makchilari yordamida ifodalanadi.

Bularni quyidagi misollarda ko'rish mumkin:

šs l@ke ka .ai šsl s@k pr rhta h@-

Bu bolaning ukasi xuddi shu ko'chada yashaydi.

mere kmre kl dono' i%@ikya\ kaf l c@@ h@-

Xonamning ikkala derazasi ancha kengdir.

Eske b@a .ai ke do bCce AOr tln biCcy\ h"@-

Uning akasining ikki o'g'li va uch qizi bor.

mohn ke `r me' tln kmre h@"-

Mohanning uyida uchta katta xona bor.

šsl puStk ko do idn (ke) bad vaps kliyye-

Xuddi shu kitobni ikki kundan so'ng kaytarib bering.

iksan ko p{it idn %et me' kam krna caihye-

Dehqon har kuni dalada ishlashi kerak.

kl puStkaly se l@škr ram puStk p!ne lga-

Kecha kutubxonadan qaytib kelib Ram kitob o'qiy boshladi.

Apnl kaipy\ Almarl me' r% dliyye-

O'z daftarlaringizni shkafga solib qo'ying

mej pr do puStke' AOr car kaipy\ hwe' - Stol ustida ikkita kitob va to'rtta daftar bor.

Vositali kelishikning ko'plik shakllari esa barcha otlar uchun yagona qoida sifatida standartlashgan - Aa' – onn qo'shimchasini otlar negiziga qo'shilishi va hosil bo'lgan shaklning tegishli ort ko'makchi bilan birikishi natijasida yasaladi. Bu usul ham fuziya, ham agglyutinasiya, ham analitik hodisalariga ko'ra negiz oxiridagi - Aa -aa ning yo'qotilishi va -i -ii hamda -x -uu ni unlilarning qisqarishi bilan xarakterlanadi, jumladan, b@a baRaa "katta"

b@a dex ke p{itini/g, - katta davlat vakillari.

burl Aadto' ka fl bura hota h@" -yomon odatlarning oqibati yomon bo'ladi

Yoki l@kl laRkii "qiz"

Yoki šn l@kyo' k wmata – ipta bhut sx@l AOr dyalu h'@"- "Bu qizlarning otalari juda xushfe'l va rahmdil"

Yoki .all bhaaluu "ayiq": taxkpd ke ici@ya `r me as ke ETtrl šlako' me' imlnevale .aluAo' ka Ek jo@a dRxko' ko AakR@izt krta h@ a

Toshkent hayvonot bog'ida Rossiyaning shimolida uchraydigan bir juft ayiq tamoshabinlarni o'ziga jalb etadi

Mustaqil ish topshiriqlari

Ushbu matnini o'qib, quyida berilgan izohlar yordamida tarjima qiling va matnda uchragan otga oid grammatik shakllarni tahlil qiling.

MATN

Eesl .l i^pkll

ivnod guPta

`r kl dlvaro' AOr ^to' pr dO@tl i^pkilyo' ko hr iksl ne de%a hogaú jo jra sl Aah\$ pakr hl i^p jatl hew' - ku^ log to šs se @rte .l hew'ú leikn šnkl duinya b@l rock Aor roma'ck hew -

i^pkilyo' me' svaRi/k su'dr i^pkll yUrop me' payl janevall hrl i^pkll hew - yh i^pkll do fu\$ IMbl hotl hew AOr bhut %UbsUrt hotl hew - yhl vjh hew ik yh dukano' pr ibktl hew AOr log šse %orldkr Apne `ro' me' palte hew - šs ka AakzRk r'g - āp AOr bnav\$ de%te hl bntl hew -

Ameirka me' Ek i^pkll Eesl .l hew ik Eskl pU\^ hotl hew jo Ese tewrne me' mdd krtl hew - šs i^pkll ke isr pr mor ke sman Ek klgl .l hotl hew -

Gaay - .ew's AOr pxuAo' ke sl'g to hote hewú pr i^pkll ke sl'g hona hewrt kl bat hew - Ek i^pkllú jo m\$mewle r'g kl hotl hew AOr jmln pr rhtl hewú Es ke cOpayo' kl trh sl'g hote hew' -

mewiKsko kl i^pkll ijwse gle koS\$R ke nam se jana jata hewú Apnl pU\^ me' .ojn jma krtl hew - p{k*it ne Eskl pU\^ .l bhut l'bl dl hew - Ameirka kl Ek i^pkll .l Apne mnpsNd r'g bdltl rhtl hew - r'g bdlkr yh Apne x]uAo' ko Ša'sa de jatl hew -

ku^ i^pkilya\ to štnl .yank AOr ivxal hotl hew' ik ENhe' de%te hl hmare ^Kke ^U\$ jaE' - Agr Aap ke sm= lGG iklog{am .arl i^pkll Aa jaE to Aap ka'p E#e'ge - jl ha\ú yh komO@o irjaú p@ar AOr pUlors Ülpo' me' imtl hew' - yh @{egn jewsl lgtl hew - šs ke vySk nro' kl Aost l'bai sale sat fu\$ ke krlb hotl hew -

ku^ i^pkilya\ E@ .l sktl hew' - hmare dex me' E@nevall i^pkilya\ kerl me' payl jatl hew' -

EØrl Ameirka AOr mewiKsko hoN@R do@ nam kl Ek i^pkll me' vKt Aane pr Apnl Aa\%o' se %Un kl ipckarl ^o@ne ka Ad(.ut gu, hew - p{ak*it ne yh gu, Ese Apnl sur=a ke ilE hl idya hew - jb koi x]u šs pr hmla krta hew to yh Apnl Aa\%o' se %Un ^o@tl hew ijs se x]u kl Aa\%o' me' jln honl lgtl hew AOr Ese bckr .agne ka Avsr iml jata hew -

Aam tØr pr i^pkilya\ A'@e detl hew' leikn ku^ ivxez jait kl i^pkilya\ sl/e bCce .l pewda krtl hew' -

Izohlar

Eesl unday

i^pkll kaltakesak (m-s)

jra sl salgina, biroz

Aah\$ shovqin, tovush (m-s)

i^p jana berkinib olmoq

^t shift (m-s)

d@na chopmoq, yugurmoq
 @rna qo'rqmoq
 rock qiziq
 roma'ck qiziq
 fu\$ fut (m.) hindiy tilida qo'llaniladigan inglizcha uzunlik o'lchovi (30 sm)
 palna boqmoq
 AakzRk jozibali
 r'g-âp shakl-shamoyil, ko'rinish, qiyofa (m.)
 bnav\$ gavda tuzilishi (m-s)
 de%te hl bnna ko'rsa ko'rgudek, lol qoldirmoq, hang-mang bo'lmoq
 tewrak suzuvchi
 pU'^ dum (m-s)
 cakU pichoq (m.)
 kl trh, ke sman o'xshab, singari
 mor tovuş
 klgl toj (m-s)
 gay - .ew's sigir va ho'kiz
 pxu hayvon (m.)
 sl'g shox (m.)
 m\$mewle r'g ka (kl, ke) yer(tuproq) rangli
 cUpayo' kl trh to'rt oyoqlilar kabi
 mewiKsko Meksika
 ke nam se jana jana nomi bilan tanilmoq, deb atamoq
 .ojn ozuqa (m.)
 jma krna to'plamoq, yig'moq
 p[k*it tabiat (m-s)
 mnps'd istagiga ko'ra
 r'g bdlna rangini o'zgartirmoq
 xJuAo' ko'ga'sa dena dushmanlarini dog'da qoldirmoq
 .yank qo'rqinchli
 ivxal ulkan
 ENhe' de%te hl hmare ^Kke ^U\$ jaE' ularni ko'rgandayoq o'takamaz yorilay
 dedi (sarosimaga tushamiz)
 ke sm= ro'parasida
 .arl og'ir, vazmin
 ka'p E#na titrab ketmoq
 komodo ir'ja, p@ar AOr fUlorş Ülpə' me' Komodo Rinza, Pador va Fuloras
 orollarida
 @[egn ajdar (m.)
 lgna tuyulmoq

vySk nr voyaga yetgan erkak
 A0st o'rta hisobda
 l'bai uzunlik (m-s)
 ke krlb taxminan
 £@nevala ucha oladigan
 kerl Kerala (shtat)
 £0rl Shimoliy
 hoN@R do@ Xornd Dod
 vKt Aane pr zarur paytda
 Aa\%00' se %00n kl ipckarl ^o@ne ka Ad.ut gu, ko'zlaridan qon purkaydigan
 g'aroyib xususiyat
 Apnl sur=a ke ilE o'z muhofazasi uchun
 jln achishish, kuyish (m.)
 bckr .agna qochib qutulmoq
 A'@e dena tuxum qo'ymoq
 jait nasl, zot (m-s)
 sl/e to'g'ridan-to'g'ri
 bCce pewda krna bolalamoq

Xulosa

Hindiy tilida ot soʻz turkumining grammatik xususiyatlari jins, son va kelishik kategoriyalarida oʻz aksini topadi.

Tavsiya etiladigan qoʻshimcha adabiyotlar

1. Aulova R.A., Rakhmatov B.R., Sodiqova M.Q. Hindiy tili darsligi, – Toshkent, 2008.
2. Бархударов А.С. Словообразование в хинди. –М., 1963. (J.O.T.)
3. Гурю К. Грамматика хинди (пер. с хинди), ч. 1, М., 1957 (J.O.T., O.Sh.)
4. Дымшиц З.М. Грамматика языка хинди, ч. 1. М., 1983. (J.O.T.)
5. Зограф Г.А. Морфологический строй новых индоарийских языков. –М., 1976. (O.Sh.)
6. Катенина Т.Е. Краткий очерк грамматики хинди (Приложение к «Русско-хинди словарю»), –М., 1957, –С.1282-1287 (J.O.T., O.Sh.).
7. Липеровский В.П. Именные части речи в языке хинди, –М., 1978 (J.O.T.)
8. Дымшиц З.М., К вопросу о категории грамматического рода в языке хинди, - «Ученые записки кафедры иностранных языков Восточного факультета МГИМО, вып. 1. Вопросы языка и литературы стран Востока», –М., 1958.

Uchinchi mavzu Sifat soʻz turkumi

Mavzu oʻquv maqsadi hindiy tilining sifat soʻz turkumi haqida umumiy tasavvur kasb etish

Morfologik jihatdan hindiy tilida oʻzgaruvchi va oʻzgarmas sifatlar mavjud. Oʻzgaruvchi sifatlarning lugʻaviy shakli uchun negizning choʻziq –Aa –aa ga tugashi asosiy belgi hisoblanadi. Gapda sifat aniqlovchi boʻlib keladi, aniqlanmishning jins, son hamda baʻzan murakkab vositali kelishik leksik-grammatik maʼno belgilariga muvofiq choʻziq - i -ii yoki –E -e qoʻshimchalariga fuziya hodisasi natijasida almashinadi. Masalan: kala /Bba kaalaa Dhabbaa «qora dogʻ» kall Aa\%e' kaalii aannkhenn «qora koʻzlar», nlll Ell niilii jhiil «koʻk koʻl», Aĸ^e log acche log «yaxshi odamlar».

Oʻzgarmas sifatlar orasida yana bir guruh birliklarni alohida taʼriflash kerakki, ular arab va eroniy(fors-tojik) manbalaridan kelib chiqqan va hindiy tilida oxiri –Aa -aa bilan tugaydigan soʻzlardir. Bular negizi unliga tugagan sifatlar boʻlib, ular aniqlanmish bilan moslashmaydi. Masalan: taja taazaa “yangi” %uifya khufiyaa“xufiya, maxfiy”, fMda umdaa “aʼlo, juda yaxshi” kabilar. Oxiri undoshga tugaydigan, moslashmaydigan jarayoniga

kiruvchi birliklar ham ko'pchilikni tashkil qiladi. Masalan: suNdr sundar "chiroyli, go'zal", suNdr ngr sundar nagra "chiroyli shaharlar", suNdr mo\$! Aa\%e' sundar moTii aannkhenn "chiroyli shahlo ko'zlar", tlv{ git tiivra gati "tez sur'at", sud*! mew]l sudr#Rh maitrii "muctahkam do'stlik", ki#n kam kaThin kaam "qiyin ish".

Sifatlar ma'nosining zamiridagi belgini bo'rttirib ko'rsatish yoki kamaytirish uchun odatda miqdor ravishlari yoki ular o'rnida ishlatiladigan sifatlar ushbu birliklap oldidan qo'yiladi, masalan:

bhut suNdr vn "juda chiroyli o'rmon"
 b@l AC^l puStk "juda yaxshi kitob"
 ATy't ki#n kam "o'ta qiyin ish"
 Ai/k s'tozjnk icô "ancha qoniqarli alomat"
 iblkul As'.v ceZ\$a "butunlay imkonsiz urinish"
 Jyada dUr ga\v "ancha uzoq qishloq".

Misollardan shu narsa ma'lum bo'ladi, o'zgaruvchi sifatlar ularga nisbatan aniqlanmish vazifasida kelgan otlar bilan birlik, muzakkar, vositasiz kelishik; birlik, muannas, vositasiz kelishik; ko'plik, muzakkar, vositasiz kelishik yoki birlik, muzakkar, vositali shakllar asosida moslashadi. Ammo ko'plik, muannas, vositasiz yoki vositali kelishik ma'nolarida moslashmaydi. Kam hollarda o'zgaruvchi sifatlar qatoriga -va\ - vaann qo'shimchali shakllar ham kiradi. Bu qo'shimcha asosan tartib sonlarni yasash uchun qo'llanadi. Ammo "chap" va "o'ng" birliklardan tashqari bularga tartib sonlar ham mansub bo'ladi. Masalan: daya\ pa\v daayaann paannv "o'ng oyoq", nDvl' bar nauviinn baar "to'qqizinchi bor", bayl' Aor jana mna h@ baayiinn or jaanaa manaa hai "chap tomonga yurish man' etiladi".

Bundan tashqari, ma'lumki, sifat tizimida nutq jarayonida keluvchi birliklararo turli munosabat darajalari ajratilib, bular sifatlar ifodalagan belgining ortiq-kamligini farqlash uchun qo'llaniladi. Qiyosiy daraja shakllarini yasash uchun o'zbek yoki boshqa tillardan farqli o'larok, analitik turdagi iboralar qo'llaniladi, jumladan, boshqa shaxs, predmet yoki hodisa bilan qiyos qilinayotgan tushunchani ifodalovchi birlikdan so'ng "-dan" yoki kl Ape=a kii apekShaa, kl tulna me' kii tulnaa menn, ke mukable m'e ke muqaable menn "qaraganda, nisbatan" ma'nolarini ifodalovchi ort ko'makchilardan biri qo'yiladi, masalan: ram mohn se b@a h@ Raam Mohan se baRaa hai "Ram Mohandan katta", l=ml koml se ^o\$! h@ LakShmii Komal se choTii hai "Lakshmi Komaldan kichkina", .art kl tulna me' EJbeikStan ka =ejfl ^o\$a h@ Bhaarat kii tulnaa menn Uzbekistaan kaa kShetrapphal choTaa hai "Hindistonga nisbatan O'zbekistonning hududi kichikdir", Amrlka AOr Any piXcml raZ\$(ro' kl Aaiqr =mta pDvlRy dexo' kl Ape=a Ai/k p{bl h@ Amriikaa aur anya pashchimii raaShtronn kii aarthik kShamtaa puurviyy deshomm kii apekShaa adhik prabal hai "Amerika

va boshqa g'arbiy buyuk davlatlar iqtisodiy calohiyati sharqiy davlatlarnikiga qaraganda ancha kuchlidir”.

Orttirma daraja shakli ham analitik yo'l bilan yasalib, ikki usulda ifodalanadi. Birinchidan, “eng” ma'nosini anglatish uchun sb sab “barcha” + se se “-dan” birikmasi orqali, masalan: sb se sab se acchaa “eng yaxshi”, sb se #lk sab se Thiik “eng to'g'ri”.

Ikkinchidan, sifatdan so'ng se se ort ko'makchisini qo'yib, ulardan so'ng sifatning takrorlanishi orqali: b@a se b@a baRe se baRaa “eng katta”, AC^e se AC^e SkUlo' me' acche se acche skuulonn menn “eng yaxshi maktablarda”.

Sanskrit tilidan o'zlashtirilgan sifat birliklari ba'zan qadimgi flektiv usulga binoan qiyosiy darajada –tr tar va orttirma darajada -tm tam qo'shimchalari sifatga qo'shilishi mumkin, masalan: srl saral “engil, oddiy” – srltr saraltar “engilroq, jiddiyroq”- srltm saraltam “eng yengil, eng oddiy”. Ai/k adhik “ko'p sonli” – Ai/ktr adhiktar “ko'proq” – Ai/ktm adhiktam “eng ko'p”.

Albatta, bundan tashqari eroniy tillardan yaxlit holda o'zlashgan quyidagi so'zlar mustasnodir: behtr behtar “yaxshiroq”, kmtr kamtar “kamroq”, pextr peshtar “oldinroq”.

Mustaqil ish topshiriqlari

Quyidagi matnni o'qib, berilgan izohlar yordamida tarjima qiling va sifatlarga oid shakllarni tahlil qiling.

MATN

iktabo' kl roxnl bCco' tk

ibhar me' bCco' ko behtr AOr saRqk ix=a ke ilye %as Ai.yan xuâ ikya gya h@ a

Ab bCco' ke haq me' r'gibr'gl srl AOr äickr iktabe' ho'gl a ss ke tht blete ids'''br AOr ss sal jnvrl ke phle sPtah me' Alg-Alg šlako' me' bCco' kl kivtaAo' khainyo' AOr ANy gitivi/yo' kl iktabo' ke mele lge – nNhe bCco' kl p!ne kl p[it llk p@da ho yh kafll ic'ta ka ivzy rha h@ - drAsl hmare yha\ ke AC^e se AC^e SkUlo' me' Aap cle jaE' vha\ plai ?vin pr Aa/airt h@ –ss Avi/ m'e yh p[yas ikya jayega ik k=a Ek AOr do ke bCco' me' p!ne kl Ek llk p@da ikye ho AOr ve ^o\$! ^o\$! khainya\ sm@ne ke saq p!na xurU kre – ss Ai.yan pa#(ypuStk ke Alava mnor'jk AOr Aar'i.k Dan ivDan kl iktabo' ke ma?ym se bCco' me' p!ne kl Aadit ivkist krne kl vojna hew – raZ\$ly x@i=k AOr xo/ sSqan ke idxa inRdex me' ix=ko' AOr ivxezDo' kl mdd see Sqanly pivex ko ?yan me' r%te huE lg.g Ek sD Gyarh puStko' ko cuna gya h@- šn iktabo me' xBdriht ic] puStk'e, ic]aTmk kqa puStke', kivtaAo' kl puStke' jankarlprk puStke' gitivi/ puStke', phell puStke' xaiml kl gi h@ -

Izohlar

ibhar Bihar (shtatning nomi)
 saqlk mazmunli
 Ai.yan harakat, safarbarlik (m.)
 r'gibr'gl xilma-xil
 srl oddiy
 âickr qiziqarli, maroqli
 Alg – Alg turli
 ANy boshqa
 gitvi/ yurish-turish, sarguzasht (m-s)
 mela lqna ko'rgazma tashkil etilmoq
 nNha jajji
 p!ne ke p{it o'qishga nisbatan
 llk qiziqish (m-s)
 kafi ancha
 ivzy (bu yerda) sabab (m.)
 drAsl aslida, darhaqiqat
 ?vin tovush, og'zaki nutq (m-s)
 Aa/airt asoslangan, tayangan
 Avi/ muddat, muhlat (m-s)
 p{yas urinish (m.)
 k=a Ek ADr do ke bCco' me' birinchi va ikkinchi sinf o'quvchilari orasida
 pa#(ypuStk darslik (m-s)
 mnor'jk qiziqarli, maroqli
 Aar'i.k boshlang'ich
 Dan – ivDan ilmu fan (m.)
 ke ma?ym se orqali, vositasida
 ivkist krna rivojlantirmoq, o'stirmoq
 yujna reja, loyiha (m-s)
 raZ\$ly davlatga tegishli, milliy
 xewi=k o'quv
 xo/ tadqiqot (m.)
 s'Sqan muassasa (m.)
 idxa – indeRx yo'naltirish (m.)
 ivxezD mutaxassis
 Sqanly mahalliy
 pivex (bu yerda) shart-sharoit (m.)
 ?yan me' r%te huE ko'zda tutgan holda
 lg.g taxminan
 cunna tanlamoq
 xBdriht ic] puStke' matnsiz rasmlı kitob (m-s)
 ic]aTmk rasmlı

jankar|prk puStke' qomusiy kitoblar (m-s)
gitivi/ puStke' sarguzasht kitoblar (m-s)
phell puStke' topishmoqli kitoblar (m-s)
xaiml krna kiritmoq, tadbiiq etmoq

Xulosa

Hindiy tilida sifat soʻz turkumi jins va qisman son grammatik kategoriyalarida oʻz aksini topgan holda munosabat darajalari asosan analitik va baʼzan sintetik yoʻllar orqali oʻz ifodasini topadi.

Tavsiya etiladigan qoʻshimcha adabiyotlar:

1. Aulova R.A., Rakhmatov B.R., Sodiqova M.Q. Hindiy tili darsligi, 1 qism, –Toshkent, 2008.
2. Бархударов А.С. Словообразование в хинди, – М., 1963. (J.O.T.)
3. Гуру К. Грамматика хинди, (пер. с хинди), ч. 1, –М., 1957 (J.O.T., O.Sh.)
4. Дымшиц З.М. Грамматика языка хинди, ч. 1. –М., 1983. (J.O.T.)
5. Зограф Г.А. Морфологический строй новых индоарийских языков, –М., 1976. (O.Sh.)
6. Катенина Т.Е. Краткий очерк грамматики хинди (Приложение к «Русско-хинди словарю»), –М., 1957, –С.1298-1300 (J.O.T., O.Sh.).
7. Липеровский В.П. Именные части речи в языке хинди, –М., 1978 (J.O.T.)
8. Дымшиц З.М., К вопросу о категории грамматического рода в языке хинди, - «Ученые записки кафедры иностранных языков Восточного факультета МГИМО, вып. 1. Вопросы языка и литературы стран Востока», –М., 1958.

Turtinchi mavzu Son soʻz turkumi

Mavzu oʻquv maqsadi hindiy tilining son soʻz turkumi haqida umumiy tasavvur kasb etish

Son buyumning miqdori, tarkibi, darajasi hamda son bilan bogʻliq takroriylik shuningdek hajm, koʻlam kabi mavhum tushunchalarini bildiradigan mustaqil maʼnoli soʻz turkumi hisoblanadi.

Shunga koʻra sonlar maʼno jihatdan quyidagi turlarga boʻlinadi – sanoq, tartib, jamlovchi, koʻpaytiruvchi va gumon sonlar.

Morfologik jihatdan sonlar uch turdan iborat bo‘ladi. Birinchisi - sodda birliklar, bular tarkibida bir morfema mavjud, masalan –sva –savaa «chorak», kro@ karoR «o‘n million», do do «ikki», @e! DeRh «bir yarim», sa# saaTh «oltmish».

Ikkinchisi, murakkab birliklar – birdan ortiq sodda sonlardan iborat bo‘ladi. Masalan, Ek s@ p@as ek sau pacaas «bir yuz ellik», do ithai do tihaai «uchdan ikki qismi», p@ne car la% poune caar laakh «uch yuz yetmish besh ming», ki Ek kaii ek «bir necha», p@ls Arb bais kro@ calls hjar tln s@ A@talls pacciis arab baaiis karoR caaliis hazaar tiin sau aRtaaliis «25 milliard ikki yuz yigirma ikki million qirq ming uch yuz qirq sakkiz».

Uchinchi tur - qo‘shma tarkibli birliklar, bular bir, ikki va ba‘zan uch morfemadan iborat birliklarni o‘z ichiga oladi. Masalan: pewe'tls painntiis «o‘ttiz besh», donn' dononn «ikkovlon», Gyarh gyaarah «o‘n bir», shk@r ikhattar «yetmish bir».

Sintaktik jihatdan sonning sanoq va tartib turlari otlar bilan birikib, aniqlovchi bo‘lib keladi. Masalan, do Aadml do aadmii «ikki kishi», car kmre caar kamre «to‘rt xona», c@qa mkan cauthaa makaan «to‘rtinchi imorat», phll m'ijl pelli manzil «birinchi qavat».

Bu jihatdan son so‘z turkumi sifat so‘z turkumiga yaqin turadi.

Sanoq sonlar

Sanoq sonlarga kiradigan birliklar yaxlit shaklda mavhum raqamlarni ifodalab, son so‘z turkumi tarkibining aksariyatini hamda boshqa turlarga mansub birliklar yasovchi shakllarni tashkil qiladi.

Morfologik jihatdan ularni uch guruhga bo‘lish mumkin. Birinchi guruhga birdan to‘qqizgacha bo‘lgan birliklar (Ek, do, tln, car, pa@c, ^: , sat, Aa#, n@) kiradi – bular bitta leksik ma’noga ega o‘zakdan iborat bo‘ladi. Ikkinchi guruhga o‘ndan yuzgacha bo‘lgan sodda birliklar kiradi.

Uchinchi guruhga murakkab birliklar to‘g‘ri keladi. Ularning tarkibida V.P. Liperovskiy tavsifiga binoan quyidagi morfemalar variantlari ishtirok etadi.⁶

1. Ek «bir» ma’nosida Gya-, shk gya-, ik
2. do «ikki» ma’nosida ba - (ib-), b- baa- (bi-), ba-
3. tln «uch» ma’nosida te-, tew'- (te'), it-, itr -, (]e-) –te, tainn-(tenn),ti-,tir-, (tre-)
4. car «to‘rt» ma’nosida c@-, c@'-, c@r- sau-,caunn-,caur-
5. pa@c «besh» ma’nosida p'd-, p@-, pew'- pand-,paca-, pain-
6. ^" «olti» ma’nosida so-, ^-, i^'- so-, cha-, -chi-
7. sat «yetti» ma’nosida st-, sew'-, sr-, s@- sat-, sainn-, sar-, satta-
8. Aa# «sakkiz» ma’nosida A#-, A@-, A@- aTh-, aR-, aTTh-

⁶ Именные части речи языка хинди, –М.,1978. –С.104.

9. nŋ «to‘qqiz» ma’nosida nŋ-, inNna-, (inn-) nau-, ninnaa-, (nin-)
10. ds «o‘n» ma’nosida -rh, -dh -rah, -dah
20. bls «yigirma» ma’nosida -ss, -bls -is, -biis
40. calls «qirq» ma’nosida - talls, - Aalls -taaliis, -aaliis
50. pcas «ellik» ma’nosida - vn, -pn -van, -pan

Qolaversa, murakkab birliklarni yasash jarayonida turli xildagi fonetik o‘zgarishlar kuzatiladi, jumladan, ikki morfema qo‘shilganda undoshning takrorlanishi - fNnls unniis «o‘n to‘qqiz», ^Bbls chabbiis «yigirma olti», yoki cho‘ziq unli «-Aa -aa» ning ikki morfema orasida kelishi, masalan: A#arh aTh=aa=rah «o‘n sakkiz»; pcanve pac=aa=nve «to‘qson besh».

Grammatik jihatdan yondoshganda, garchi jamlovchi turiga mansub bo‘lgan ayrim sonlar ko‘plik belgisi bo‘lmish – Aa’ -onn qo‘shimchasi bilan kelgan bo‘lsa-da, sanoq sonlar ot, sifat va ba’zi olmoshlardan farqli o‘laroq jins, son va kelishik ma’nolarini ifodalamaydi.

Masalan : do “ikki” – do do= na’ nonn “ikkalasi, ikkovlon”

hJaar “ming” – hjar hazaar = Aa’ onn “minglab”

Tartib sonlar

Tartib sonlar buyumning tartibini va uning belgisi - xususiyatini bildiradi.

Masalan: phll bar pahlii baar «birinchi marta», tIsra l@ka tiisraa laRkaa ‘uchinchi bola’.

Morfologik jihatdan tartib sonlar sanoq sonlar negiziga jins, son va kelishik ma’nolarini ifodalovchi qo‘shimchalarni qo‘shish natijasida yasaladi va sintaktik jihatdan ularga nisbatan aniqlanmish bo‘lib keluvchi otlar bilan mazkur ma’nolar ko‘rsatkichlariga ko‘ra moslashadi.

Ikki usul – flektiv (fuziya) va agglyutinativ yo‘l bilan ifodalanadi. Jumladan, flektiv usulda phla pahlaa (-ii,-e) «birinchi», dUsra (-ii,-e) «ikkinchi», tIsra tiisraa(-ii,-e) «uchinchi», cUqa sauthaa(-ii,-e) «to‘rtinchi» va ^#a chaThaa (-ii,-e) «oltinchi» ma’nosini bildiradi. duusrii kakShaa «ikkinchi sinf», tIsre Sqan pr tiisre sthaan par «uchinchi o‘rinda», cUqe v,R ke log chauthe varNa ke log «to‘rtinchi toifa kishilari», ^#l e{e,l me' chaTHii shreNii menn «oltinchi darajada». Masalan: duinya me' sSpa pe wda krnevale dexo' me' sb se xpr cln hew, ijse Ai/ktr kCca loha Aayat krna p@ta hew, dUsre nMbr pr japan hew AOr tIsre nMbr pr Amerlka- duniyaa menn ispaat paidaa karnevaale deshonn menn sab se uupar ciin hai, jise adhiktar kaccaa lohaa aayat karnaa paRtaa hai, *duusre* nambar par jaapaan hai aur *tiisre* nambar par amerikaa (J.S. 9 fevral 2007 yil, 6 bet, Ek aur...) «Jahonda po‘lat ishlab chiqaruvchi mamlakatlar orasida eng yuqori o‘rinda Xitoy turadi, u cho‘yanning asosiy qismini tashqaridan olib kelishga majbur, *ikkinchi* o‘rinda Yaponiya va *uchinchi* o‘rinda Amerika turadi».

Agglyutinativ usulga binoan «beshinchi», «yettinchi va ulardan keyingi boshqa sonlarni yasash uchun tegishli sanoq sonlarga jins, son va kelishikda o'zgaruvchi –va\ -vaann (-viinn, venn) qo'shimchasi qo'shiladi. Masalan: A'ge{jb A#arhvl' xtaBdl me' .art me' Apna ivStar kr rhe q e to ENhe' yha\ ke sSpat kl gu,vta ko de%kr AaXcyR huAa qa- Angrez jab aTHaarahviinn shataabdii menn Bhaarat menn apnaa vistaar kar rahe the to unhenn yahaann ke ispaat kii guNvattaa ko dekhkar aashcharya huaa thaa (J.S., 9 fevral, 2007 yil, 6 bet, Ek aur..) «Inglizlar o'n sakkizinchi asrda Hindistonda o'z ko'lamini kengaytirib borganlarida, bu yerdagi po'latning sifatli ekanligini ko'rib hayratda qolgan edilar».

Ba'zan tartib sonlar o'rniga sanoq sonning ka kaa (kii, ke) ort ko'makchili birikmasi ishlatilib, o'sha ma'noni bildirishi mumkin. Masalan: sa# AOr sTr ke dxk tk cIn AOr .art dono' ka sSpat ka ETpadn lg.g brabr qa-saaTH aur *sattar ke* dashak tak ciin aur bhaarat dononn kaa ispaat kaa utpaadan lagbhag baraabar thaa(J.S., 9 , 2007 6, Ek aur..) «Oltmishinchi va yetmishinchi yillargacha Hindiston va Xitoyda po'lat ishlab chiqarish miqdori deyarli baravar edi».

Jamlovchi sonlar

Shartli ravishda jamlovchi sonlar deb ataluvchi son turi hindiy tilida, bir tomondan, predmet miqdorini jamlab ko'rsatishiga aytilsa, va ikkinchi tomondan, predmet miqdorini ma'lum miqdorga yaqinlashtirib, chamalab ko'rsatishiga aytiladi.

Bunday holatda «bir»dan ortiq sanoq sonlarga ko'plik ma'nosini bildiruvchi maxsus –onn (-nonn) qo'shimchasi qo'shiladi. Ammo mazkur ma'no ifodalanishi morfologik jihatdan o'ziga xos bo'ladi. Jumladan, jamlovchi ma'no odatda «ikki»dan «o'n»gacha bo'lgan birliklarda ifodalanadi. Masalan: do do «ikki» > donn' dononn «ikkala, ikkovlon» , car chaar «to'rt»> carn' chaaronn «to'rtovlon» va hokazo.

Bunday shakllar «vaqt, yo'nalish, miqdor, boylik» tushunchalarini anglatuvchi ba'zi otlar bilan birikkanida yaxlitlik ma'nosiga ega bo'lgan tushunchani bildirishi mumkin. Masalan: carn' Aor *chaaronn* or (trf taraf) «to'rt tomondan, atroflicha», Aa#n' phr aaTHonn pahar «kunu tun (co'zmaso'z – sakkizta uch soatli payt davomida)» va hokazo.

«Ming»dan ortiq sanoq birliklariga mazkur qo'shimcha qo'shilganda ular chamalab ko'rsatish ma'nosini kasb etadi, masalan: la%o' s@ink *laakhonn* sainik «yuz minglab askar»,kro@o' ≤pye *karoRonn* rupaye «millionlab pul».

Aynan o'nliklarni ifodalovchi birliklarga qo'shilgan bu qo'shimcha ham chamalash ma'nosining tusini bildiradi, masalan: dso' ke'd[o' ka dOra krna p@a - dasonn kendronn kaa dauraa karnaa paRaa o'nlab(o`ntacha)

markazni aylanib chiqishga to'g'ri keldi». Quyidagi misollardan yuqorida ko'rsatilgan ma'noning ifodalanishini ko'rsa bo'ladi:

šš EpliB/ me' kevl s'yog Aor VyiKtgt sahs hl nhl' Vyapar ka vh marv@l kQxl .l shayk huAa hR, jo sR'k@a' vzo'R me' pirpKv hokr En ke %Un me' hR- Is upalabdhi menn keval sannyog aur vyaktigat saahas hii nahiinn vyaapaar kaa vah maarvaRii kaushal bhii sahaayak huaa hai, jo *saikRonn* varShonn menn paripakva hokar unke khuun menn hai (J.S., 9 fevral, 2007 yil, 6 bet Ek aur challaanng..) «Bu yutuqda faqat tasodif va shaxsiy jasoratgina emas, balki marvar millatiga xos *yuzlab(yuztacha)* yillar mobaynida yetilib, qoniga singib ketgan mahorat ham yordam bergan».

Kasr sonlar

Kasr sonlarga hindiy tilida maxsus shakldagi birliklar kiradi. Bularga biron bir butunlik yoki tarkibiy qismlarga bo'linishni ifodalovchi shakllar kiradi. Jumladan, A/ adh, Aa/a aadhaa «yarim», «yarimta», cQq cauth, cQqai cauthaaii «chorak», ithai tihaaii «uchdan bir qismi», pUn paun «to'rt dan uch qismi», de! deRH «bir yarim», lai DHaaii yoki Alai aRHaaii «ikki yarim», pUne paune «chorakam », sva savaa «chorak», sale saaRHe «yarim». Bunday holatlarni quyidagi misollarda ko'rsa bo'ladi: sva car `Še tk savaa chaar ghannTe tak «to'rt soaty 15 daqiqagacha», sale tln iklo cavl saaRHe tiin kilo chaaval «uch yarim kilogramm guruch», pUne Aa# bje paune aaTH baje « o'n beshta kam sakkiz».

Ba'zan bunday ma'noni ifodalash uchun tavsifiy usuldagi maxsus birikmalar qo'llanilishi mumkin, masalan: Aaj cIn pew'tls kro@ \$n salana ššpat pRda kr rha hR jbiik .art fska dsva' ihšsa- Aaj ciin *paintiis karoR* Tan saalaanaa ispaat paidaa kar rahaa hai jabki bhaarat *uskaa dasvaann hissaa* (J.S., 9 2007, 6, Ek aur challaanng..) Hozirda Xitoy har yili 350 mln. tonna po'lat ishlab chiqaryapti, Hindistondagi po'lat ishlab chiqarish uning *o'ndan bir qismini tashkil etadi*».

Aai Es Es kma<@r mRk lopej Algeirya AOr sunl ivlyms škQls jnvrl ko Sganly smy ke mutaibk nQ bje subh sale ^" `Še tk A'tir= me' chlkdml kre'ge- Aai Es Es kamaaNDar Maik Lopez Algeriya aur Suni Vilyams 31 janvarii ko sthaaniy samay ke mutaabik nau baje subah *saaRHe che ghaNTe* tak anntariksh menn cahalkadamii karenge(J.s. 27 janvarii, 2007, 9 , Ek baar phir..) Xalqaro kosmik stansiya boshlig'i M.L.Algeriya va Suni Vilyams 31 yanvar kuni ertalab soat to'qqizda *olti yarim soat* mobaynida ochiq kosmosda kezib yurishadi».

Aynan oddiy kasrlarni ifodalash uchun sanoq songa bŠe baTe (bŠa baTaa) «taqsim» so'zi qo'shiladi. Masalan: do bŠe do baTe (bŠa) (baTaa) pa\c paaNc «ikki taqsim besh, beshdan ikki», car bŠa ds caar baTaa das « to'rt taqsim o'n,o'ndan to'rt». Ba'zan shl sahii « butun» so'zi ham

qo‘llaniladi: nŋ shl ^" b\$e (b\$a) sat nau sahii che baTe (baTaa) saat « to‘qqiz butun yettidan uch».

O‘nli kasrlarga kelsak, dxmlv dashamlav «o‘nli kasr, o‘nli» so‘zi bilan kasr miqdorini bildiradigan son birikib keladi. Masalan: dxmlv Aa# dashamlav aaTh « o‘ndan sakkiz qismi»; do dxmlv xUNy xUNy tln car do dashamlav shuunya shunya tiin caar «ikki butun o‘n mingdan o‘ttiz to‘rt». Bulardan tashqari bunday sonlar foiz orqali ifodalanishi mumkin. Bunda p{itxt pratishat yoki flsd fiisad (fii sadii) so‘zlari son shakli bilan birikib kelishi mumkin, masalan: car dxmlv A#asl p{itxt caar dashamlav aThasii pratishat « to‘rt butun yuzdan sakson sakkiz foiz», pcas p{itxt (fl sdl) pacaas pratishat (fii sadii) « ellik foiz».

Ko‘paytiruvchi sonlar

Ko‘paytiruvchi sonlar asosan – guna gunaa «karra» qo‘shimchasining tegishli sanoq sonlarga qo‘shilishi orqali ifodalanadi. Shunda ba‘zi qo‘shilmalar tarkibida fonetik o‘zgarishlar yuz berishi mumkin. Masalan: do do « ikki » + guna gunaa = duguna dugunaa « ikki baravar, ikki karra»; tln tiin « uch » + guna gunaa = itguna tigunaa « uch baravar, uch karra », car chaar «to‘rt»+ guna gunaa = carguna chaargunaa «to‘rt baravar, to‘rt karra».

Ushbu qo‘shimcha mustaqil so‘z shaklida ki kii «bir necha» noaniq olmoshiga ham qo‘shilishi mumkin. Masalan: EJJbeikStan AOr .art ke blc ivi.Nn p{kar ka Aadan p{dan A'itm p'd{h salo' me' ki guna bl gya h®- Uzbekistaan aur Bhaarat ke biic vibhinna prakaa kaa aadaan-pradaan antim pandrah saalonnn menn *kii gunaa* baRH gayaa hai «O‘zbekiston va Hindiston orasidagi turli almashinuvlar oxirgi o‘n besh yil mobaynida *bir necha baravar* ortdi».

Taxmin ma'nosining ifodalanishi

Taxmin ma'nosini ifodalash uchun hindiy tilida bir necha usul qo'llaniladi. Jumladan, quyidagilar ko'proq uchraydi:

a) Bu erda «bir necha», «biroz» ma'nosida keladigan so'zlardan ki kahi, kitpy katipay, Ekai/k ekaadhik, Anek anek foydalanish kuzatiladi.

Sintaktik jihatdan ko'p holatlarda ular aniqlovchi bo'lib keladi. Masalan: *Es ne ki bar suna qa ik Amuk Sjl ya puruz se SvPn me' Aakr koi khta qa - muße inkalo, muße inkalo! Us ne kahi baar sunaa thaa ki amuk strii yaa puruSh se svapna menn aakar koi kahtaa thaa - Mujhe nikaalo, mujhe nikaalo!* (R.y. 7) «Bir noma'lum ayol yoki erkakning uning tushiga kirib: «Meni chiqarib yubor, meni chiqarib yubor!» – deganini *bir necha bor* eshitgan edi».

b) Ikki sanoq sonning birikishi orqali, masalan, tln car tiin-caar «ikki-uch, birnecha» - pta nhl' spne me' ya scmuc hlú Acank goivNd ko Eesa lga j@se iksl ne ikva@ pr tln car bar %\$ %\$ kl ho - Pataa nahiinn sapne menn yaa sacmuc hii, acaanak Govind ko aisaa lagaa jaise kisii ne kivaaR par *tiin-caar* baar khaT-khaT kii ho (R.y.6) «Tushidami, o'ngidami, noma'lum, to'satdan Govindga birov eshikni *bir necha bor* taqillatgandek tuyuldi».

Bunday holat qo'shma sonlarga ham tegishlidir, misol uchun: ip^le s@ s@ sal me'.art pr piXcmI dexo' ka p{.av p@a h@ - yu@ me' A\g{ejo' se praijt hone ke kar, to hm me' ku^ AaTmhlnta Aai hl hogl - ip^le s@ @e! s@ vzoR' me' yuroply jaityo' ne jo A.UtpUvR ivkas ikya h@, Es se .l hmare smaj ke Ag{.l logo' ke samne ku^ ckac@/\ j@sl iSqt p@da hui - Pichle *sau-sau* saal menn Bhaarat par pashcimi deshonn kaa prabhaav paRaa hai. Yuddh menn anngrezonn se paraajit hone ke kaaraN to ham menn kuch aatmahiintaa aaii hii hogii. Pichle *sau-DeRH sau* varShonn menn yuropiyy jaatyonnn ne jo abhuutpurva vikaas kiya hai, us se bhi hamaare samaaj ke agraNii logonn ke saamne kuch cakaacaunndh jaisii sthiti paidaa huii (J.s. 9 fevral, 2007 yil, 6 bet, Ek aur challaanng.) «O'tgan yuz-ikki yuz yil mobaynida Hindiston g'arb davlatlar ta'sirida bo'ldi. Inglizlar bilan urushda mag'lubiyatga uchraganimiz sababli, bizda qandaydir ishonchsizlik tuyg'usi paydo bo'lgan bo'lsa kerak. So'ngra o'tgan yuz-yuz *ellik* yil mobaynida Ovrupo millatlari erishgan misli ko'rilmagan taraqqiyotdan ham jamiyatimiz peshqadam odamlarida ko'z qamashtirishdek holati yuzaga kelgan edi».

c) Sondan oldin taxmini miqdor ma'nosini ifodalovchi lg.g lagbhag, krlb qariib, tkrlbn taqriiban ravishlaridan birining kelishi ham kuzatiladi: krlb car mhlne phle %ewrla'jl me' ku^ db'go' ne dilt pirvar kl do mihlaAo' siht car logo' kl hTya kr dl ql - *Qariib caar* mahiine pahle Khairlaannjii menn kuch dabanngonn ne dalit parivaar kii do mahilaaonn sahit saar logonn kii hatyaa kar dii thii (J.s., 17 fevral, 2007 yil, 6 bet, Kamzor kii fikr) «*Taxminan to'rt* oy ilgari Xayrlanjida bir necha zo'raonlar quyi tabaqaga mansub ikki ayol bilan birga to'rt kishini qatl qilgan edilar.»

d) Sondan oldin «taxminan ... -cha» ma'nosini bildiruvchi koi koi «kimdir, birov, bironta» noaniq olmoshi kelishi mumkin, masalan: ADr t.l merl Aa\%o' ke samne Aaj se koi sat sal phle mere `r @[ašNg ām me' l\$kl masl kl vh tSvlr `Um gyl, ijs me' masl nvivvaihta v/U ke āp me' xmRai sl ... b@#l ql - Aur tabhii merii aannkhonn ke saamne aaj se *koi saat* saal pahle mere ghar Draaing-ruum menn laTkii, Maasii kii voh tasviir ghuum gaii, jis menn Maasi navavivaahitaa vadhuu ke ruup menn sharmaaii-sii ... baiTHii thii (M.B.93) «Shunda ko'z o'ngimdan *taxminan yetti* yilcha ilgari uyimning mehmonxonasida osig'liq Masining surati o'tdi - Masi yangi kelin qiyofasida uyalibgina o'tirgan edi»¹.

e)birinchi o'nlik, hamda yuzgacha bo'lgan o'nliklarni ifodalovchi sonlardan keyin Ek ek «bir» sonining kelishi, masalan: calls Ek nairya' šs s.a me' ĒpiŠqt hui ql' - *Caaliis ek* naariyaann is sabhaa menn upasthit huii thiinn «*Taxminan qirqtacha* ayol bu majlisda qatnashgan edi».

Sonlarning takrorlanishi

Sonlarning takrorlanishi asosan ayiruv ma'nosini ifodalash maqsadida yuz beradi. Bunda qo'shma sonlarga tegishli hollarda tuzilmaning faqat birinchi a'zosi takrorlanadi, qolgan qismlari bundan mustasno bo'lib qoladi. Masalan: yh yad r%ona caihye ik AaiqRk ivkas hmexa Ek-Ek kdm clkr nhl' hota k.l k.l ^la'g .rte huE hota h@ - Yah yaad rakhnaa caahiye ki aarthik vikaas hamesha *ek-ek* qadam calkar nahiinn hotaa kabhii-kabhii chalaanng bharte hue hotaa hai (J.s. 9 2007, 6 , Ek aur challaanng...) «Shuni esda tutish kerakki, iqtisodiy rivojlanish har doim *bitta-bitta* qadam qo'yish yo'li bilan bo'lmasdan, ba'zan sakrash orqali ham bo'ladi».

Adalt ne c@bbs Aaroipyo' pr terh terh hjar äpye ka juRmana ADr Ek ANy pr pCcls hjar äpye ka jumRana lgaya - Adaalat ne caobiis aaropiyonn par *terah-terah* hazaar rupaye kaa jurmaanaa aur ek anya par pacciis hazaar rupaye kaa jurmaanaa lagaayaa (J.s. 17 , 2007, 1 . Annadramuk ..) «Sud 24 ayblanuvchiga o'n *uch mingdan* jarima va yana bittasiga 25 ming rupiya jarima soldi».

srkar ne m*tko' ke pirvarvalo' ko Ek Ek la% muAvja dene ka .l Aaj Elan ikya - ix=a rajy m'jl ne kha ik `aylo' ko pcas pcas hjar äpye idye jaye'ge - Sarkaar ne mri#takonn ke parivaarvaalonn ko *ek-ek laakh* muavazaa dene kaa bhii aaj elaan kiya. Shikshaa raajya-manntrii ne kahaa ki ghaayalon ko *pacaas-pacaas hazaar* rupaye diye jaayenng (J.s.28 , 2007, 1 , Skuul haadase) «Bugun hukumat o'lganlarning oila a'zolariga *yuz mingdan* nafaqa berishini ham e'lon qildi. Davlat maorif vaziri muovining aytishicha, yarador bo'lganlarga *ellik* ming rupiyadan to'lanadi.»

¹ ushbu darslikning ikkinchi “FE’L”qismidagi “Gumon mayli” bo‘limiga berilgan misollarga (koi das hazaar bhaTTiyaann...koi biis Tan..) qarang.

Mustaqil ish topshiriqlari

Ushbu matnni o'qib, son so'z turkumiga oid so'zlarni quyidagi izohlar yordamida aniqlang. So'ngra har bir shaklni morfologik va sintaktik jihatdan tahlil qiling.

raZ\$ly manvai/kar Aayog ke mutaibk dex me' hr sal lg.g pew'talls hjar bCce lapta ho jate hew' vhl' raZ\$ly Apra/ ByUro ke mutaibk yh s'rVya isfR sale car hjar hew - idLll pulls ke imis'g psRn Skvay@ ke mutaibk idLll me' do hjar ^ : me' ^h hjar se Jyada bCce gayb huE - šn me' se do hjar Ek sD i^yanve ka koi surag nhl' imla - šnme' se Ek hjar Ek sD sDr l@ke ADr Ek hjar ^BbIs l@ikya\ hew' -

IZOHLAR

raZ\$ly manvai/kar Aayog “Davlat fuqaro huquqlari hay’ati”
pew'talls hjar qirq besh ming
lapta bedarak
raZ\$ly Apra/ ByUro “Davlat jinoyatchilikka qarshi kurash boshqarmasi»
sale car hjar to‘rt yarim ming
imis'g psRn Skvay@ “Yo‘qolgan shaxslarni qidiruv bo‘linmasi”
^ : hjar se Jyada olti mingdan ortiq
surag xabar, darak, ma’lumot (m.)
do hjar ^: ikki ming oltinchi yil
do hjar Ek sD i^yanve ikki ming bir yuz to‘qson olti
Ek hjar Ek sD sDr bir ming bir yuz yetmish
Ek hjar ^BbIs bir ming yigirma olti

Xulosa

Hindiy tilida son soʻz turkumining morfologik va funktsional-semantik hamda sintaktik xususiyatlari uning nihoyatda murakkab tabiatida oʻz aksini topadi. Bunda sintetik (fuziya va agglutinativ) shakllar aksariyatni tashkil qilsa-da, analitik tuzilmalar ham salmoqli oʻrin egallaydi.

Tavsiya etiladigan qoʻshimcha adabiyotlar

1. Aulova R.A., Rakhmatov B.R., Sodiqova M.Q. Hindiy tili darsligi, 1 qism, –Toshkent, 2008.
2. Бархударов А.С. Словообразование в хинди. –М., 1963. (J.O.T.)
3. Гурю К. Грамматика хинди, (пер. с хинди), ч. 1, –М., 1957 (J.O.T., O.Sh.)
4. Дымшиц З.М. Грамматика языка хинди, ч. 1. –М., 1983. (J.O.T.)
5. Зограф Г.А. Морфологический строй новых индоарийских языков – М., 1976. (O.Sh.)
6. Катенина Т.Е. Краткий очерк грамматики хинди (Приложение к «Русско-хинди словарю»), –М., 1957, –С.1308-1310 (J.O.T., O.Sh.).
7. Липеровский В.П. Именные части речи в языке хинди, –М., 1978 (J.O.T.)
8. Дымшиц З.М., К вопросу о категории грамматического рода в языке хинди, - «Ученые записки кафедры иностранных языков Восточного факультета МГИМО, вып. 1. Вопросы языка и литературы стран Востока», –М., 1958.

Besinchi mavzu OLMOSH SOʻZ TURKUMI

Olmoshlarning maʼno va vazifalari hindiy va oʻzbek tillarida bir-biriga oʻxshashdir. Garchi ikkala tilda olmoshlar ushbu jihatdan turli guruhlariga ajratilsa-da, ularning soni, maʼnolari va tarkibidagi soʻzlarning xususiyatlari turlichadir. Jumladan, oʻzbek tilida egalik va nisbiy olmoshlar baʼzi olimlar fikricha kuzatilmaydi¹. Hindiy tilida esa egalik olmoshlarining maxsus shakllari faqat I va II - shaxs maʼnosini ifodalash uchun qoʻllanadi, 3-shaxs maʼnosini esa oʻzbek tiliga oʻxshab kishilik olmoshlarining qaratqich

¹ Jumladan, akademik A.Hojiev fikricha «oʻzbek tilida olmoshning quyidagi turlari bor: 1) kishilik ... 2)krstatish ... 3)soʻroq ... 4) oʻzlik ... 5)boʻlishsizlik... 6)gumon ... 7)belgilash...» (A. H ojiey Tilshunoslik terminlar 74-75 betlar. Vaholanki 1966 yilda nashr etilgan “Hozirgi oʻzbek adabiy tili I qism Fonetika, leksikologiya, morfologiya” (B.B.Reshetov, S.I.Ibrohimov, U.T.Tursunov, va F.K.Kamolovlar tahrir ostidagi) asarida egalik olmoshi mavjudligi koʻrsatilgan, q. 259-260 betlar.

kelishigi shakli ifodalaydi. Masalan, *Ėska ěr uskaa ghar* “uning uyi”. Bu yerda hindiy tilidan o‘zbek tilining yana bir farqi - otga egalik qo‘shimchalarining qo‘shilishidir. Masalan, *merĭ bihn merii bahin* “mening singlim”, *Ėnke kmre unke kamre* “ularning xonalari”. Qolaversa, o‘zbek tilida otning o‘zi egalik qo‘shimchalari bilan kelib, o‘sha ma‘noni ifodalay oladi. Mas., “onam, onang, onasi”. Hindiy tilida esa bunday hollarda albatta egalik olmoshi qo‘llanilishi lozim - *merĭ ma\ merii maann* “onam”, *terĭ ma\ terii maann* “onang”, *Ėskĭ ma\ uskii maann* “onasi”.

Yana bir farq shundaki, sifat va son ma‘noli olmoshlarning o‘ziga xosligidadir. Garchi o‘zbek tilida bular aniqlovchi vazifasida shaklan o‘zgarmasa-da, hindiy tilida esa bu vazifada aniqlanmish bo‘lib keluvchi otlar bilan jins, son va kelishikda moslashadi. Masalan: *kĭnsa ivĭaly kaunsaa vidyaalay* “qaysi institut”, *kĭnse ivĭaly me' kaunse vidyaalay menn* “kaysi institutda?”, *tuMhare mata - iptā tumhaare maataa-pitaa* “sizning ota-onangiz”, *ikskĭ kaipyā\ kiskii kaapiyaann?* “kimning daftarlari?”, *kewse logo' se kaise logonn se* “qanday odamlardan?”, *iktnĭ puStke' kitnii pustakenn* “qancha kitoblar?” *Ėtna A'tr utnaa antar* “o‘shancha farq”.

Demak, o‘zbek tilida sifat va son ma‘noli olmoshlar hindiy tilidan farqli o‘larok kelishikda va odatda aniqlanmish bilan bitishuv munosabatida bo‘ladi. Mas., qancha daftarlari? *iktnĭ kaipyā\ Kitnii kaapiyaann*. Shuncha daryolarda *štĭnĭ nidyō' me' itnii nadiyonn menn*.

Olmosh so‘z turkumi hindiy tilida sifat va ba‘zan ravish so‘z turkumlariga o‘xshab grammatik ma‘no ifodalashda chatishma xususiyatga ega bo‘ladi. Morfologik jihatdan olmoshlar birinchi navbatda ot va sifatlar kabi o‘zgaruvchi va o‘zgarmas turlarga bo‘linadi. O‘zgaruvchi shakllar asosan sof hindiy tiliga xos tadbhava so‘zlaridan iborat bo‘ladi. Chunki ular hindiy tilining grammatik qonuniyatlariga ozmi-ko‘pmi bo‘ysunadi. Mas., *mera meraa* “meniki” (muzakkar), *merĭ merii* “mening” (muannas), *mere mere* “mening, meniki” (muzakkar), ko‘plik yoki vositali kelishik, birlik sonda. O‘zgarmas shakllar ko‘pincha arab-fors va sanskritcha manbalardan o‘zlashtirilgan so‘zlar bo‘lib, ular kelishik, jins va son ma‘nosiga ko‘ra shaklan o‘zgarmaydi va o‘zaro sinonim sifatida qo‘llanadi. Masalan: *%ud* “o‘z, o‘zi” *Švy' svayam* “o‘z, o‘zi”, *hr har* “har” *p{it prati* “har, har bir” *c\ d chand* “bir necha” *Anek anek* “bir necha” *kitpy katipay* “bir necha”, *baj baaz* “ba‘zi” *fulan fulaan* “falon” *Amuk amuk* “ba‘zi, qaysidir”. Ba‘zi hollarda bular qatoriga hindiycha shakllar ham kiradi, masalan: *kĭ kab* “qachon” *ku^ kuchh* “bir necha, biroz” *sb sab* “barcha, hamma”.

O‘zgaruvchi shakllar orasida ham biroz o‘ziga xoslik kuzatiladi. Bular quyidagilar:

1. O'zgaruvchi otlar kabi bosh kelishikdan ancha farq qiluvchi vositali kelishik yasovchi maxsus negizga ega shakllar. Ushbu negiz asosiy shaklga nisbatan suppletiv holda yasalgan bo'ladi. Masalan: m^u main "men"- mu^u mujh vositali kelishik negizi - mu^u ko mujh ko mu^u mujhe (tushum va jo'nalish kelishik shakllari "meni va menga"), mu^u se mujh se "mendan" chiqish kelishigi va hokazo.

Ko'pgina olmoshlar shu tarzda o'zgaradi, jumladan: t^u tuu tu^u tujh "sen", v^h vo v^s us "u", jo jo ijs jis "qaysiki", k^{ya} kyaa iks kis "nima", k^{un} kaun iks kis "kim", koⁱ koi iksl kisii "kimdir, qandaydir".

2. O'zgaruvchi sifatlar kabi jins, son va ba'zan kelishik kabi grammatik ma'nolarni ifodalovchi, eng mukammal qolipga ega olmosh shakllari. Bularga dastavval birinchi va ikkinchi shaxsni ifodalovchi egalik olmoshlaridan mera meraa "mening, meniki (muzakkar, birlik, bosh kelishik), merl merii (muannas), mere mere (muzakkar, ko'plik, bosh kelishik) yoki (muzakkar, birlik, vositali kelishik) ma'nolaridagi olmoshlar, tera teraa, terl, tere terii, tere "sening, seniki" (o'sha ma'noda) "sizning", tuMharl tumhaarii, tuMhare tumhaare kabilar ham kiradi. Uchinchi shaxs uchun agglyutinativ yo'l bilan ko'rsatish olmoshlaridan ka kaa ort ko'makchisi yordamida yasalgan shakllar xos, masalan: Eska uskaa Eskl uskii, Eske uske "uning, uniki", Enka unkaa, Enkl unkii, Enke unke "ularning, ularniki" kabilar. Xuddi shunday s^{ka} iskaa "buning, buniki", ikska kiskaa "kimning, kimniki" kabi shakllar yasaladi. Qolaversa, boshqa turkumlarga mansub olmoshlardan, jumladan belgilash olmoshlaridan Eesa aisaa, Eesl aisii, Eese aise "bunday", s^{tna} itnaa, s^{tnl} itnii, s^{tna} itne "shuncha, shu qadar" va ularga to'g'ri keluvchi nisbiy olmoshlardan j^{vesa} jaisaa "bunday", i^{jtna} jitnaa "qanchalik" va so'roq olmoshlardan k^{sa} kaisaa "qanday", i^{ktna} kitnaa "qancha" ham mansubdir.

3. Hindiy tilida arxaik "foil" ya'ni "bajaruvchi" kelishigi alomatlari ham kuzatiladi. Bu hol asosan kishilik olmoshlaridan birinchi va ikkinchi shaxs birlik va ko'plik, hamda uchinchi shaxs, ko'plik shakllari uchun xosdir. Jumladan: ort ko'makchi ne "ne" bilan yasalgan shakllar: mwe' ne main ne "men", t^l ne tuu ne "sen", hm ne ham ne "biz", tum ne tum ne "siz", ENho' ne unhonn ne "ular". Misollardan ko'rinib turibdiki, odatda vositali kelishik negizi vazifasida keladigan mu^u mujh va tu^u tujh shakllari o'rniga bu yerda bosh kelishik shakli saqlanib qolib, faqat uchinchi shaxs ko'plikda negiz o'rnida keluvchi En "un" o'rniga ENho' unhonn shakli qo'llaniladi.

Olmoshlarning ravishlarga o'xshash tomoniga kelsak, ba'zi muzakkar, birlik, vositali kelishikdagi o'zgaruvchi sifatlarning ravish sifatida qo'llanilganidek miqdor va holatni bildiruvchi olmoshlar ham ravish sifatida qo'llanishi mumkin. Masalan:

sifat sl/a siidhaa "to'g'ri" - ravish sl/e siidhe "to'g'ridan-to'g'ri", olmosh Eesa aisaa "bunday"-ravish Eese aisee "shu tarzda". Bunday

o'zgarishga muzakkar, birlik, bosh kelishik shakllari ham uchraydi, masalan: *Es ne Eesa to nhl' ikyā us ne aisaa to nahiinn kiyaa* "axir u esa bunday qilmadi-ku".

Olmoshlar cemantik jihatdan quyidagi turlarga bo'linadi:

1) Kishilik olmoshlari, masalan: *mṛ' main* "men", *tum tum* "siz", *Aap aap* "siz".

2) Ko'rsatish olmoshlari, masalan: *yh yeh* "bu", *vh voh* "u".

3) So'roq olmoshlari, *Kya kyaa* "nima", *kṇn kaun* "kim".

4) Qaratqich olmoshlar, *tera teraa* "sening, seniki", *ška iskaa* "uning, uniki"

5) Gumon-noaniq olmoshlari, *, kṇi koi* "kimdir, biror", *ku^ kuch* "biroz, bugina, birnecha".

6) O'zlik olmoshi – *Apna apnaa* "o'z, o'zini"

7) Nisbiy olmoshlar – *jo jo* "qaysiki", *jṛsa jaisaa* "qanday", *ijtna jitnaa* "qanchalik"

8) Belgilash olmoshlari – *Aap aap* "o'z", *sb sab* "barcha", *hr Ek har ek* "har bir", *sara saaraa* "butun, bor", *sb ku^ sab kuch* "hamma, barcha narsalar".

Vazifasi jihatidan olmoshlar ko'pincha ikki yirik guruhga bo'linadi – substantiv, ya'ni otsimon yoki ot-olmoshlar va ad'ektiv, ya'ni sifatsimon yoki sifat-olmoshlar.

Substantiv olmoshlar otlarga xos grammatik xususiyat - kelishikda turlanishga ega bo'ladi. Natijada ular gapda ega va to'ldiruvchi vazifasida keladi. Bularga barcha kishilik olmoshlaridan tashqari ayrim ko'rsatish, so'roq va nisbiy olmoshlar kiradi. Masalan: *hm ham* "biz", *tl tuu* "sen", *kṇn kaun?* "kim?", *jo jo* "qaysiki".

Ad'ektiv olmoshlar esa sifatlar singari kelishik, jins va son alomatlariga ega bo'lib, gapda aniqlovchi vazifasida kelishi mumkin. Bular orasida egalik (qaratqich) olmoshlarning barchasi hamda ularning o'zgaruvchi shakllari mavjud. Masalan: *tuMhara tumhaaraa* "sizning, sizniki", *ška iskaa* "buning, buniki", *iknka?* *kinkaa?* "kimlarning?", *kimlarniki?*, *ijnka jinkaa* "kimning".

Olmoshlarning morfologik xususiyatlari

Yuqoridagi ma'lumotlarga tayangan holda barcha olmoshlarni morfologik jihatdan quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

(1) Suppletiv va flektiv tarzda turlanuvchi shakllar¹

¹ Suppletivizm – bu «Ayni bir so'zga mansub ikki so'z shaklining alohida-alohida so'zlarda ifodalanishi. Mas., birinchi va ikkinchi shaxs birlikdagi kishilik olmoshlarining *men*, *sen* so'zlari bilan, ko'plikda esa *biz*, *siz* so'zlari bilan ifodalanishi». A.Hojiev, o'sha asar, 95-b.

Bunga kishilik, ko'rsatish, nisbiy olmoshlar bilan birga so'roq olmoshlarining «nima?» va «kim?» hamda gumon olmoshlaridan «kimdir, bironta» kabi shakllari kiradi.

O'zbek tili bilan chog'ishtirganda bular qaratqich kelishigidan tashqari barcha kelishiklarda deyarli bir xil izomorf² tarzda turlanadi.

Semantik jihatdan ular ot singari shaxs yoki predmet ma'nosini ifodalaydi. Bunday turlanish quyidagi jadvallarda devanagariy alifbosida ko'rsatiladi:

Kelish./ tur-	kishilik b.shaxsik.shaxslari b.ko'p. b.ko'p	ko'rsatish yaqin uzoq bir. ko'p.
vos/z	mew' hm tU tum Aap	yh vh ye ve
vos/li kelish. negizi	muG hm tuG tum Aap	šs Es šn En
tushum va jo'nal.	muGe,muGko hme',hm ko tuGe,tuG ko tuMhe',tum ko	šse,šs ko Ese,Es ko, šNhe' šn ko, ,En ko
o'rin-payt	muG (m)e'pr, hm(m)e'pr, tuG(m)e'pr,tum(mew') pr,Aap(mew') pr	šse,šs ko Ese,Es ko, šNhe' šn ko, ,En ko
chiqish	muG se hm se tuG se tum se Aap se	šs se šn se Es se En se

Yuqorida kishilik va ko'rsatish olmoshlariga oid yasalgan shakllar singari quyida so'roq, nisbiy va gumon shakllarining yasalishi keltirilgan:

Kelish./turlari	so'roq jonli	nisbiy jonsiz	gumon b.ko'p
vos/z	kOn Kya	jo jo	koi
vos/li kelish. negizi	iks iks	ijs ijn	iksl
tushum va jo'nal.	ikse, iks ko	ijse,ijs ko ijNhe',ijn,ko	iksl ko
o'rin- payt	iks(me')pr,	ijs(me')pr, ijn(me')	iksl(me') pr

² Ushbu turdagi shakllar tipologik jihatdan umumiy qoliplarda turlanadi. Mas., uy (kitob, qo'l, piyoda, shaxar, daryo) kabi so'zlarga o'rin-payt kelishigida bir xil qo'shimcha qo'shilib keladi – uy=da, kitob=da, qo'lda, piyoda=da, shahar=da, daryo=da va h.

	iks(me')pr	pr	
chiqish	iks se	ijs se ijn se	iks se

Endi olmoshlarning yasallishini yaqqol ko'rsatish uchun xuddi shu ma'lumotlar lotin alifbosida beriladi:

Kelish./ tur-	kishilik b.shaxsik.shaxslari b.ko'p. b.ko'p	ko'rsatish yaqin uzoq bir. ko'p.
vos/z	main ham tuu tum aap	yah vah ye ve
vos/li kelish. negizi	mujh ham tujh tum aap	is us in un
tushum va jo'nal.	mujhe,mujhko, hamenn,ham ko,tujhe,tujh ko,tumhenn,tum ko	ise, isko, use, usko, unhenn un ko
o'rin- payt	mujh(menn)par,ham~ ⁷ ,tujh~,tum~,aap~	is(menn)par,in~,us~,un~
chiqish	mujh se ham se tujh se tum se aap se	is se in se us se un se

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ushbu guruh shakllari vositasiz kelishikda asosiy shakl bilan birga vositali kelishik negizini tashkil etuvchi shakldan iborat. (mas. birinchi shaxs birlikdagi kishilik olmoshi $m\text{[me]}$ main| $m\text{[me]}$ umujh) . Vositali kelishiklarning aksariyati analitik yo'l bilan ort ko'makchi yordamida yasalladi. (mas. , $m\text{[me]}$ ko mujh ko, $m\text{[me]}$ se mujh se, $m\text{[me]}$ me' mujh menn (pr par). Istisno sifatida tushum va jo'nalish kelishik shakllari ham analitik, ham flektiv yo'l bilan ort ko'makchi yordamida yasalladi (qiyosl. $t\text{[me]}$ ko tujh ko | $t\text{[me]}$ tujhe).

Ergativ kelishik shakllari alohida hodisa hisoblanadi. Ularning yasallishi o'ziga xos bo'lib, garchi 1 va 2 shaxs kishilik olmoshlari vositasiz kelishik shakli bilan "ne ne" ort ko'makchisi birikib kelsa, qolgan turlarida shu ort ko'makchi maxsus vositali kelishik negizi sifatida xilma-xil so'zlar bilan birikib keladi.

Buni quyidagi jadvaldan ko'rsa bo'ladi:

	son va	ko'rsatish	so'roq	nisbiy	gumon
--	--------	------------	--------	--------	-------

⁷ Bu yerda ~ belgisi ushbu qolipdagi qolgan shakllarni quyidagicha aks ettiradi, masalan: ham (menn) par, tuj (menn) par va hokazo.

	kishilik				shaxs bir ik. yaq. uz.
birlik	mew' ne tU ne	šs ne Ēs ne	iks n	ijs ne	iksl ne
ko'plik	hm ne tum ne Aap ne	šNho' ne ĒNho' ne	ikn ne	ijNho' ne	

Huddi shu ma'lumotlarni lotin alifbosida beramiz:

	son va kishilik	ko'rsatish	so'roq	nisbiy	gumon shaxs bir ik. yaq. uz.
birlik	mainn ne tuu ne	is ne us ne	kis ne	jis ne	kisii ne
ko'plik	ham ne tum ne aap ne	inhonn ne unhonn ne	kin ne	jinhonn ne	

SIFAT KABI TURLANUVCHI OLMOSHLAR

Bunga kishilik olmoshlaridan 1 va 2 shaxs birlik va ko'plik shakllari, belgi va miqdor ma'nolarini ifodalovchi ko'rsatish, so'roq, o'zlik va nisbiy olmoshlarining muzakkarda cho'ziq

□ Aa □ "aa" ga tugaydigan shakllar kiradi. Quyidagi jadvalda ularning turlanishi ko'rsatiladi:

	Ko'rsatish		So'roq	O'zlik	Nisbiy	Miqdor
	Bunday	unday	Qanday	o'z, o'zining	qaysiki ...	uncha buncha qancha qanchalik
belgi	yaqin	uzoq				
muz.	Ēesa	vewsa	Kewsa	Apna	jewsa	štna Ētna iktna ijtna
muan.	Ēesl	vewsl	kewsl	Apnl	jewsl	štnl Ētnl

						iktnl Š ijtnl
muz.	Eese	vevse	kews	Apne	jewse	štne Ėtne iktne ijtnne
vos/li ko'p						

Huddi shu ma'lumotlar quyida lotincha alifboda beriladi:

	Ko'rsatish		So'roq	O'zlik	Nisbiy	Miqdor
	Bunday	unday	qanday	o'z, o'zining	qaysiki ...	uncha buncha qancha qanchalik
belgi	yaqin	uzoq				
muz.	aisaa	vaisaa	kaisaa	apnaa	jaisaa	itnaa utnaa kitnaa jitnaa
muan.	aisii	vaisii	kaisii	apnii	jaisii	itnii utnii kitnii jitnii
muz.	aise	vaise	kaise	apne	jaise	itne utne kitne
vos/li ko'p						

(3) O'ZGARMAYDIGAN OLMOSH(LAR)

Bu guruhga Aap aar (“o'z” va “, bular, ular” ma'nosida) o'zlik olmoshi, gumon olmoshlaridan ki kii «bir necha», ku[^] kuch «biroz», ko'rsatish olmoshlaridan yha\ yahaann «bu yerda», vha\ vahaann «u yerda», š/r idhar «bu yerda, bu yerga», Ė/r udhar «u yerda, u yerga, yu' yonn «bunday», vo' vonn «unday», so'roq olmoshlaridan kha\ kahaaN «qaerda?, qaerga?», ik/r kidhar “qaerga?”, kb kab “qachon?”, Kyu'kr kyonnkar “qanday qilib”, Kyu' kyonn “nega, nima uchun?”, gumon olmoshlaridan khl' kahiinn “qayergadir”, kl kabhii “qachondir” va nisbiy olmoshlardan jha\ jahaann “qaerdaki...”, ij/r jidhar “qaergaki ..”, jb jab “qachonki..”, Jyu' jyonn “qanday” lar kiradi.

KUCHAYTIRUVCHI SHAKLLAR

Kuchaytirish ma'nosini ifodalovchi shakllar ham sintetik, ham analitik yo'l bilan yasalishi mumkin. Analitik yo'l bilan yasalgan shakllar ko'proq ishlatiladi. Bu holda tegishli olmoshlar bilan "ayni, aynan, xuddi, esa, bo'lsa" ma'nolarini ifodalovchi to to, hl hii kuchaytiruvchi yuklamalar ishlatiladi Masalan: mew' to iblkul bebs hl\ MaiN to bilkul bebas huuN «Men-ku butunlay ilojsizman» Aap hl soicye ik yh smSya iks pr inr.r hew aap hii sociye ki yah samasyaa kis par nirbhar hai "Aynan o'zingiz o'ylab ko'ring, bu muammo kimga bog'liq?" Eese hl log kl .l Aaye qe aise hii log kal bhii aaye the "Xuddi shunday odamlar kecha ham kelgan edilar".

Nisbatan kam hollarda ba'zi olmoshlar maxsus flektiv yo'l bilan yasalgan shakllarda keladi. Ular asosan hl' --hiinn, i' -iinn qo'shimchalari yordamida hosil bo'ladi. Masalan: ENhl' unhiinn "xuddi o'sha(lar)" tarkibiga ko'ra En - un + hl' hiinn Esl usii kabi model asosida yasalgan: Es - us + i ii. Qolaversa, muGl mujhiii ham muG mujh + i-ii hamda, hml' hamiinn ham hm ham + i' iinn va nihoyatda tuGl tujhii ham o'sha model hosilasi bo'lmish - tuGtujh + i ii , tuMhl' = tum tumhiinn tum + hl' hiinn kabi birinchi, ikkinchi va uchinchi shaxs egalik olmoshlariga mansub shakllardir. Ular quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi. Birinchidan, ushbu shakllar hammasi vositali kelishik negizi bo'lgan ort ko'makchilar bilan to'liq ma'noli shakl yasasa, ENhl' ko unhiinn ko "aynan ularga, aynan ularni" Esl se usii se "aynan o'shandan, uning o'zidan" muGl pr mujhii par muG pr mujh par "aynan menda, menga", hml' me' hamiinn menn "aynan bizlarda" deb tarjima qilinadi. Ikkinchidan, birinchi va ikkinchi shaxs birlik va ko'plik sondagi kishilik olmoshlaridan tashqari shakllar gap tarkibida aniqlanmish bo'lib keluvchi otdan oldin kelganda sifatlovchi aniqlovchi vazifasida bu shaklning o'zi qo'llaniladi. Masalan, @ak\$R sahb imilye, yh hmare purane im] hew', jo Esl ngr me' bhut Arse se rhte hew' DaakTar saahab miliye, ye hamaare puraane mitra hainn, jo usii nagar menn bahut arse se rahte hainn "Doktor janoblari, tanishing, bular xuddi o'sha shaharda anchadan beri yashaydigan bizlarning eski do'stlarimiz bo'ladi", ENhl' logo' ne le ilya dup\$(\$a mera Unhiinn logoN ne le liyaa dupaTTaa meraa "O'sha (odam)lar mening ro'molimni tortib oldilar".

Shu jumladan, quyida keltirilgan parchada jewse hl jaise hii «...zahotiyog, shu ondayog» ma'nosini ifodalovchi shakl qo'llanilgan:

jewse h/ENho' ne faSl pr se njr xpr E#a qanedar ne cehre pr lai sNcl muskan lpe\$kr bfr ka #""@a panl pex ikya Jaise hii unhonn ne faail par se nazar uupar uThaaii thaannedaar ne cehre par Dhaaii in#cii muskaan lapeTkar barf kaa ThannDaa paanii pesh kiyaa

"Papkadan ko'zini uzib, u(ya'ni «ular») yuqoriga qaragan zahotiyog polisiya boshlig'i yuziga yoyilgan (ya'ni «og'zi qulog'iga yetgudek», yoki "ikki yarim enli») tabassum bilan (ya'ni «yuziga o'rab») muzdek sovuq suv uzatdi (M. k. i. 35 bet)

Olmoshsimon funksional shakllar

Hindiy tili leksik boyligida ba'zi so'z turkumlariga mansub so'zlar olmosh ma'nosida kelishi mumkin. Masalan, *Ek ek* «bir» sanoq soni «kimdir, qandaydir» ma'nosida keluvchi olmosh o'rniga ishlatilishi mumkin. Bu holda bu shakl gapda ega yoki aniqlovchi vazifasini o'taydi. Misol uchun: *štne me' hm me' se Ek ne icllakr xor mcaya itne menn ham menn se ek ne cillaakar shor macaayaa* «shu orada bizlardan *kimdir* baqirib shovqin ko'tardi», *Ek suNdr l@kl hmarl Aor jldl se Aa rhl ql ek sundar laRkii hamaarii or jaldii se aa rahii thii* «bir chiroyli qiz biz tomon shiddat bilan kelayotgan edi».

dllsra duusraa (E -e, i -ii) tartib soni xuddi shu tarzda «boshqa, o'zga» ma'nosida ishlatilgani uchun olmoshlar qatoriga kirib qolgan. Jumladan: *Aap Kyo' dllsro' ko ?yan nhl' dete hew' ? Aap kyonn duusroonn ko dhyaan nahiinn dete hainn?* «Siz nega *boshqalarga* e'tibor bermaysiz?».

Bundan tashqari asosiy ma'nosi «va, bilan» bo'lgan *AOr* aur biriktiruvchi bog'lovchisi ham shu guruhdagi so'zlardan hisoblanadi. Bu holda u ham «boshqa, yana, boshqa shaxs» ma'nolarini qabul qiladi. Masalan: *Es ne AOr Kya tmaxa id%aa idya Aapke samne ? Us ne aur kyaa tamaashaa dikhaa diyaa aapke saamne?* «U sizning oldingizda *yana* qanday hangoma ko'rsatdi?».

Xuddi shunday misol tariqasida arab tilidan o'zlashgan *fula'* *fulaann* «falon, qandaydir» olmoshi ham hindiy tilida ko'p uchraydi. Jumladan; *kl ye dono' fulan ga\ v me' imlnevale hew' Kal ye dononn fulaann gaannv menn milnevaale hainn*

«ertaga bu ikkalovi *qaysidir(falon)* qishloqda uchrashmoqchi».

Olmoshli birikmalar

Olmoshlarga xos ma'nolarni konkretlashtirish, umumlashtirish va aniqlashtirish maqsadida turli olmoshli birikmalar qo'llanilishi mumkin. Masalan, o'zlik olmoshlaridan *apnaa* «o'ziniki» *Aap aap* «o'zlari, siz» bilan birikib kelib, *Apne Aap apne aap* «o'zim, o'z-o'zidan, mustaqil holda» degan ma'noni bildiradi. Masalan; *mew' ne ihNdl .aza Apne Aap sl%l main ne hiNdii bhaaShaa apne aap siikhii* «men hindiy tilini o'zim *mustaqil* o'rgandim».

Shu turkumdan ayniqsa ko'p uchraydigan birikmalar qatoriga *hr Ek har ek* «har bir», *hr kol har koi* «har qaysisi», *xohlagan, istagan», sb kol sab koi* «barcha, har bir», “ *sb ku^ sab kuch* “barcha narsalar», *jo kol jo koi* “kimki, kim bo'lmasin», *jo ku^ jo kuch* «nimaiki», *ijtna ku^ jitnaa kuch* «qancha bo'lmasin», *kyaa ku^ kyaa kuch* «nimaiki», *ku^ Ek kuch ek* (*ku^ek kuchek*) «ba'zi, ayrim, ba'zilar»ni kiritish mumkin.

Bundan tashqari n “na” inkor yuklamasi yordamida yasalgan takroriy shakllar ham tez-tez uchrab turadi. Masalan; koi n koi koi na koi «biron-bir, u bo‘lmasa, bunisi», ku^ n ku^ kuch na kuch «birozgina, loaqal birozgina».

Mustaqil ish topshiriqlari

Ushbu matnni o‘qib, quyida berilgan izohli lug‘atdan foydalangan holda o‘zbek tiliga tarjima qiling. Matnda uchragan olmosh shakllarini tahlil qiling.

MATN

Hind yozuvchisi Raj Bharatiyning «sR̥p sundrl» nomli romanidan
parcha
(/lrj pake\$ buKs, 9/2902 Gali Gurudvara, Gandhi nagar, Dehli – 31)
8 – 9 betlar

mere samne Ek trf ðll ql, ijske caro' trf be'c p@e huE qe AOr En pr šs/trh ke bhut se jo@e bew#e ya A/le\$e qe - ve sb ke sb šs jo@e kl .a'it hl bedm v inXcl qe - Eesa lgta qa, jeewse Acank hl En sb kl xiKt kl sPlai rok dl gyl ho ...

mew' ne soca, ik xayd %ane – plne ka msla vha\ hl ho jaE - so mew' Apne xr, - Sql se inkllr ðll kl trf cl p@a -

vha\ phu\ckr ilbas AOr hiqyar kl smSya phle hl hl ho gyl - yU'\ to ye sb y'] manv ya rob\$o' jewse šnsan ^o\$e kd – but qe, leikn Ek S\$al pr %@a xrVs muðe Ense @ll@Ol me' ivxal id%ai idya to mew' ne Eskl jewk\$ v newkr Etarkr phn ll - ye kp@e hala'ik mere xrlr kl tulna me' ^o\$e hl qe – mgr šn se iflhal ilbas ka msla iksl hd tk hl ho gya qa – šs trf se šTmlnan ho gya to mew' ne %ane – plne ke S\$al ka jayja ilya - S\$al se muðe Ek ^url AOr ku^ %urak iml gyl ... Esl S\$al se muðe xbRt jewse pey kl ku^ bo\$le' .l iml gyl, jo ATyNt hl ml#l ql ...

pakR se inkline ke bad mew' v*=o' ke saye – saye me' cline lga taik koi muðe de% na ske - Ab mera bh %Of dUr ho cuka qa – jo hr nyl /rtl me' SqanaNtirt hone v phu\cne ke bad xuā – xuā me' ^a jata qa -

IZOHLAR

mere mening (birlik, muzakkar, vositali kelishik shakli)

ðll ko'1 (m-s)

ijske qaysiki (vositali kelishik, birlik yoki ko'plik, muzakkar shakli)

be'c o'rindiq (m-s) ingl.

En pr “ularning ustida” (vositali – o'rin-payt kelishik shakli)

šsl xuddi shu (birlik shaklining kuchaytirma ko'rinishi)

jo@a juftlik (m.)

A/le\$a yonboshlab yotgan

ve ular (ko'plik, vositasiz kelishik shakli)

šs bu, shu (vositali kelishik negizi)

kl .a'it singari, kabi

bedm v inXcl jonsiz va harakatsiz

Eesa bunday (birlik, muzakkar, vositasiz kelishik shakli)

jeewse xuddi, go'yo (ko'plik, muzakkar, vositali yoki vositasiz shakli)

Acank to'satdan

En ular (ko'plik, vositali kelishik negizi)

xiKt kuch, qudrat (m-s)

sPlai ta'minlash (m-s) ingl.

mew' ne men (vositali – ergativ kelishik shakli)

vha\ u yerda, u yerga

mew' men (birlik, vositasiz kelishik shakli)
 Apne o'z, o'zining (birlik, vositali shakli yoki ko'plik, vositasiz shakli)
 xr. - Sql yashiringan joy (m.)
 yll' umuman, bunday
 ye bular (ko'plik, vositasiz kelishik shakli)
 y"] manv mexanik odam (m.)
 rob\$ robot (m.) ingl.
 muße meni, menga (birlik, tushum yoki jo'nalish kelishik shakli)
 Ense ulardan"(ko'plik, chiqish kelishik shakli)
 @ll-@ll qaddi-qomat, jussa (m.)
 jewk\$ v newkr kurtka bilan nimcha (m.) ingl.
 mere mening (birlik, vositali shakl, ko'plik vositasiz shakl)
 kl tulna me' qaraganda, solishtirganda, nisbatan
 šn bular (ko'plik, vositali kelishik negizi)
 iflhal endi, shu zahoti
 iksl kimningdir (birlik, vositali kelishik shakli)
 šTmlnan ishonch
 S\$al do'koncha (m.) ingl.
 jayja lena "ko'zdan kechirmoq, chamalamoq"
 ^url pichoq (m-s)
 ku^ biroz, ozgina
 %urak ovqat (m-s)
 Esl o'sha, xuddi o'sha (birlik, vositali kelishik shaklining kuchaytirma
 ko'rinishi)
 xbRt sharbat (ichimlik) (m- s)
 pey ichimlik (m.)
 bo\$! shisha (m-s) ingl.
 jo qaysiki (birlik va ko'plik shakli)
 ATyNt juda ham, nihoyatda
 pakR bog' (m.)
 mew' men (birlik, vositasiz kelishik shakli)
 v*= daraxt (m.)
 koi kimdir, qandaydir
 mera mening (birlik, muzakkar, vositasiz kelishik shakli)
 bh u (birlik, vositasiz kelishik shakli)
 %Of xavf, xatar (m.)
 SqanaNtirt ko'chirilgan"

Tavsiya etiladigan qo'shimcha adabiyotlar

Aulova R.A., Rakhmatov B.R., Sodiqova M.Q. Hindiy tili darsligi, 1 qism, Toshkent, 2008.

Бархударов А.С. Словообразование в хинди – М., 1963. (J.O.T.)

Воробьев-Десятовский В.С. Развитие личных местоимений в индоарийских языках, М.-Л., 1956. (O.Sh.)

Гуру К. Грамматика хинди, (пер. с хинди), ч. 1, М., 1957 (J.O.T., O.Sh.)

Дымшиц З.М. Грамматика языка хинди, ч. 1. М., 1983. (J.O.T.)

Зограф Г.А. Морфологический строй новых индоарийских языков – М., 1976. (O.Sh.)

Катенина Т.Е. Краткий очерк грамматики хинди (Приложение к «Русско-хинди словарю»), М., 1957, с. 1310-1317. (J.O.T., O.Sh.).

Липеровский В.П. Именные части речи в языке хинди, М., 1978 (J.O.T.)

Дымшиц З.М., К вопросу о категории грамматического рода в языке хинди, - «Ученые записки кафедры иностранных языков Восточного факультета МГИМО, вып. 1. Вопросы языка и литературы стран Востока», М., 1958.

MORFOLOGIYA

Ot so‘z turkumlari bo‘limiga doir savolnoma

1. Hozirgi hindiy tilining morfologik qurilishi tipologik jihatdan qanday xususiyatga ega?

2. Nima uchun hindiy tili so‘z turkumlarini tasniflash masalasi nihoyatda murakkab hisoblanadi?

3. Hindiy tili morfologik tiziminingq shakllanishida qaysi turdagi so‘zlar asosiy o‘rinni egallaydi?

4. Shu jarayonda sandhiy qoidalarining qaysi jihati ko‘proq ko‘rinadi?

4a. Hindiy tilidagi so‘z turkumlari tarkibi asosan qanday morfologik tuzilmalardan tashkil topgan ?

5. Grammatik ma’no ifodalanishi jihatidan qo‘shimchalarni o‘zak yoki negizdan qanday qilib va qaysi so‘zlarda ajratsa bo‘ladi?

6. Fe’ldan boshqa so‘z turkumlarini aniqlashda qanday mezonlar yetakchi hisoblanadi?

7. Ot so‘z turkumi ko‘pincha qaysi so‘zlar bilan ifodalanadi ?

8. Sifat so‘z turkumi buyum ma’nosini bildiradimi? Ega bilan to‘ldiruvchi vazifasini bajaradimi?

9. Olmosh soʻz turkumi boshqa soʻz turkumlaridan qaysi belgilari bilan ajralib turadi?

10. Ravish soʻz turkumiga nimalar xos?

11. Koʻmakchi soʻzlar guruhiga qaysi soʻz turkumlari kiradi?

12. Mustaqil soʻz turkumlariga qaysi soʻzlar mansub?

13. Ot soʻz turkumi qanday grammatik belgilarga tayanadi?

14. Jins grammatik kategoriyasi qanday aniqlanadi?

15. Choʻziq =aa harfiga tugaydigan soʻz birliklari asosan qaysi jins ga mansub boʻladi?

16. Bundan qanday soʻzlar mustasno? Ular nimaga asosan boshqa jinsga mansub boʻladi?

17. Choʻziq - ii harfiga tugaydigan otlar qaysi jinsga taalluqli?

18. Umuman (rod)jins qanday yoʻl bilan aniqlanadi?

19. Ot soʻz turkumi birliklarining lugʻaviy shakli qaysi songa toʻgʻri keladi?

20. Choʻziq =aa harfiga tugaydigan muzakkar otlar koʻplikda qanday shakllardan iborat boʻladi?

21. Choʻziq =ii harfiga tugaydigan muzakkar otlar koʻplikda kanday shakllardan iborat boʻladi?

22. Ushbu hodisada fonetik oʻzgarishlar ham yuz beradimi?

23. Choʻziq burunlashgan =aa qoʻshimchali muzakkar otlarning koʻplik shakli qanday yasaladi?

24. Agglyutinasiya hodisasi koʻplik yasalishining qaysi turida koʻproq koʻrinadi?

25. Koʻplik yasalishida “qoʻshimchasiz” usul qaysi holatda kuzatiladi?

26. Maxsus lugʻaviy vositalar yordamida koʻplik yasalishi nimadan iborat?

27. “Analitik kelishik” tushunchasiga izoh bering. Bunda hindiy tilida qaysi koʻmakchi soʻz asosiy vosita sifatida qoʻllanadi?

28. Hindshunoslikda “kelishik” atamasi bilan birga qanday atamalar ishlatiladi?

29. Vositasiz kelishik oʻzbek tilidagi qaysi grammatik vazifalarni oʻtaydi?

30. Vositali kelishik shakllari qanday yoʻl bilan yasaladi?

31. Oʻzbek tilining kelishik qoʻshimchalariga hindiy tilining qaysi vositalari toʻgʻri keladi?

32. Hindiy tili qaratqich kelishik shakllari ifodalanishiga oʻzbek yoki rus tililaridan qaysi biriga yaqin turadi?

33. Tushum va joʻnalish kelishiklari hindiy tilida qaysi ort koʻmakchi yordamida ifodalanadi?

34. Vositali kelishikning ko'plik shakllari qaysi standartlashgan qo'shimcha yordamida yasaladi?
35. Ushbu usul qanday tipologik belgilar bilan xarakterlanadi?
36. Sifat so'z turkumi hindiy tilida morfologik jihatdan qanday shakllardan iborat bo'ladi?
37. Sifatning o'zgaruvchi shakllari fuziya hodisasi jarayonida qanday shakllarga aylanadi?
38. Shu jarayonda qanday leksik-grammatik ma'nolar belgilariga amal qilinadi?
39. O'zgarmas sifatlar tarkibida qanday etimologik guruhlar ajratiladi?
40. Belgini bo'rttirib ko'rsatish yoki kamaytirish uchun asosiy sifatlardan tashqari qaysi so'z turkumlari qo'llanadi?
41. Sifatga xos turli qiyosiy daraja shakllarini yasash uchun qanday analitik vositalardan foydalaniladi?
42. Sifatga xos orttirma daraja shakli qaysi yo'l bilan ifodalanadi?
43. Sanskrit tilidan o'zlashtirilgan sifat birliklari qiyosiy va orttirma darajada qanday shakllarga aylanadi?
44. Son so'z turkumi tarkibining qanday turlari bor?
45. Son so'z turkumi qanday tushunchalarni bildiradi?
46. Morfologik jihatdan son birliklari qaysi vazifalarda keladi?
47. Sintaktik jihatdan son birliklari yaxlit shaklda nimani bildiradi?
48. Sanoq sonlarning morfologik jihatdan qaysi turlari bor?
49. Morfologik jihatdan son birliklari qanday tiplardan iborat bo'ladi?
50. Sifat va ba'zi olmoshlardan farqli o'laroq son birliklari qaysi ma'nolarni ifodalaydi?
51. Jins, son va kelishik kabi grammatik ma'nolarni qaysi son birliklari ifodalay oladi?
52. Tartib sonlar nimani bildiradi?
53. Morfologik jihatdan tartib sonlar qaysi yo'l bilan yasaladi?
54. Sintaktik jihatdan tartib sonlar nima bilan xarakterlanadi?
55. Tipologik jihatdan tartib sonlar yasalishi qanday xususiyatlarga ega?
56. Hindiy tiliga xos bo'lgan qaysi olmoshlar o'zbek tilida kuzatilmaydi?
57. Hindiy tilidagi egalik olmoshlariga nima xos bo'ladi?
58. O'zbek tilida egalik qo'shimchalari olmoshga qo'shiladimi?
59. Son va sifat vazifasida keladigan olmoshlar nima bilan va qaysi yo'l bilan moslashadi?
60. O'zbek tilida bunga muqobil hodisa nimadan iborat?
61. Morfologik jihatdan olmoshlar hindiy tilida qanday turlarga bo'linadi?

62. Tadbhava turkumidagi olmoshlar morfologik jihatdan qanday turlanadi?

63. Olmoshlarning vositali kelishik negizi qanday xususiyatga ega?

64. Suppletiv shakllar deganda qaysi shakllar nazarda tutiladi?

65. Qaratqich olmoshlar qanday o'zgaradi?

66. Bunda shaxs ma'nosining ahamiyati bormi?

67. Hindiy tilida qaysi shakllar arxaik kelishik deb hisoblanadi?

68. Bu hodisa olmoshlarning qaysi turiga mansub?

69. "Bajaruvchi" kelishik negizi sifatida birinchi va ikkinchi shaxslarda qanday shakllar keladi?

70. Olmoshlarning ravishga o'xshash tomoni qanday?

71. Semantik jihatdan olmoshlar nechta turga bo'linadi?

72. Ular vazifasiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?

73. Substantiv olmoshlar qanday xususiyatga ega?

74. Ad'ektiv olmoshlar gapda qaysi vazifada keladi?

75. Vositali kelishiklarning aksariyati qanday yasaladi?

76. Qaysi kelishik shakllarining yasalishida istisno hollari mavjud?

77. Ergativ kelishik shakllari qaysi ort ko'makchi yordamida yasaladi?

78. Sifat kabi turlanuvchi olmoshlarga qaysi olmoshlar kiradi?

79. O'zgarmaydigan shakllarga qaysi olmosh turlari kiradi?

80. Kuchaytiruvchi shakllar qaysi grammatik vositalar yordamida va qanday yasaladi?

81. Qaysi so'z turkumlariga mansub birliklar Olmoshsimon funksional shakllar sifatida qo'llanadi?

82. Ular qaysi turdagi olmoshlar o'rniga qo'llanadi?

83. Olmoshli birikmalar nima uchun qo'llaniladi?

84. Ular qatorida asosan qaysi olmoshlar eng ko'p uchraydi?

85. Arab tilidan o'zlashgan olmosh nimani bildiradi?

86. Fors tilidan o'zlashgan qaysi olmosh hindiy tili olmosh tizimida ayniqsa katta rol uynaydi?

Shu bo'limga tegishli tilshunoslik atamalarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati

agglyutinativ tillar – so'zlar va shakllar yasalishi agglyutinasiya (q.)
yo'li bilan yasaladigan tillar

агглютинация

– so'z yoki shaklning asosi o'zgarmagan holda yangi so'z yoki so'z shaklining hosil bo'lishi. Bunda har bir affiks ma'lum bir ma'noni bildirib, o'ziga xos vazifani bajaradi, vazifa bilan qatnashadi

аналитизм	– analitik qurilishning rivoji
аналитический язык	– analitik til (grammatik ma'nolar (gapda so'zlarning o'zaro munosabati) so'z shakllari (shakl yasovchi qo'shimchalar) vositasida emas, balki yordamchi so'zlar, so'z tartibi, ohang yordamida ifodalanadigan til)
аналитический строй	– analitik qurilish (tizim)
вариант аффикса	– affiksning varianti
вариант морфемы	– morfema varianti
внешняя сторона слова	– so'zning tashqi tomoni
внутренняя форма слова	– so'zning ichki tomoni
возвратное местоимение	– o'zlik olmoshi
вопросительные местоимения	– so'roq olmoshlari
второе лицо	– ikkinchi shaxs
грамматические категории	– grammatik kategoriyalar
грамматический строй	– grammatik qurilish (tizim)
грамматическое значение	– grammatik ma'no (so'zning shakli, grammatik shakli ifodalaydigan ma'no)
грамматическое число	– grammatik son
единица	– birlik
единственное число	– birlik son
знаменательное слово	– mustaqil so'z
исходный падеж	– chiqish kelishigi
категориальная форма	– kategorial shakl
категориальное значение	– kategorial ma'no
категория лица и числа	– shaxs-son kategoriyasi
категория падежа	– kelishik kategoriyasi
категория принадлежности	– egalik kategoriyasi
категория рода	– rod (jins) kategoriyasi
категория степени	– daraja kategoriyasi
категория числа	– son kategoriyasi
качественные	
прилагательные	– asosiy sifatlar
количественные	
числительные	– miqdor (sanoq) sonlar
косвенный падеж	– vositali kelishik

ласкательные	
существительные	– erkalash otlari
ласкательная форма	– erkalash shakli –
лексико-грамматическая категория	– leksik-grammatik kategoriya
лексико-грамматическое значение	– leksik-grammatik ma’no
лексическое значение	– leksik ma’no
личные местоимения	– kishilik olmoshlari
локативная форма	– o‘rin-joyni anglatuvchi
малопродуктивные аффиксы	– kammahsul affikslar
материальная часть слова	– so‘zning material qismi
материальное значение	– material ma’no
местный падеж	– o‘rin kelishigi
местоимение	– olmosh
морфемная структура слова	– so‘zning morfem tuzilishi
морфологическая структура слова	– so‘zning morfologik tuzilishi
морфологическая категория	– morfologik kategoriya
морфологическая норма	– morfologik me’yor
мультипликативные числительные	– multiplikativ sonlar
направительный падеж	– jo‘nalish kelishigi
некатегориальная форма	– nokategorial forma
неопределенные местоимения	– gumon-noaniq olmoshlari
неоформленный винительный падеж	– belgisiz tushum kelishigi
неоформленный родительный падеж	– belgisiz qaratqich kelishigi
непроизводная основа	– tub negiz
непроизводное слово	– tub so‘z
неполнозначные слова	– mustaqil ma’nosiz so‘z
нулевая морфема	– nol ko‘rsatqichli morfema
нумеративы	– o‘lchov so‘zlar
общее категориальное значение	– umumkategorial ma’no
одиночные имена существительные	– yakka ot

описательная форма	– tasviriy shakl
определятельные	
местоимения	– belgilash olmoshi
основной падеж	– bosh kelishik
отвлеченное	
существительное	– mavhum ot
отрицание	– inkor
отрицательная форма	– inkor shakli
отрицательные	
местоимения	– bo‘lishsizlik olmoshlari
оформленный	
винительный падеж	– belgili tushum kelishigi
оформленный	
родительный падеж	– belgili qaratqich kelishigi
падеж	– kelishik
падежное управление	– kelishikli boshqaruv
парадигматическое	
отношение	– paradigmatic munosabat
парное числительное	– juft son
первое лицо	– birinchi shaxs
повтор	– takror
показатель	– ko‘rsatkich
полнозначные слова	– mustaqil (to‘liq) ma’noli so‘zlar
порядок слов	– so‘zlar tartibi
порядковое числительное	– tartib sonlar
последлог	– ort (orqa) ko‘makchi
типология	– tipologiya (til birliklarini biron umumiy belgisi asosida tasnif qilish)
типологический	– tipologik (tipologiyaga tegishli)
флексия	– bir necha grammatik ma’noni bir yo‘la ifodalaydigan shakl yasovchi morfema (rus tilshunosligida “okonchanie” deb ham yuritiladi). O‘zakning morfonologik o‘zgarishi. Ichki fleksiya deb ham ataluvchi bu hodisada so‘z o‘zagidagi fonemalarning almashinishi grammatik shakllarning hosil bo‘lishiga, hatto so‘z yasalishiga xizmat qiladi. Mas. arab tilidagi <i>maktab</i> , <i>maktub</i> , <i>kitob</i> , <i>kotib</i> so‘zlarini qiyoslang)

флексивный язык	– flektiv til (grammatik ma’nolar fleksiya yo‘li bilan ifodalanadigan til. Flektiv tillarga hind-evropa va som til oilalari kiradi).
фузия	– fonema tarkibining o‘zgarishi (yonma- yon kelgan fonemalarning singishi) natijasida fonemalar chegarasining yo‘qolishi, bir fonemaning har ikki morfema tarkibi uchun umumiy bo‘lib qolishi. Mas. <i>o‘qiyotirman</i> (<i>o‘qiy +</i> <i>yotirman</i>) kabi).
фузийный	– fuziyaga oid
функциональная форма	– so‘zning ma’lum bir grammatik ma’no (grammatik kategoriyaga xos bo‘lmagan ma’no) ifodalovchi shaki. Mas. otlardagi sub’ektiv baho shakllari (<i>ukaginam</i> , <i>ukajon</i>) kabi).

OT SO‘Z TURKUMLARIGA OID MAXSUS UMUMIY TOPSHIRIQ

Ushbu matnni o‘qing. Uni tarjima bilan solishtirib, qo‘llangan olmosh so‘z turkumiga mansub shakllarni aniqlang. Endi har bir shaklni morfologik va sintaktik jihatdan tahlil qiling.

p6g@ baba SALLALI BOBO
 (“Jan Satta” gazetasi, 16 noyabr, 2008 y., ilova., 4 bet)
 MATN

शाम तक हाट पूरी तरह लग चुकी थी। लक्ष्मीनारायण और विक्रम, दोनों ही सब्जी लेकर हाट से लौट रहे थे। दोनों एक दूसरे के पड़ोसी और दोस्त हैं। कक्षा में दोनों प्रथम आते हैं। कभी लक्ष्मीनारायण को विक्रम से पांच नंबर ज्यादा मिल जाते हैं और कभी विक्रम को लक्ष्मीनारायण से छह-सात नंबर ज्यादा। दोनों एक दूसरे का नतीजा देखकर खुश होते हैं।

हाट से सब्जी लेकर दोनों साथ-साथ आ तो रहे थे, पर विक्रम कुछ चुप-चुप ज्यादा था। लक्ष्मी नारायण को अजीब लगा। कभी विक्रम इतना चुप नहीं रहता। आज इतना चुप क्यों है? 'विक्रम, कोई बात हुई क्या?' लक्ष्मीनारायण ने पूछा।

'बात तो कोई नहीं हुई और हुई भी है।'

'मतलब?'

'अब मतलब क्या बताऊं। दो दिन से दादी मुझे परेशान कर रही हैं-पगड़ बाबा के यहां चलो। तू भी दर्शन कर ले। वे पहुंचे हुए महात्मा हैं। बड़ी-सी पगड़ी बांधे रहते हैं।'

'तो यह कौन-सी खास बात है। वे पहुंचे हुए महात्मा तो हैं ही। अपने गांव में पंद्रह दिन रहेंगे। फिर हिमालय पर तपस्या करने चले जाएंगे। अपने गांव में पंद्रह दिन रहेंगे। फिर हिमालय पर तपस्या करने चले जाएंगे, जहां से आए हैं।'

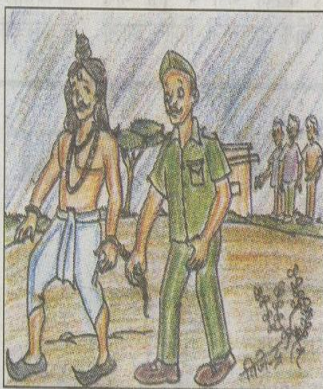
'चलो, तुम भी मेरी दादी की तरह बातें करने लगे। छठवां पास हो गए, पर बातें ऐसी। तुमने हिमालय से आए उन महात्मा को देखा है?'

'क्यों, तुम्हें शक है क्या। मैंने तो दर्शन नहीं किया है, पर मेरी मां कर आई हैं। बता रही थी कि पगड़ बाबा की बड़ी पगड़ी से हरे रंग की एक ज्योति प्रगट होती है। वह ज्योति वास्तव में उनके हृदय से निकलती है। जो ज्योति देख

पगड़ बाबा

कहानी

श्रीप्रसाद

लेता है, उसे उनका आशीर्वाद मिल जाता है और मन की इच्छा पूरी हो जाती है।'

विक्रम हंसने लगा- 'क्या किसी की पगड़ी से ज्योति पैदा हो सकती है और उस ज्योति को देख लेने से मन की हर इच्छा पूरी हो सकती है?'

'मेरी मां तो ऐसा ही कहती है। दादी भी ऐसा मानती हैं। वे मुझको भी लेकर पगड़ बाबा के यहां जाने वाली हैं।'

'मैं भी एक दिन वहां जाऊंगा' विक्रम बोला।

'क्यों?'

'अपनी इच्छा पूरी करने के लिए। क्या मेरी कोई इच्छा नहीं हो सकती?' विक्रम ने कहा।

'तुम्हारी क्या इच्छा है?'

'मेरी इच्छा है कि इस बार मुझे इम्तहान में

हर विषय में सौ में सौ नंबर मिलें। एक नंबर भी कम न हों।' विक्रम बोला। फिर उसने कहा- 'मेरी एक इच्छा और है। मेरी गाय रोज साठ लीटर दूध दे। यदि मेरी ये दोनों इच्छाएं पूरी हो जाएंगी तो मैं पगड़ बाबा के चरणों में पांच सौ का नोट रख दूंगा और पच्चीस किलो लड्डू चढ़ाऊंगा।'

'तुम तो मजाक कर रहे हो। महात्माओं के साथ मजाक नहीं करना चाहिए।'

'यह मजाक नहीं है-विक्रम ने समझाकर कहा। 'तुम कुछ भी न पढ़ो तो क्या पास हो जाओगे?' वह फिर बोला- 'आजकल ऐसे ही लोग वेष बदल कर लोगों को ठगते रहते हैं। जिनके मन में अधविश्वास होता है, वे ऐसे महात्माओं के चक्कर में पड़कर बहुत नुकसान उठाते हैं।'

विक्रम ने विस्तार से बताया- 'कोई गहने दूने करने वाला महात्मा बन जाता है। अपने साथ एकाध चेला रखता है। चेला एक अंगूठी देता है और महात्मा चेले से आंख बंद करने को कहता है। वह चेले को तुरंत दो अंगूठियां देता है। अंगूठियां महात्मा अपने पास रखता है। लोग महात्मा की चालाकी नहीं समझ पाते और प्रभावित हो जाते हैं। स्त्रियां अधिक प्रभावित होती हैं। वे अपना गहना दूना करवाने लगती हैं और असली गहने देकर नकली गहने ले लेती हैं।'

यह घटना तो मेरी बुआ के साथ आगरे के हुई है। लक्ष्मीनारायण बोला।

-फिर भी तुम ऐसी बातों में विश्वास करो हो। विक्रम ने कहा। सब कुछ मेहनत से होता है। मेहनत से पढ़कर हम लोग प्रथम श्रेणी लाते हैं। और मेहनत करेंगे तो और अच्छे नंबर लाएंगे। विक्रम ने एक उदाहरण भी दिया-जयं के यहां ऐसे ही एक बाबा प्रथम श्रेणी का आशीर्वाद देकर सौ रुपए ले गए। बेचारा जयं तीर्थ श्रेणी में भी पास न हुआ। अगर वह मेहनत करता तो द्वितीय श्रेणी में तो पास हो जाता।'

'तब तो यह पगड़ बाबा गांव को खूब बेवकूफ बना रहे हैं।' लक्ष्मीनारायण अपने मित्र की बातों पर विश्वास करके बोला।

'नहीं, मेरी बातों को इतनी जल्दी मानो।' विक्रम ने कहा। 'आज शाम को ही मैं तुम और हरेंद्र पगड़ बाबा के यहां चलेंगे और सब कुछ होशियारी से देखेंगे।'

विक्रम बोला- 'सुनने में आया है कि पगड़ बाबा की बड़ी पगड़ी में हरे रंग का एक बल्ब लगा है। पास बैठे आदमी के हाथ में छोटी-सं टार्च रहती है। बल्ब का तार टार्च से जुड़ा हुआ है। आदमी टार्च का स्विच ऑन-ऑफ करत है। महात्मा उपदेश देता रहता है। भजन चल रहे हैं और बल्ब जलता बुझता है।'

'ओह, यह बात है।' अब लक्ष्मीनारायण के पूरा विश्वास हो गया। बोला- 'इसकी थाने पर रिपोर्ट होनी चाहिए।'

'चलो, अभी सूचना देते हैं।' तीनों एक साथ बोले।

तीनों ने थानेदार को सब कुछ बताया थानेदार को भी ऐसी बातों पर विश्वास नहीं था। 'तुम लोग चलो। थोड़ा जुटने लगी होगी।' सिपाहियों को लेकर अभी आता हूं।'

जब तीनों पगड़ बाबा के आश्रम में आए काफी लोग आ चुके थे। बाबा का उपदेश शुरू हो गया था। पगड़ी में एक बार बल्ब भी जल चुका था। तभी तेजी से पुलिस की जीप आश्रम की ओर आती दिखाई दी। बाबा के पास बैठे उसके आदमी ने दूसरे आदमी के कान में कुछ कहा। कहावत है-चोर की दाढ़ी में तिनका।

दोनों तेजी से भागे। बाबा नहीं भाग पाया उसे उठने में समय लगा। लड़कों ने सब कुछ बता ही दिया था। थानेदार ने बाबा की पगड़ हटाई। बल्ब, तार और टार्च, सब कुछ सामान आ गया। पुलिस पगड़ बाबा को पकड़ कर थाने ले गई।

जब गांव वालों को यह पता लगा कि विक्रम, लक्ष्मीनारायण और हरेंद्र के कारण पगड़ बाबा का भांडा फूटा है तो उन्होंने इनके खूब तारीफ की।

IZOHLAR

ha\$ bozor (m-s)

pLrl trh lg cukl avjiga chiqib bo'lgan edi

sBjl ko'katlar (m-s)

p@osl qo'shni

k=a me' sinfda

p[qm Aana peshqadam (ilg'or) bo'lmoq

n'br ball, baho (m.)

cup - cup xomush, jim

Ajlb lgnā g'alati tuyulmoq,

k.l ... nhl' hech qachon

štna *bunchalik* , shu qadar

cup xomush, jim

koi bat hui Kya ? biror gap bo'ldimi o'zi?

bat to koi nhl' hui AOr hui .l hew *Hech* narsa bo'lmadi-ku, bo'ldi desa ham bo'ladi

mtlb ? "Bu nima deganing?"

dadl buvi (ota tomonidan)

dxRn ziyorat (m.)

phu'ce huE dovruqli, mo''tabar, yetuk

mhaTma avliyo (so'zma-suz - "buyuk ruh")

ba\ /e rhna o'rab yurmoq

%as ajablanarli

to axir

ga\v qishloq (m.)

ifr so'ng

ihmaly Himolay (tog' nomi) (m.)

tpŠya tavba-tazarruk (m-s)

kl trh singari, kabi

^#va' Paas ho gye pr bate' Eesl oltinchini bitirding-ku, haliyam o'sha-o'sha

gaplar

ihmaly se Aaye Himolay tog'laridan kelgan

pg@l salla (m-s)

hre r'g kl Ek Jyoit p[g\$ hona yashil nur taralmoq (namoyon bo'lmoq)

vaŠtv me' aslida

òdy yurak (m.)

AaxlvaRd duo (m.)

mn kl šC^a ezgu tilak

pLra hona ro'yobga chiqmoq

ivzy mavzu, fan (m.)

s[] me' s[] n'br 100% dan 100 ball
 ll\$r litr (m.)
 cr, oyoqlari (m.)
 pa\c s[] ka no\$ 500 rupiyali qog'oz pul (m.)
 l@(@[] laddu (shirinlik) (m.)
 c!ana ato etmoq
 mjak krna hazillashmoq
 vez bdlna kiyimini o'zgartirmoq
 A'/ivXvas xurofot, ko'r-ko'rona ishonish
 cKkr me' p@na domiga tushmoq
 gehna (ghne) zeb-ziynat(lar) (m.)
 d[]na (d[]ne) krnevala ikki barobar qiluvchi
 Eka/ bitta-yarimta
 cela shogird (m.)
 A'g[]#[] uzuk (m-s)
 tur't shu zahoti
 calakl nayrang, hiyla (m-s)
 p[.aivt ta'sirlangan
 nkll sun'iy
 ` \$na voqea, hodisa (m-s)
 buAa amma
 Aagra Agra(shahar)
 AC^e n'br lana yaxshi baho olib kelmoq
 p[qm e[e,l lana a`lo darajaga erishmoq
 Edahr, misol (m.)
 t*tly e[e,l me' uchinchi daraja (toifa)
 i[]tly e[e,l me' ikkinchi daraja (toifa)da
 bevkl[] bnana ahmoq qilmoq
 bato' ko manna gaplariga kirmoq (ishonmoq)
 hoixyar[] se de%na Ziyraklik bilan qaramoq
 blb lampochka (m.)
 \$acR fonar (m-s)
 iSvc Aan – Aaf krna yoqib-o'chirmoq
 Epdex dena nasihat qilmoq
 .jn clna Bhajan (diniy qo'shiq) aytilmoq
 qana polisiya tayanch punkti (m.)
 irpo\$R hona (sucna dena) ma'lumot bo'lmoq (xabar bermoq)
 qanedar polisiya boshlig'i
 .l@ ju\$na (olomon) to'planmoq
 ispahl askar, polisiya xodimi
 Aaè[]m dargoh, maskan (m.)

pulls kl jlp polisiya «jip» mashinasi
 khavt maqol (m-s)
 cor kl dall m"e itnka “Kasalni yashirsang isitmasi oshkor qiladi”
 h\$ana olib tashlamoq, chetlatmoq
 samne Aa jana ayon bo‘lmoq

TUB HINDIYCHA MATNLAR VA MISOLLARNI TO‘PLASHDA FOYDALANILGAN MANBALAR

«Maharana kaa ilaadj», Yashpal, Adhunik kahanii sangrah)
 «sRp sundrl» nomli hind yozuvchisi Raj Bharatiyning «sRp sundrl» nomli
 romani

(/lrj pake\$ buKs, 9/2902 Gali Gurudvara, Gandhi nagar, Dehli – 31)

(J.S. 9 fevral 2007 yil, 6 bet, Ek aur..

(J.s. 9 2007, 6 , Ek aur challaang

J.s. 27 janvarii, 2007, 9 , Ek baar phir..)

Jan Satta” gazetasi, 16 noyabr, 2008 y., ilova., 4 bet)

(J.s. 17 , 2007, 1 . Annadramuk ..

J.s., 17 fevral, 2007 yil, 6 bet, Kamzor kii fikr

(J.s.28 , 2007, 1 , Skuul haadase

iktabo' kl roxnl bCco' tk

R.y. 7 - Rajendra Yadav

M.B.93 – Mannu Bhandari

pGg@ baba SALLALI BOBO

(“Jan Satta” gazetasi, 16 noyabr, 2008 y., ilova., 4 bet)

Asosiy qisqartmalar ro‘yxati

b. – birlik

bir. – birinchi

ik. – ikkinchi

kelish. – kelishik

ko'p. – ko'plik

ingl. - inglizcha

m. - muzakkar

m-s - muannas

M.k.i. - «Maharana kaa ilaadj», Yashpal, Adhunik kahanii sangrah,

skr. - sanskritcha

J.s. – «Jan satta» gazetasi

M.B.- Mannu Bhandari

R.Y. - Rajendra Yadav